TÜRK DEMOKRASİ VAKFI

Larry Diamond ve Marc F. Plattner

KAPİTALİZM, SOSYALİZM VE DEMOKRASİ: YENİ DEĞERLENDİRMELER

Çevirenler:
Ergun Özbudun ve Levent Köker

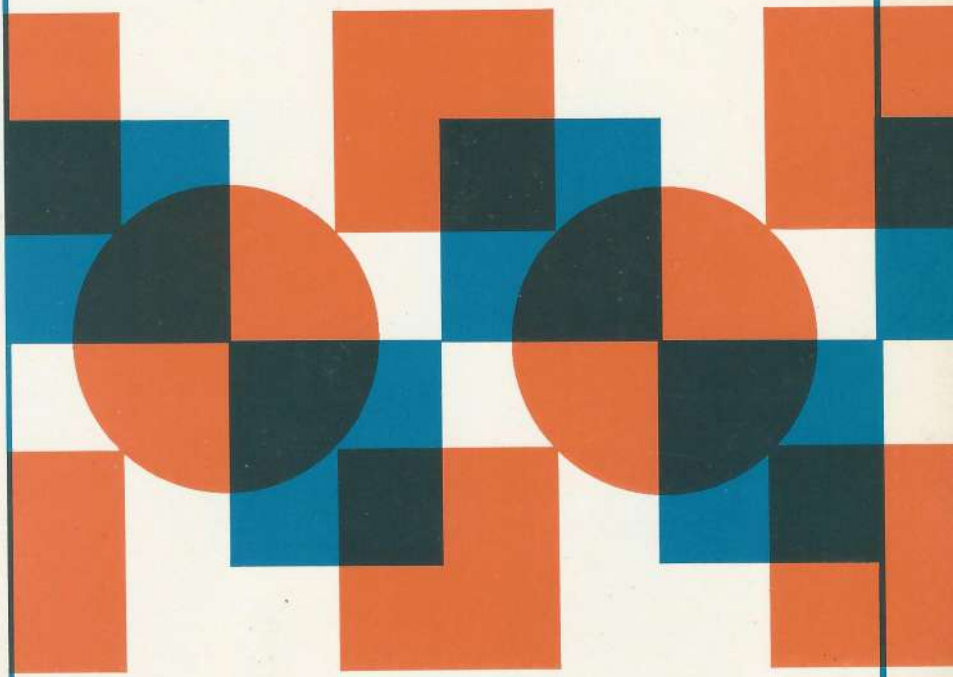

KAPİTALİZM, SOSYALİZM VE DEMOKRASİ: YENİ DEĞERLENDİRMELER

Derleyenler:
Larry Diamond ve Marc F. Plattner

Çevirenler:
Ergun Özbudun ve Levent Köker

Türk Demokrasi Vakfı
Ankara, 1994

Bu kitap, Larry Diamond ve Marc F. Plattner tarafından derlenen **Capitalism, Socialism and Democracy** adlı eserin Türkçe çevirisi olup, tüm yayma ve satma haklarının sahibi olan yazarların ve "The Johns Hopkins University Press"in müsaadesiyle, Türk üniversitelerinde kullanılmak üzere yayınlanmıştır.

This material is a Turkish translation of **Capitalism, Socialism and Democracy** edited by Larry Diamond and Marc F. Plattner, published for the use at Turkish universities by permission of the editors and the Johns Hopkins Univeristy Press, the owner of all rights to publish and sell the name.

Copyright © 1993 The Johns Hopkins University Press and the National Endowment for Democracy. All rights reserved.

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler V

Giriş
Larry Diamond ve Marc F. Plattner VII

1. Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi
Peter L.Berger 1

2. Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi
Kyung-won Kim 16

3. Demokrasinin Değerini Azaltmak
Claude Ake 37

4. Demokrasi ve Gelişme
Jagdish Bhagwati 45

5. Neoliberal Yanılgı
Adam Przeworski 56

6. Kapitalizm, Sosyalizm ve Modernlik
G. M. Tamás 77

7. Neoliberalizmin Savunusu
Jeremy Shearmur 99

8. Serbest Piyasa Neden Yeterli Değildir
Robert A. Dahl 109

9. Sosyalizmin Geleceği
Francisco C. Weffort 121

10. Kapitalizm ve Demokrasi: Kayıp Bağlantı
Francis Fukuyama 135

11. Bir Yanılsamanın Geleceği
Arturo Fontaine Talavera 151

12. Sosyalist Alternatif
Ralph Miliband 160

13. Son Düşünceler
Seymour Martin Lipset 169

Özel Adlar Dizini 189

TEŞEKKÜRLER

Bu derleme, izleyen Giriş'te de açıklandığı gibi, *Journal of Democracy* tarafından üstlenilmiş olan bir projenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu projenin daha önceki evreleri, 3 Nisan 1992 tarihinde, Washington, D. C.'de uluslararası bir sempozyumun toplanmasını ve bu sempozyumda yapılan sunuşlara dayanan özel bir *Journal of Democracy* sayısının Temmuz 1992'de yayımlanmasını içermiştir. Nihayet, Seymour Martin Lipset'in (ilk kez *Journal of Democracy*'nin Nisan 1993 sayısında yayımlanmış olan) makalesi de, bu derlemeye bir sonuç yazısı olacak biçimde özel olarak hazırlanmıştır.

Bu projenin tamamı, Pennsylvania'daki *The Pew Charitable Trusts of Philadelphia*'dan sağlanan cömert bir fon tarafından desteklenmiştir. Kevin Quigley ve *Pew*'daki meslekdaşları, bu projenin formatının biçimlendirilmesine yardım etmişler ve proje süresince son derece yararlı tavsiyelerde bulunup destek olmuşlardır. Kendilerine yardımlarından ötürü son derece şükran borçluyuz. Ayrıca, *Journal*'a verdikleri sürekli desteklerinden ötürü, Lynde ve Harry Bradley Vakfı ile Smith Richardson Vakfı'na teşekkür etmek istiyoruz.

Bu projeye kimlerin katkıda bulunabileceğini araştırırken, geniş ölçüde *Journal*'ın Yayın Kurulu'na müracaat ettik; her zaman olduğu gibi, ne kadar mükemmel bir başvuru kaynağı olduklarını kanıtladılar. Ayrıca, Nisan 1992'deki sempozyumda moderatör olarak görev alan Yayın Kurulu'nun dört üyesine –Ernest J. Wilson III, Juan J. Linz, Atul Kohli ve Seymour Martin Lipset'e– özel teşekkürlerimizi ifade etmek istiyoruz.

Journal çalışanları, geleneksel özelliklerine uygun bir biçimde, bu projenin yürütülmesine yardımcı oldular. Phil Costopoulos, el yazmalarını yayıma hazırlamakla üstün bir iş yaparken, Debbie Liang ve Kathy Vitz, sadece yayına hazırlama sürecinde değil fakat, sempozyumla ilgili olarak gereken organizasyon düzenlemelerini gerçekleştirmek suretiyle de çok hayatî bir rol oynadılar. projenin sonlarına doğru çalışanlar arasına katılan Patricia Loo ve Kurt Oeler,

bu derlemenin yayına hazırlanmasında büyük katkılarda bulundular ve Kurt, dizini hazırlarmakla iyi bir iş yaptı.

Johns Hopkins University Press'teki dostlarımıza da –kitaplar bölümünde Henry Tom ve mesai arkadaşlarına, dergiler bölümünde ise Marie Hansen, Carol Hamblen ve mesai arkadaşlarına– yardımlarından ötürü şükran borçluyuz.

Journal'ın kurucu örgütlerinden *National Endowment for Democracy*, bütün diğer çabalarımızda olduğu gibi bunda da bize destek olmuştur. Endowment'ın başkanı Carl Gershman, iyi seçilmiş sözcüklerle sempozyumu açarken, Margaret Ferry, Megan Connor ve diğer Endowment çalışanları, hem sempozyumun ve hem de bunun hemen ardından gerçekleştirilen Seymour Martin Lipset onuruna verilen resepsiyonun düzenlenmesinde paha biçilmez ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Son olarak, bir çoğu sempozyuma katılmak için uzak mesafelerden gelmek zorunda kalmış olan ve makalelerini yazmak ve gözden geçirmek konusunda muazzam bir iş başarmış olan yazarlarımıza da teşekkür etmek istiyoruz. Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi arasındaki ilişki ile ilgili en kapsamlı ve derinlikli çağdaş çözümlemeyi ortaya koyduğuna inandığımız bir kitabın üretilmesinde onlarla çalışmak bir zevkti. Okuyucularımızın da bu değerlendirmeyi paylaşacaklarını ve bu kitabı yarım asır önce Joseph Schumpeter'in ürettiği olağanüstü esere uygun bir karşılık olarak göreceklerini umuyoruz.

GİRİŞ

Larry Diamond ve Marc F. Plattner

Elli yıldan fazla bir süre önce, 1942'de, Joseph Schumpeter'in siyasal demokrasi ile alternatif ekonomik sistemler arasındaki ilişki üzerine klâsik incelemesi olan *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'nin ilk basımı yayınlanmıştı. Bu, sosyal bilimciler tarafından günümüzde de yaygın olarak okunmaya ve atıf yapılmaya devam edilen, son derece geniş kapsamlı ve büyük ilham kaynağı olan bir kitaptır. Bununla birlikte, bu kitapta ulaşılan önemli yargılardan birçoğu, son yılların gelişmeleri karşısında, acımasızca sorgulanmaktadır. Dolayısıyla bu kitap, bugün de önemli ve acil olmayı sürdüren bir soru üzerinde düşünmek için ideal bir başlangıç noktası olmaktadır.

Kapitalizmin başarılarıyla övünen ve bir sosyalizm savunucusu olmayan Schumpeter, yine de, "kapitalist toplumun kaçınılmaz çözülüşünden sosyalist bir toplum biçiminin aynı ölçüde kaçınılmaz bir biçimde doğacağını" göstermeye çalışmıştır. Kendi yaptığı çözümleme karmaşık ve son derece özgün olmakla birlikte, Schumpeter, bu yargının "muhafazakârlar arasında bile hızla genel bir kanaat haline gelmekte" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, pratikte zorunlu değilse de, ilke olarak sosyalizm ile siyasal demokrasi arasında bir uyumsuzluk olmadığını ileri sürmüştür.

Yarım yüzyıl sonra, bu meselelerle ilgili genel kanaat tam bir dönüşüm geçirmiş gibi görünmektedir. Schumpeter'in tanımladığı biçimiyle sosyalizm –"üretim araçları ile üretimin kendisi üzerindeki denetimin merkezî bir otoritenin elinde bulunduğu" ve "bir ilke sorunu olarak, toplumun ekonomik sorunlarının özel alana değil de kamusal alana ait olduğu bir kurumsal kalıp"– açıkça ideolojik bir gerileme ve siyasal bir kargaşa yaşamaktadır.

Geçtiğimiz onyılın büyük bölümünde, Birleşik Devletler ve Batı'daki diğer anahtar ülkeler, muhafazakâr, özel teşebbüs yanlısı partiler tarafından yönetildiler. Batı

Avrupa'nın demokratik sosyalist partileri, piyasanın ve teşebbüsçülüğün erdemlerini yeniden keşfettiler. Üçüncü Dünya demeye alıştığımız ülkelerde devlet denetimi altındaki ekonomiler, durgunluk içine girdiler ve yapısal uyarlanma ve özelleştirme günün gereği haline geldi. Nihayet ve en dramatik olarak komünizm, hem Doğu Avrupa'da ve hem de eski Sovyetler Birliği'nde çöktü. Bundan da öte, demokrasinin bir piyasa ekonomisine geçiş olmadan başarıya ulaşamayacağı üzerinde –özellikle komünizm-sonrası ülkelerde– yaygın bir anlaşma oluşmuş gibidir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce bile, bu ülkenin komünist önderleri, merkezî plânlamanın başarısızlığını kabul etmişler ve piyasa ekonomisine doğru ilerlemeyi amaç edinmişlerdi. Sovyet önderliğindeki bu tersine dönüş, ekonomik konularla ilgili bazı çarpıcı belgelerin, üyeleri arasında Batı Avrupa ülkeleri, Birleşik Devletler ve Kanada'nın yanı sıra Sovyetler Birliği ile onun eski Doğu Avrupalı uydularının da bulunduğu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) tarafından kabul edilmesini mümkün kılmıştır. Bu belgeler belki de, ekonomi ve demokrasi meselelerinde artık genel olarak geçerli hale gelmiş olan kanaatın resmî ifadeleri olarak görülebilir.

11 Nisan 1990'da, Avrupa'da Ekonomik İşbirliği Bonn Konferansı, "demokratik kurumlar ile ekonomik özgürlüğün ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi artırdığını"; "piyasa temelli ekonomilerin performansının öncelikle bireysel teşebbüs özgürlüğüne dayandığını" ve "bireyin ekonomik özgürlüğünün, mülkiyete özgürce sahip olmayı, satın almayı, satmayı ve başka biçimlerde kullanmayı içerdiğini" ilân etmiştir. Buna ek olarak, "siyasal çoğulculuk ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkiyi kabul eden" AGİK üyeleri, sadece çok partili demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarına saygıyı benimsemekle kalmayıp, ayrıca "fiyatların arz ve talebe göre belirlendiği serbest ve rekâbetçi piyasa ekonomisini" de onaylamışlardır.

Benzer bir biçimde, AGİK ülkelerinin 21 Kasım 1990'da Soğuk Savaş'ın sona erdiğini resmen ilân ettikleri "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı," sadece demokrasinin ilkelerini değil fakat, siyaset ile ekonomi arasındaki

bağlantıyla ilgili şu önermeleri de kabul etmiştir: "Bireyin demokrasi içinde uygulanan ve hukukun üstünlüğü tarafından korunan özgür iradesi, başarılı ekonomik ve toplumsal gelişmenin zorunlu temelini meydana getirmektedir. . . . Özgürlük ve siyasal çoğulculuk, piyasa ekonomisini sürdürülebilir ekonomik büyümeye, refaha, sosyal adalete, istihdamın artırılmasına ve ekonomik kaynakların verimli kullanımına doğru geliştirme amacımızın zorunlu öğeleridir."

Yukarıda yeniden belirtilen gelişmeler ve beyanlar, kapitalizmin sosyalizme karşı zafer kazandığının ve kapitalizm ile demokrasi arasında özde bir bağlantı bulunduğunun kanıtları olarak görülebilir. Fakat, bu yargılara karşı çıkılabilmesini mümkün kılan nedenler de vardır. AGİK belgeleri, örneğin, "ekonomik özgürlük" kadar "sosyal adalet"ten de söz etmektedirler. Dahası, hiçbir yerde açıkça kapitalizmin veya sosyalizmin adı geçmemektedir. Bu da, karşılık olarak, bu terimlerin bugün belirgin bir anlama sahip olup olmadıkları ve eğer varsa nasıl anlaşılmaları gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Örneğin, İskandinavya'daki refah devletleri, kapitalist, sosyalist veya ikisinin arasında bir şey gibi mi görülmelidir? Açıktır ki, bu terimlerin nasıl tanımlandığı, kapitalizm veya sosyalizm ile demokrasi arasında varolan bağlantının veya uyumun derecesi hakkındaki görüşü derinlemesine etkileyecektir.

Bu derleme, demokrasi ile farklı ekonomik sistemler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken ortaya çıkan soruların tümünü kapsayacak bir biçimde düzenlenmiştir. Derlemenin kökenleri, *Journal of Democracy* tarafından 3 Nisan 1992'de, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'nin yayınlanışının ellinci yılını anmak üzere toplanan bir uluslararası sempozyumdur. Bu sempozyum için, sözü edilen sorularla ilgili dünyanın önde gelen otoritelerinden bazılarına, altı bildiri ve altı yorum önermiştik. Bu sunuşların gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimleri, *Journal of Democracy*'nin özel sayısında (Temmuz, 1992) yayınlanmıştır ve şimdi burada tekrar basılmaktadırlar.

Bu altı yazarın her birinden, demokrasi ile değişik ekonomik sistemler arasındaki ilişki hakkında kendi görüşünü ortaya koyan bir makale ile katkıda bulunmaları

istenmiştir. Yine her birine, yukarıdakine çok benzeyen bir metin gönderilmiş ama, ayrıca sorunu bizim ortaya koyuş biçimimizle ilgilenirken kendilerini özgür hissetmeleri de belirtilmiştir. Yazarların, önemli gördükleri takdirde Schumpeter'in özgün metnine atıfta bulunmalarını teşvik etmekle birlikte, mutlaka böyle yapmaları gerektiğinde ısrarcı olmadık. Her yazarın kendi makalesindeki odak noktasını belirlemekte tamamen özgür olmasını sağladık ama, ayrıca, şu özgül sorulardan olabildiğince fazlasını ele almalarını da istedik:

* Siyasal demokrasi bir piyasa ekonomisini gerektirir mi veya ona bağımlı mıdır?

* Siyasal demokrasi, özel mülkiyeti gerektirir mi? Gerektirirse, özel mülkiyet alanının kapsamı ne denli geniş olmalıdır?

* Siyasal demokrasi, devletin ölçüsü veya ekonomideki rolü üzerinde sınırlamaların olmasını gerektirir mi? Gerektirirse, bu sınırlamaların doğası nedir?

* Demokrasi ile kapitalizm (bu terimi tanımladığınız biçimiyle) arasındaki ilişkiyi nasıl tanımlarsınız? Kapitalizmin hangi özgül yönleri demokrasi için özellikle elverişli veya zararlı olmaktadır?

* Demokrasi ile sosyalizm (bu terimi tanımladığınız biçimiyle) arasındaki ilişkiyi nasıl tanımlarsınız? Sosyalizmin hangi özgül yönleri demokrasi için özellikle elverişli veya zararlı olmaktadır?

* Kapitalizm ile sosyalizm arasında (veya bunlardan ayrı) gerçekleştirilebilir bir "üçüncü yol" var mıdır, varsa bunun ayırdedici özellikleri nelerdir?

* Kapitalizm ve sosyalizm terimleri, demokrasinin ekonomik şartlarını tartışmakta hâlâ uygun ve yararlı mıdır?

* Demokrasinin belirli ekonomik düzenlemeleri gerektirdiğine inanıyorsanız, bu öze ilişkin bir gereklilik midir yoksa gelecekte ortaya çıkacak ekonomik ve toplumsal ilerleme ile aşılabilir mi?

* Gelecekte yeni ekonomik sistem türlerinin ortaya çıkacağına inanıyorsanız, bunların demokrasi için elverişli veya onunla uyuşabilir olma ihtimallerinin ölçüsü nedir?

Makalelerin buradaki sunuluş düzeni, her biri iki ana bildiri ve iki yorumcu içeren üç oturuma bölünmüş olan sempozyumun yapısını yansıtmaktadır. Daha kısa

makaleler yazmaları istenen yorumcuların, kendi oturumlarında sunulan daha uzun bildiriler üzerindeki yorumlarının yanında, kendi görüşlerini de ortaya koymaları teşvik edilmiştir. Seymour Martin Lipset tarafından yazılan sonuç makalesi özel olarak bu derleme için hazırlanmıştır.

Bu sempozyumun katılımcılarını seçerken, hem coğrafî ve meslekî geçmişler bakımından, hem de siyasal yaklaşımlar açısından geniş bir çeşitlilik sağlamayı amaçladık. Yazarlarımız, Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'in yanısıra, Asya, Afrika, Doğu Avrupa ve Güney Amerika'dan gelmektedirler. Akademik disiplinleri arasında, siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji ve felsefe yer almaktadır ve içlerinden bazıları kendi ülkelerindeki kamusal işlerde önemli rol sahibi olmuşlardır. Yine bu yazarlar, kapitalizm şampiyonlarından demokratik sosyalistlere kadar uzanan bir siyasal yelpaze üzerinde yer alan konumları geniş bir biçimde kapsamaktadır.

Bu çeşitlilik, izleyen makaleleri yönlendiren, birbirinden çok farklı yaklaşımlarda ve bakış açılarında tam olarak yansımaktadır. Yine de, bu makaleler, birlikte ele alındıklarında, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi ile ilgili olarak, çağdaş düşüncenin içinde bulunduğu durumu açığa vuran bir tablo sunmaktadırlar. Hemen hemen bütün makalelerin, Francisco Weffort'un 1989-91 olaylarının yarattığı siyasal "deprem" dediği şeyin etkisini sergilediklerini söylemek yerinde olacaktır. Sosyalizme sempatik bakan yazarlar bile, piyasaya bir rol yüklemekte ve bağımsız bir sivil toplumun değerini vurgulamaktadırlar. Yine bu yazarlar, aynı zamanda, bütün ekonomik ve siyasal sorunları çözmek için piyasanın dizginlerinin bırakılması gerektiğini düşünen (Weffort tarafından muhafazakârlar, Adam Przeworski tarafından da yeni liberaller diye adlandırılan) serbest piyasa tutkunlarına karşı da son derece eleştirel bir yaklaşıma sahiptirler.

Ancak, bu derlemede yer alan, apaçık bir biçimde kapitalizm yanlısı yazarlar bile, devletin ekonomide az ya da çok bir rol sahibi olduğunu kabul etme eğilimindedirler. Bu derlemeye katkıda bulunanların tümü, o halde, aralarında devlet ile piyasanın oluşturacağı karmanın uygun bileşimi konusunda büyük farklılıklar olmasına rağmen, karma ekonomi fikrini kabul etmiş gibi görünmektedirler.

Bu, bazı okurları, "doğru dengenin kurulmasının özünde teknik bir işlem haline geldiği" konusunda Kyung-won Kim'le aynı görüşü paylaşmaya itebilirse de, başkaları, buradaki makalelerin birçoğunda açıkça görülen ideolojik tutku düzeyinin bu yargıyı yanlışladığını düşünebilirler.

Üzerinde oldukça yüklü bir tutkulu anlaşmazlık ve entellektüel belirsizlik bulunan hayatî bir nokta da, gelişmekte olan ülkelerde demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. İstikrarlı ve refah içinde bir demokrasi hedefi üzerinde bugün dikkat çekici ölçüde geniş bir mutabakat olabilirse de, bu amacı gerçekleştirmenin araçları üzerindeki mutabakatın pek az olduğu açıktır.

Bu derlemedeki makalelerin genel olarak yansıttığı üzere, hem demokrasi ve hem de piyasa yönelimli ekonomiler, Schumpeter'in yazdığı dönem olan elli yıl öncesine göre bugün çok daha parlak umutlarla doludur. Ancak, uzun dönemde başarılı olacaklarının bir garantisi de yoktur. Umudumuz, bu derlemenin, farklı ekonomik düzenleme türlerinin demokrasinin gelişip serpilmesine nasıl yardımcı veya engelleyici oldukları ile ilgili daha zengin bir tartışmaya katkıda bulunacağıdır.

1.
DEMOKRATİK KAPİTALİZMİN ŞÜPHELİ ZAFERİ

Peter L.Berger

Peter L. Berger, *Boston Üniversitesinde profesör ve Ekonomik Kültür Araştırmaları Enstitüsünün direktörüdür. Daha önce, New School for Social Research, Rutgers University ve Boston College'da sosyoloji profesörlüğünde bulunmuştur. Çok sayıdaki kitapları arasında şunlar vardır:* The Homeless Mind: Modernization and Consciousness *(Brigitte Berger ve Hansfried Kellner'le birlikte, 1973),* Pyramids of Sacrifice: Political Ethics and Social Change *(1975) ve* The Capitalist Revolution *(1986). 1981'den 1983'e kadar Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Hakkı Çalışma Grubunda ABD temsilcisi olarak görev yapmıştır.*

İlk yaymlanışından bu yana geçen yarım yüzyıl içinde Joseph Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'si ufak çapta bir klâsik konumuna ulaşmıştır; temel önermelerinin hemen hepsi ampirik olarak yalanlanmış bir eser için garip bir kader doğrusu. Bu sempozyumun gerisindeki amaç, Schumpeter'i gömmek mi, övmek mi, ya da belki her ikisi mi, bilmiyorum. Ben, esas itibariyle bunlardan hiçbirini yapacak değilim; daha çok, bu kitaba katkıda bulunmuş olanlara sorulan ve Schumpeter'e özel bir yollama yapılmaksızın da tartışılması yararlı olabilecek olan sorular üzerinde doğrudan doğruya yorumlarda bulunacağım. Bununla birlikte, yanlış tahminlerine rağmen okunmaya değer olmaya devam eden bir yazarın anılan eseri hakkında belli bir yorumda bulunmaktan kendimi alamayacağım. Öyle sanıyorum ki, bu yorum, içinde bulunduğumuz entellektüel ve siyasal durumla ilgisiz değildir.

Bu yorum, Schumpeter'in katkıları tartışıldığında çoğu zaman gözden kaçırılan basit bir olguya dayanmaktadır; o da söz konusu kişinin, sadece doğumu itibariyle değil, mizacı ve dünya görüşü itibariyle de sapına kadar Avusturyalı oluşudur. Ailesinin evi, daha sonraları Çekoslovakya olan bölgedeydi ama, Schumpeter Habsburg monarşisinin Almanca konuşan bir uyruğu olarak doğmuştu. Bu siyasal varlık, bir imparatorluktan çok daha fazla bir şeydi; özel niteliği en güçlü biçimde eğitimli şehirsel sınıfları tarafından açığa vurulan, çok kendisine özgü bir uygarlığı da içine alıyordu. Bu uygarlığın temel bir özelliği, çoğu zaman melankoli, hattâ mazoşizm sınırına varan derin bir kötümserlikti. Schumpeter, meslek hayatının büyük bölümünü Amerika Birleşik Devletlerinde geçirmiş olmakla birlikte, tam anlamıyla bu uygarlığın bir çocuğuydu. Burada incelenmekte olan kitap, bu kötümserliği belirgin biçimde göstermektedir. Schumpeter asla bir sosyalist değildi; kapitalizmin geleceğin dalgası olduğunu tahmin etmekten çok mutlu olurdu. Kitapta ise, kuşkusuz, bunun aksini tahmin etmiştir. O kapitalizmin, Marksistlerin inandığı gibi başarısızlıkları yüzünden değil, tersine başarıları yüzünden yıkılacağını düşünmüştür (bu görüşteki alaycılık da tipik Avusturyalıdır). Kapitalizmin *ekonomik* mekanizmaları iyi işlemeye devam ederek, kapitalist düzeni içten çökertecek sosyal ve kültürel yan ürünlere vücut verecektir: Kapitalizmin "yaratıcı yıkıcılığı" (bu, onun ifadesidir) toplumun ahlakî temelini çözecek, teşebbüsçülük ruhunu köreltecek ekonomiyi bürokrasiye boğacak ve kendisini besleyen kapitalist eli ısırmaya hazır bir halinden şikayetçi aydınlar zümresi yaratacaktır.

Kuşkusuz, bu gelişmelerin hepsi, bir ölçüde gerçekleşmiştir; ancak şu ana kadar kapitalizm, bunlara rağmen varlığını sürdürebilmeyi, hattâ bunları kendi yararına çevirmeyi fevkalâde iyi bir şekilde başarmıştır. Sosyalizme gelince, Schumpeter, onun hem ekonomik anlamda işleyebileceğine, hem de demokratik yönetim biçimleriyle bağdaşabileceğine inanmıştı. Şimdi ise, her iki noktada da yanılmış olduğu oldukça açıktır; hiç değilse şu ana kadarki ampirik bulgular bunu göstermektedir.

Sanırım ki, namusu, bir insanın olmasını en az istediği olayları tahmin etmesi tarzında tanımlayan zihinsel duruma, "bilişsel mazoşizm" deyimini uygulayabiliriz. (Adı, aynı anda hem dünyanın en lezzetli pastalarından, hem en karmaşık nevrozlarından birini çağrıştıran Baron von Sacher-Masoch'un da Avusturyalı olması bir raslantı değildir). Schumpeter'in meslek hayatının ilk yıllarındaki bir olay, bu durumu iyi açıklar. Birinci Dünya Savaşının hemen ardından kendisi, Almanya'da sanayilerin millileştirilmesini planlayan komisyona katılmaya davet edilmişti. Bir arkadaşı, ona, bir ekonomist olarak millileştirmeye şiddetle karşı olduğu halde bu daveti nasıl kabul edebildiğini sordu. O da şöyle cevap verdi: "Birisi intihar etmek istiyorsa, yanında bir doktorun bulunması iyidir." Elbette böyle bir tutumda belli bir büyüklük, dünyaya olması istendiği gibi değil olduğu gibi bakmaktan çekinmeyen stoik bir metanet vardır ama, kötümserliğin özel bir epistemolojik ayrıcalığa sahip olmadığı da unutulmamalıdır.

Gene de, Schumpeter'in tutumu, kapitalizm ve demokrasinin zafere ulaştığı yolundaki bugünkü ruh hâletini düzeltmek açısından yararlı olabilir. Çöken yalnız Sovyet imparatorluğu değil, öyle görünüyor ki, başka ülkelerde sosyalizmi meşrulaştırmış olan tüm düşüncelerdir. Öyle görünüyor ki, sol yere serilmiştir. Önümüzde muzaffer demokratik kapitalizm çağı, bir Amerikan yüzyılı, hattâ belki de "tarihin sonu" uzanmaktadır. Bana öyle geliyor ki, bu zafer duygusu biraz zamansızdır ve belli dozda bir Shumpeterci kötümserlik hayli yararlı olabilir. Böyle de olsa, benim önümüzdeki sorunlara yaklaşımım, ne mazoşistçe ne muzafferane olacaktır.

Demokrasi ve Piyasa

Siyasal demokrasi bir piyasa ekonomisini gerektirir ya da ona dayanır mı? İşte bu soru, ihtiyatlı olmayı gerektirmeyen bir sorudur: Cevap, kesin olarak *evettir*. Bunun sebebi de tamamen ampiriktir; kanıtların ezici ağırlığı böyle göstermektedir. Bu kanıtlar, basit ama geniş kapsamlı üç önerme ileri sürmeyi mümkün kılmaktadır: 1)

Piyasa ekonomisine sahip olmayan hiçbir siyasal demokrasi örneği yoktur (Ya da, daha keskin bir ifade tercih edilecek olursa, demokratik sosyalizmin hiçbir örneği yoktur). 2) Demokratik olmayan piyasa ekonomilerinin birçok örneği vardır. 3) Piyasa ekonomileri uzun bir süre boyunca başarılı oldukları takdirde, demokratlaşma yönünde baskıların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Biraz aşağıda bu ampirik bulguların bazı mümkün açıklamalarını ele alacağım, ama önce bazı temel terimlerin anlamını aydınlatmak gerekir. Bana öyle geliyor ki, kapitalizm ve sosyalizmi en yararlı biçimde, bunları oldukça dar anlamda, iki alternatif modern üretim sistemi olarak anladığımız (gerçekten de Marksistler daima böyle yapmışlardır) takdirde tartışabiliriz: Birisi, piyasa güçlerine ve ekonominin hiç değilse "hâkim tepeleri"nin (uygun bir Marksist deyim) özel mülkiyetine dayanan, diğeri ise devlet kontroluna ve bu "hâkim tepeler"in kamusal mülkiyetine dayanan. Bu tanımlara göre iddia ediyorum ki, İsveç gibi çoğu zaman "sosyalist" olarak gösterilen bir ülke (Sosyal Demokratik yönetimin en parlak günlerinde bile) hiç de öyle değildir. Burada üretimle dağıtım birbirine karıştırılmaktadır. Kuzey Avrupa demokrasilerinin çoğu gibi İsveç de, çok cömert bir refah devleti, yani çok ayrıntılı bir dağıtım ve yeniden dağıtım sistemi geliştirmiştir. Ancak refah devleti, İskandinavya'da ulaştığı tanrısal dorukta bile, kapitalist bir üretim sistemine dayanmaya devam eder; aslında ancak bu sistemin yarattığı bolluk, bu refah devletini mümkün kılmıştır. İsveç, savunucularının hep söylediği gibi bir "üçüncü yol" değildir; daha çok, "birinci yol" üzerinde bir çeşitlemedir. Gerçekten çağımızın şartları içerisinde bir "üçüncü yol" yoktur; sadece iki alternatif modelin bir sürü çeşitlemeleri vardır.

Siyasal demokrasi özel mülkiyeti gerektirir mi? Eğer öyleyse, ne kadarını gerektirir? Birinci sorunun cevabı, hemen hemen kuşkusuz bir evettir. İkinci sorunun cevabından ise kimse emin olamaz.

Buradaki gerçek soru, özel mülkiyet olmaksızın bir piyasa ekonomisinin var olup olamayacağıdır; siyasal demokrasinin bir piyasa ekonomisini gerektirip gerektirmediği sorusu, yukarıda olumlu olarak cevap-

landırılmıştı. Daha başka şekilde ifade edecek olursak soru, "piyasa sosyalizmi" diye bir şeyin (önemli teşebbüslerin kamu mülkiyetinde kalmaları, ancak birbirleriyle piyasa güçlerine göre rekabet etmeleri) var olup olamayacağıdır. Teorik olarak böyle bir sistem düşlenebilir. Polonyalı ekonomist Oskar Lange daha 1930'larda ilk defa olarak piyasa sosyalizminin biçimsel bir modelini ortaya koymuştu; daha yakın zamanlarda da benzer çalışmalar yapılmıştır. İki ülke, Yugoslavya ve Macaristan, aşağı yukarı 30 yıl boyunca "piyasa sosyalizmi" üzerinde denemeler yapmışlardır. Bugün kesinlikle söylenebilecek olan şey, her iki deneyin de başarısızlığa uğradığıdır.

Bu başarısızlığı nasıl açıklayabiliriz? Gerek girişimci risk almalar, gerek bu riskler üzerindeki finansal denetimler (diyelim ki, bir iş adamının bir teşebbüsü başlatması ve bankacının bu iş için ona ödünç sermaye vermesi) özel maliklerin güdülerine dayanır; bu, mülkiyetin kendisinin doğurduğu hazdan çok, mülkiyetin hukuken güvenli olduğu zaman bahşettiği denetimden dolayıdır. Teşebbüsünün ve gerçek anlamda *kendisinin de* sahibi olan ekonomik komuta merkezlerinden (çünkü komuta yapısının dışında doğru dürüst bir iş yoktur) bir müteşebbis gibi hareket etme talimatını alan bir sosyalist teşebbüsün yöneticisinden, aslında imkânsız, ya da hiç değilse çok olasılık dışı bir şey yapması (kapitalist girişimciliği *taklid* etmesi) istenmiş olmaktadır. Bir dereceye kadar mümkün olan şey, sosyalist bir ekonominin bazı sektörlerini özel teşebbüse açmaktır. Bu, gerek Yugoslavya, gerek Macaristan'da gerçekleşmiştir ve Çin'de de 1989 Haziranındaki bastırma hareketinin hem öncesinde, hem sonrasında hayli başarılı şekilde yürütülmektedir. Ne var ki, bu örneklerde görülen başka bir durum, kapitalist sektörün giderek, çok daha az verimli olan sosyalist sektörü tehdit etmeye başlamasıdır; muhtemelen bu gelişme, Beijing'deki yaşlılar iktidarının uykularını kaçırmaktadır.

Siyasal demokrasi bir piyasa ekonomisini, piyasa ekonomisi de özel mülkiyeti gerektirir. Ama ne kadar özel mülkiyeti? Diğer bir deyimle, ekonominin hangi sektörlerinin kamu mülkiyetinde tutulması, demokrasinin

temellerini tehdit eder? Devlet mülkiyetinin demokrasiyi tehdit etmeye başladığı bir sınırın var olması gerekir. Ancak bugün mevcut bilgilerimiz, bu sınırın tam nereden geçtiğini görmemize imkân vermemektedir. Mevcut kapitalist demokrasiler (meselâ çok farklı kamu mülkiyeti düzeylerine sahip olan Avusturya ve İsviçre gibi ülkeler) arasındaki mukayeseler, oldukça geniş bir oyun alanının var olduğunu düşündürmektedir. Kamu mülkiyeti yönündeki her adımın, despotizme doğru bir adım olduğu yolundaki hürriyetçi görüş, kanıtlarla doğrulanmamaktadır. Öte yandan, demokrasi ile kapitalizm arasındaki ampirik ilişki gözönüne alındığında, siyasi karar sahiplerinin kamu mülkiyetini genişletmede ihtiyatlı olmaları tavsiye edilebilir.

Bu bizi mantıksal olarak, eğer demokrasi sürecekse devletin ekonomi üzerindeki otoritesinin sınırlarının ne olması gerektiği yolundaki daha genel soruya götürmektedir. Şüphesiz demokrasi, herşeye kadir bir devletle birlikte yaşayamaz. Burada da, tanımlardan uzun uzadıya söz edebiliriz; ancak demokrasinin sağduyuya dayanan tanımı (ki bu, siyasal bilimcilerin çoğunca paylaşılmaktadır) burada pek âlâ yeterli olabilir. Bu tanım demokrasiyi iki kurumla tanımlamaktadır: Düzenli (ve gerçek) seçimler ve bir dizi (gerçek) temel hak ve hürriyetler. Her iki kurum da, devlet iktidarını sınırlandırmaya yaramaktadır. İşi şık felsefi deyimlerle ifade edecek olursak, birinci kurum, belli aralıklarla alçakların iktidardan uzaklaştırılmalarını sağlar, ikinci kurum ise, alçakların iktidardayken bile bazı şeyleri yapamamalarını sağlar.

Bununla birlikte, devletin *ekonomideki* rolünü sınırlandırma sorunu söz konusu olduğunda, öyle sanıyorum ki, belli bir noktada bir eşiğin olması gerektiği, ama bunun tam neresi olduğundan emin olmadığımız yolunda yukarıda değinilmiş görüşe geri dönmüş oluyoruz. Aşırı uçları biliyoruz. Sosyalizm, yani devletin ekonomide azamî bir rol sahibi olması, demokrasiyi imkânsız kılar ve üstelik ekonomiyi de tahrip eder. Öteki uçta, hiç değilse çağdaş koşullarda, minimalist, *laissez-faire*'ci bir devlet ampirik olarak imkânsızdır ve bunun bir örneği yoktur. (Bazı okuyucu-

ların aklına Hong Kong gelebilir. O, hiç de böyle bir örnek değildir; daha ziyade, Çinli işadamlarıyla İngiliz bürokratları arasında, hiç demokratik olmamakla beraber çok etkin bir işbirliğidir). Bu ikisi arasında ise (diyelim ki, *nisbeten* sınırlı bir devlet müdahalesi örneği olan Amerika Birleşik Devletleriyle, Japonya hattâ Fransa gibi çok daha devletçi örnekler arasında) gene hayli büyük bir oynama alanı var görünmektedir. Bunların hepsi piyasa ekonomileridir ve hepsi demokrasilerdir. Devlet müdahalesinin *derecesinden* çok, bu müdahalenin *mahiyeti* üzerinde odaklaşmak önem taşır. Ekonomideki devlet müdahalesi, piyasa güçlerine *karşı* mı, yoksa onlarla *birlikte* mi işlemektedir? Böylece şu ileri sürülebilir ki, Japon devleti ekonomiye, piyasa dinamiklerini bozmaksızın müdahale etmektedir; buna karşılık, sayıları giderek kabaran EC bürokratlarının ("Brüksel sendromu" gösterenler), yetkileri sınırlandırılmadığı takdirde, ciddî zararlara sebep olabilecekleri iddia edilmektedir.

Asimetrik Bir İlişki

Demokrasiyle kapitalizm arasındaki ilişkiyi tanımlarken, bunun asimetrik bir ilişki olduğunu söylemekte yarar vardır. Kapitalizm, demokrasinin zorunlu, ama yeterli olmayan bir şartıysa da, demokrasi kapitalizmin bir ön-şartı *değildir*. Bana öyle geliyor ki, ampirik kanıtların gösterdiği şey budur. Böyle olduğuna esef ediyorum; iki kurumsal düzenin, aynı hürriyet parasının iki tarafı olarak görülebileceği simetrik bir ilişkiyi çok tercih ederdim. Ne yazık ki, böyle değildir. Çağımızda simetrici görüşü (klâsik hürriyetçi görüş) yalanlayan başlıca örnekler, Doğu Asya örnekleri, özellikle "dört küçük ejderha" yani Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'dur. Bunların hepsi, doruk noktasından hâlâ uzak olmakla beraber bazı bakımlardan Batı örneğinden daha başarılı, canlı bir kapitalist dinamizm sergilemektedir. Bu İkinci Dünya Savaşı sonrası Asya başarı öykülerinin hepsi, demokratik olmayan rejimler altında oluşmuştur. Doğu Asya başarı öykülerinin en büyüğü Japonya'ya gelince, o da İkinci Dünya Savaşını kaybetmesinden bu yana demokratik olmakla beraber,

başarılı bir kapitalizmi ilk defa kurduğu dönem, yani Meiji dönemi (1868-1912) hiçbir şekilde demokratik değildi. Son dönemlerin iki başarılı kapitalizm örneği İspanya ve Şili, kalkış dönemlerini diktatörlükler altında gerçekleştirmişlerdir. Gerçekten Batı toplumlarının kaçının, modern kapitalizme geçtiklerinde bizim anladığımız anlamda demokratik oldukları sorusunu da sorabiliriz. Bütün bunların başladığı onsekizinci yüzyıl İngiltere'si muhtemelen demokratik değildi. Amerika Birleşik Devletleri, birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da istisnaî olabilir. Bu kanıtlar karşısında demokrasinin, kapitalizmin doğuşu ve ilk gelişme aşamaları için en uygun rejim olmadığı, ama başarılı bir kapitalist gelişme döneminin ardından ortaya çıkması en muhtemel rejim olduğu ileri sürülmüştür.

Bu düşünceler -siyaset alanında önemli olabilecek sonuçları bir yana bırakılsa bile- insana rahatsızlık vermekte ve belirsizliklerle dolu bulunmaktadır. Daha rahatlatıcı ve daha kesin olan şey ise, niçin kapitalizmin demokrasi için gerekli olduğudur: Kapitalizm, bireylerin, grupların ve tüm kurumsal düzenlerin devlet kontrolundan bağımsız olarak içinde gelişebilecekleri *sosyal alanı* sağlar. Son zamanlarda yeniden moda olan bir deyimi kullanacak olursak, kapitalizm, *sivil toplum* için alan ve fırsat yaratır. Tersine, sosyalizmle diktatörlük arasındaki ampirik korelasyon da, tam tamına, sosyalist bir sistemde böyle bir sosyal alanın *yok* oluşuyla açıklanabilir. Söylemeye gerek yok ki, bu sonuca ulaşmak açısından, başlangıçtaki kapitalist sınıfın demokratik düşüncelerden esinlenmiş olup olmadığı hiç de önemli değildir; Çünkü demokrasi için alan yaratan şey, kapitalistlerin güdüleri değil, kapitalizmin sonuçlarıdır. (Hiç kuşkusuz, Adam Smith bu önermeden hoşlanırdı). Aynı sosyolojik perspektif sürekli ve başarılı kapitalizmin demokratlaştırıcı eğilimini de büyük ölçüde açıklamaktadır. Kapitalizm, sivil toplum için sosyal alan açmakta ve insanlar daha zenginleştikçe daha muhteris siyasal özlemler oluşturmaktadırlar. Basitçe ifade edecek olursak, fakir köylülerin karnı tok ve iyi eğitim görmüş çocukları, siyasette gözlerini yukarılara dikmeye başlamakta, onların karınlarını doyuran ve eğitim veren

sistemin kendisi de bunların yeni siyasal özlemleri için alan yaratmaktadır.

Şosyalizm ise, tersine, bir yandan demokrasinin içinde gelişebileceği sosyal alanı kapatırken, yaygın bir refahı da daha az olası kılmaktadır. Şunu anlamak önemlidir ki, sosyalizmin bu antidemokratik etkisi, sadece olası bir totaliter ideoloji türünün (meselâ Marksizm-Leninizm) sonucu değil, onun kökenindeki ayrılmaz bir yapısal özelliktir. Gerçi totaliter düşünceler –toplumu herkesi kucaklayacak bir kardeşlik, ya da partiyi tarihin gücünün yanılmaz bir tecessümü gibi gören düşünceler– elbette sosyalist diktatörlükleri meşrulaştırmakta ve onların kadrolarını esinlendirmekte yararlı olmuşlardır ama, bu tür düşünceler olmasa bile, sosyalizm, demokrasi olasılığını çok zayıflatmaktadır. Bunun açıklaması basittir: Gerçi ekonominin bağımsız üretici kuruluşlarınca denetlenmesini düşleyen sosyalist ütopyalar (meselâ sendikalist görüşteki gibi) mevcut olmuştur ama, bunlar gerçekten de, belki küçük gönüllü topluluklar (meselâ İsraillilerin *kibbutzim*'i ya da ondokuzuncu yüzyıl Amerikan *Shaker*'larının komünleri) veya kısa dönemler (meselâ Bolşevik devrimini hemen izleyen işçi ve köylü şûraları) dışında ampirik bakımdan gerçekleştirilmesi mümkün olmayan ütopyalar olarak kalmışlardır.

Modern veya hiç değilse modernleşme sürecindeki bir ekonominin karmaşık niteliği düşünüldüğünde, sosyalizm, mutlaka ekonominin *devletçe* kontrolu anlamına gelir. Diğer bir deyimle devlet, piyasanın dışında "elde var" olan tek denetim mekanizmasıdır. Ancak modern teknolojinin sonucu olarak devlet, *zaten* ürkütücü bir iktidar temerküzüdür. Bugün en sınırlı, demokratik devletin bile elinde, modernleşme öncesi çağın en etkin despotluklarının elindekinden daha fazla iktidar vardır: Bir an için Caligula'yı bütün impatorluğu kaplayan bir bilgisayar ağıyla, Cengiz Han'ı savaş helikopterleriyle, ya da korkunç İvan'ı işler bir Gelir Vergisi Dairesiyle birlikte düşünün. Modern devlete ekonomi üzerinde dolaysız bir denetim yetkisi –yani vatandaşların tümünün veya pek çoğunun geçim imkanları üzerinde bir denetim– vermek, devlet iktidarının pek büyük ölçüde artması demektir.

Böyle büyük bir iktidarın demokrasiyle bağdaşabilmesi ise, imkânsız olmasa bile, güçtür.

Bu açıklamaya bir başkası daha eklenebilir. Karl Marx'ın da gayet iyi bildiği gibi sosyalizm, ancak devâsa bir kamulaştırma işlemiyle kurulabilir. Buna karşılık, insanın toplum içindeki hayatının niteliği gözönünde bulundurulduğunda, bireysel mülkiyet mutlaka yeniden başgösterecektir (Adam Smith bunun farkındaydı). Dolayısıyle sosyalist kamulaştırma, sadece tek bir kerelik bir olay olamaz; sürekli tekrarlanması gerekir. Sosyalizm, sonsuza kadar bekçilik etmeyi gerektirir. Oysa, malları kamulaştırılacak olanların örgütlenme ve direnme hürriyetlerine sahip oldukları demokratik bir toplumda, böyle sürekli kamulaştırma mümkün değildir. Diktatörlük, bu sorunun tek çözümüdür.

Bir defa, modern toplumlara ilişkin bu temel yapısal gerçekler kavrandığında, kapitalizmle sosyalizm arasında bir "üçüncü yol" hakkındaki bütün sözlerin anlamsızlığı ortaya çıkar. "Üçüncü yol" diye birşey yoktur. Elbette birinci ve ikinci "yollar"ın değişik şekilleri, kapitalizmin olduğu gibi sosyalizmin de çeşitleri vardır. Eğer bir "karma ekonomi"den söz etmek tercih edilirse, mevcut her ekonomi, piyasa güçleriyle devlet müdahalelerini *bir şekilde* bir araya getirmesi anlamında "karma"dır. Bu tür örneklere bakarken, yukarıda değinildiği gibi, ekonominin "hâkim tepeleri" kavramını hatırda tutmak yararlı olur. Böyle yaptığımızda, kapitalist "yol"un mu, sosyalist "yol"un mu değişik bir şekline bakmakta olduğumuza karar vermek, çoğu zaman güç değildir. Günümüzün siyasal söyleminde ise, "üçüncü yol" edebiyatı, genellikle ince analitik ayrımlarla meşgul olmamaktadır. Meselâ Latin Amerika'da bu, tipik olarak, yeniden dağıtımcı popülizmin kullandığı dildir ve genellikle geniş kapsamlı bir yeniden dağıtımın altından kalkamayacak ülkelerde görülmektedir –zengin çok fazla şeye sahip olduğu ve dolayısıyle bundan vazgeçmeyeceği için *değil*, zenginler az sayıda olduğu ve verecek pek fazla şeyleri olmadığı için; dolayısıyle yeniden dağıtım, ekonomik büyümenin dayandığı orta sınıfın tahrip edilmesi anlamına gelmektedir. Bu "üçüncü yol" Peronist gelişme modelidir. Çek ve Slovak Federal Cumhuriye-

ti'nde halen yürütülmekte olan kapitalist deneyimin mimarı Vaclav Klaus'un çok iyi ifade ettiği gibi, üçüncü yol, Üçüncü Dünyaya giden en çabuk yoldur.

Görülüyor ki, "kapitalizm" ve sosyalizm" deyimleri, uygun ve yararlı olmaya devam etmektedir. Bunlar, çağdaş dünyada ekonomik örgütlenmenin iki bellibaşlı alternatif biçimini ifade etmektedir. Ancak, göstermeye çalıştığım gibi bu deyimler, mutlak olarak değil, daha çok (Max Weber'in deyimiyle) ampirik gerçekliğe yaklaşan fakat onu tam anlamıyla temsil etmeyen "ideal tipler" olarak düşünülmelidir. Gene burada, iki ucu ampirik bakımdan mevcut olmayan bir sürekli çizgi tarzında düşünmek çok yararlı olur. Sürekli çizginin ortalarında bir yerde bazan hangi deyimin kullanılacağını kararlaştırmak güç olabilir; çoğu zaman ise, "hâkim tepeler" kavramı hatırda tutulmak suretiyle, bu hiç de güç değildir. (Dolayısıyle, tekrar edelim ki, İşkandinavya'daki ya da başka bir biçiminde sosyal demokrasi, kapitalist-sosyalist çizginin dışında başka bir yerlerde bulunan üçüncü bir model değildir).

Bir İhtiyatlılık Uyarısı

Savunmakta olduklarıma benzer bu tür düşünceler, demokrasi ve kapitalizme inananlar arasında bugün görülen zafer duygusunu körüklemiştir. Ben de bu inançları paylaştığıma ve sosyalizm gerek entellektüel gerek siyasal açıdan büyük bir yenilgiye uğradığına göre, bu mutlu ruh haletine pek fazla soğuk su katmak istemiyorum. Gene de, bir-iki su fışkırtma yerinde olabilir.

Ampirik ve rasyonel bakımdan sağlam bir bakış açısına göre, kapitalizmin sürekli olarak, tarihte emsali görülmemiş bir zenginlik yaratma ve büyük halk kütlelerini bundan yararlandırma kapasitesine sahip olduğu sonucuna varılmasından kaçınılamaz. Sosyalizm ise, aksine, denendiği her yerde ve her zamanda katıksız bir ekonomik ve siyasal felâket olduğunu kanıtlamıştır. Üstelik demokrasinin gerektirdiği kapitalist temel, görünür gelecek için sağlam gözükmektedir; demokratik kapitalizmden başka gidilecek yer yok gibidir.

Böyle bir düşünce çizgisi, gidebileceği noktaya kadar gayet güzeldir, ama herşey çok şüpheli bir varsayıma dayanmaktadır; o da, tarihin akışının, rasyonel zihinlerin vardıkları sonuçlarla belirlendiğidir. Ne yazık ki, bu varsayım, deneyimlerin desteklediği bir varsayım değildir.

Demokratik kapitalizmi, özellikle bir zamanlar Sovyetler Birliğini ve uydularını oluşturan toplumlarda, gerçekten büyük tehlikelerle karşı karşıya bırakacak senaryoları düşünmek güç değildir. Bugün bu toplumlar, sosyalist bir ekonomiden kapitalist bir ekonomiye geçmeye çalışmak gibi, devâsa ve emsali görülmemiş bir deneyim içerisindedirler. Bu geçişin, hiç değilse kısa vade içinde, kütlesel rahatsızlıklara ve ıstıraplara yol açacağı apaçık olduğu gibi, bunun tüm unsurlarını tam olarak anlayabilmiş veya bunu geçiştirebilecek bir dizi sağlam siyaset reçetesi de yaratabilmiş değiliz. Yukarıda sözü edilmiş olan nedenlerle demokrasinin, böyle bir geçiş için en uygun şartları sağladığı hiç de kesin değildir. Gerçekten, bu ülkelerin birçoğunda demokrasi, bugün için diktatörlüğün daha eski veya daha yeni biçimlerini gözden saklayan ince bir ciladan başka bir şey değildir. Bu toplumlarda demokrasinin var olduğu durumlarda da, bunun bütün geçiş dönemi boyunca sürebileceğini tahmin etmek, çılgınlık olur.

Bu toplumların hepsinde, ister demokratik ister diğer rejimler altında olsun, geçişin gerçekleşebileceği bile, kesin olmaktan uzaktır. Şimdilerde kendilerini "tarihteki ilk sosyalist toplum"un enkazı altından çıkarmaya çalışan birçokları için, kapitalizm kısa zamanda, artan enflasyon ve işsizlikle, büyük maddi sıkıntılarla, kamu düzeninin çöküşüyle ve siyasal kaosun ortaya çıkışıyla özdeşleştirilir hale gelebilir. Bu şartlar altında, kapitalizmin uzun vadedeki başarı şansları hakkında sükûnetle muhakeme yürütmek pek rahatlık sağlamaz. Bu takdirde kapitalizm yönündeki tüm gelişme durabilir ve siyasal yöneticiler, sürekli olarak kurumsallaşabilecek bir tür "olağanüstü hal sosyalizmi"ni yeniden dayatabilirler. Böyle umutsuz bir senaryoda eski Marksist-Leninist ideolojiye geri dönüş bile tümden ihtimal dışı sayılmaz ama, eski sosyalist durağanlığı geri getirmek için böyle

açık bir geri dönüşe de gerek yoktur. Şimdilerde bazılarına geri çevrilmez gibi görünen bir sürecin geri çevrilmesini meşrulaştırabilmek için, bir popülist milliyetçilik edebiyatı da pek âlâ yeterli olabilir.

Komünizm-sonrası dünya dışında, bugün bir piyasa ekonomisine doğru yönelmekte olan birçok az gelişmiş ülkede de, demokratik kapitalizmin kaderine ilişkin benzer karanlık seneryolar mümkündür. Muhtemelen bu toplumların çoğu, sonuç almak bakımından, eski sosyalist toplumlara oranla biraz daha fazla zamana sahip olabilirler. Bunların devletçilik ya da merkantilizm biçimleri, Sovyet tipi sosyalizme oranla daha az tümden yıkıcı olmuştur; çoğunda hiç değilse ekonominin bazı sektörlerinde işler durumda kapitalist kurumlar vardır; bunların yerli malı otoritarizmleri de, sivil toplum dinamiklerine belli bir alan bırakmıştır. Ama öyle bile olsa, ekonomik kalkışın maliyetlerinden kaçınılamaz; bu maliyetler zorunlu olarak, eşitsiz biçimde dağılır; popülizm ve milliyetçilik edebiyatı da, dinlemeye hazır kulaklar bulur.

Burada da, böyle yoğun umutsuzluk durumlarında rasyonel argümanlar pek fazla ağırlık taşımaz ve "tarihin dersleri" üzerinde kafa yormak isteyecek pek fazla kişi bulunmaz. Bu sempozyuma Aydınlık Yol temsilcisi olarak katılan kimse yoktur ve bir gün Aydınlık Yol Peru'da iktidara gelecek olursa (pek ihtimal dışı sayılmaz) bunlar kuşkusuz, burada ileri sürdüklerime benzer görüşlere fazla önem vermeyeceklerdir. Şunu da unutmamak gerekir ki, sosyalizm tüm toplumun refahı açısından çok irrasyonel olmakla beraber, sosyalist yönetici elit açısından çok rasyonel ve kârlı olabilir. Marksizm benzeri bir ifade kullanacak olursak, bir komuta ekonomisi kütleleri fakirleştirir ama, komutanları pek güzel zengin-leştirebilir. Birçok Üçüncü Dünya toplumunda, hepsi eski Sovyet *nomenklatura*'sının az çok aslına sâdık kopyaları olan çok ayrıcalıklı yönetici klikler iktidardadır ve *bunları*, sosyalizmin ekonomik açıdan irrasyonel olduğuna inandırmak kolay değildir.

Son fakat gene de önemli olarak, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın ileri kapitalist toplumlarında da, Schumpeter kötümserliğinin hayaletini istirahata ter-

ketmek mevsimsiz olur. Bu ülkelerde de bürokrasinin, teşebbüsü boğmaya çalışan bir Schumpeter'ci etkisi var olmaya devam etmektedir. Gene buralarda Schumpeter'ci bir "yeni sınıf" (bu onun deyimi değildir ama o, deyimle kastedilen grubun ortaya çıkacağını tahmin etmişti) varlığını sürdürmektedir ve bu sınıfın temel içgüdüleri kesinlikle antikapitalisttir. Marksist ütopyacılığa vücut veren döl yatağı, daha kısırlaşmış değildir. Belki Marksizmden daha nazik ve yumuşak, ama gene de ekonomiyi temelinden altüst edebilecek nitelikte yeni ütopyacı ideolojiler ortaya çıkmaktadır. Meselâ sosyalizme giden bir feminist yol, bir de çevreci yol vardır. Her ikisinde önerilen toplum modeli öylesine yoğun haklar ve düzenlemeler ormanlarını öngörmektedir ki, bunların toplam etkisi, piyasa dinamikleri üzerinde devlet denetiminin kurulmasına yol açacak ve sonuçta onun durmasına neden olacaktır.

Bununla ilişkili olarak şunu da hatırda tutmak önemlidir ki, günümüzde hiçbir kapitalist ekonomi, uluslararası rekabetten tecrid edilmiş olarak yaşamamaktadır. Kendilerini bir sürü devlet müdahalelerinin yükü altına sokan ekonomiler, bu tür devlet müdahalelerini meşrulaştıran değerlere karşı daha az "duyarlı" olan ekonomiler karşısında, önemli mukayeseli üstünlük marjlarını kaybedebilirler. Tekrar edecek olursak, bir piyasa ekonomisindeki devlet müdahalesinin, tam hangi noktada piyasa ekonomisini bir gerileme sarmalına doğru iteceğini bilmemiz mümkün değildir; böyle bir noktanın var olması gerektiğini ise biliyoruz; ancak bunu keşfettiğimizde çok geç kalınmış olabilir.

Gerçi ben de (Schumpeter gibi) sizi Orta Avrupa kötümserliğinin vatanından selamlıyorum ama, karanlık bir notla bitirmek de istemiyorum. Son birkaç yıl gerçekten de demokratik kapitalizmin bir dizi zaferini görmüştür; bugün de onun başarı şansı, çok uzun zamandır olduğundan çok daha parlaktır. Modernliğin ekonomik nitelikleri hakkındaki görüşlerimin ışığında, görünür gelecekte "yeni ekonomik sistem türleri"nin ortaya çıkmasını (bu sempozyum için hazırlanan soruların sonuncusunda ifade edildiği gibi) çok olasılık dışı buluyo-

rum. Ya kapitalizm yaşamaya devam edecek, ya sosyalizm şu veya bu şekil altında geri dönecektir. Sonuçta bunlardan ikincisi gerçekleşecek olursa, demokrasinin başarı şansı gerçekten çok karanlık olacaktır. Öte yandan, eğer kapitalizm, dünyanın tümünde olmasa bile büyük bölümünde yürürlükte olan sistem haline gelirse, demokrasinin başarı şansı çok parlak olacaktır. Aklı başında hiçbir gözlemci, kapitalizmin geleceğinin güvenceli olduğunu söylemek istemeyecektir. Gene de öyle sanıyorum ki, bu gelecek hakkında, dolayısıyle bu ikiz kurumlardan daha az güçlüsü olan demokrasinin geleceği hakkında oldukça ümitli olabiliriz.

2.
MARX, SCHUMPETER VE DOĞU ASYA DENEYİMİ

Kyung-won Kim

***Kyung-won Kim**, Güney Kore'de önde gelen özel bir araştırma merkezi olan Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün başkanıdır. Doktorasını Harvard Üniversitesinden almış; Harvard, York Üniversitesi (Toronto), New York Üniversitesi ve Kore Üniversitesinde siyasal bilim okutmuştur. Yayınları arasında* Revolution and the International System *(1970) de yer almaktadır. Kendisi, Birleşmiş Milletler ve Amerika Birleşik Devletleri nezdinde elçilik gibi önemli yönetim görevlerinde de bulunmuştur.*

Yirminci yüzyıl, sonuna yaklaşırken, iki çağ açıcı tarihsel gelişmeye tanık oluyoruz. Gerek sosyalistlerin, gerek onların karşıtlarının beklentilerinin aksine, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliğindeki sosyalist rejimler, savaş gibi bir dış neden olmaksızın, hızla ve tümüyle çöktüler.[1] Bundan belki daha az şaşırtıcı olmakla birlikte gene çoğu uzmanın tahminlerinin aksine, başarılı piyasa ekonomilerine sahip modernleştirici otoriter rejimler, özellikle Doğu Asya'da demokrasilere dönüşmeye başladılar.

Her iki gelişmenin de, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiler açısından köklü sonuçları vardır. Bu gelişmeler, bir demokrasi çağına girmekte olduğumuzu da düşündürmektedir. Bununla birlikte, son zamanlardaki bu tarihsel gelişmelerin anlamını tam kavrayabilmek için, bir an durup, gerçekte olanın aksini tahmin etmiş bulunan teorileri incelemek gerekir.

Felsefi özü itibariyle komünizm, toplum insanı her tür bireysel sahiplenme duygusundan kurtaracak şekilde dönüştürülmedikçe, insanın insanlığını gerçekleştiremeyeceği yolunda bir inanca dayanır. Bir bakıma komü-

nizm, aynen liberalizm kadar bir hürriyet ideolojisidir. Liberalizmden ayrılan yönü, insanın gerçek hürriyeti ancak tüm eşitsizlik yapılarının mutlak surette yıkılması yoluyla elde edebileceğine olan inancıdır.[2]

Dolayısıyle komünizmin iflâsı, insanın hürriyetini gerçekleştirebilmesi için, insanın sahiplenme dürtüsünün tümden inkâr edilmesinin zorunlu bir şart olduğu düşüncesinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Gerçekten de bu iflâs, bunun tam aksini, yani insanın sahiplenme dürtüsünün insan tabiatının ayrılmaz bir parçası olarak kabulünün, hür bir toplumun zorunlu şartlarından biri olduğunu düşündürmektedir.

Komünizmin tüm eski Sovyet blokundaki çöküşü, görünüşte ayrı ama gerçekte ilişkili iki nedene atfedilebilir: Merkezden planlanan komuta ekonomilerinin iflâsı ve vatandaşların daha çok hürriyet için artan istekleri. Nasıl ki, özel mülkiyetin kaldırılması gerçek eşitliğe yol açmadıysa, eşitlik durumu da insanı sahiplenme dürtüsünden "kurtarmış" değildir. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin yasaklanması da, komünistlerin inandığı gibi, kıtlık sorununu çözmemiştir. Özel mülkiyetin kaldırılması büyük verimsizliklere yol açmış, sahiplenme güdüsünün tatminsizliği daha keskinleşmiş ve daha şiddetli hissedilir olmuştur.

Komünizmin çöküşü, bizi, demokrasiyle sosyalizm arasındaki ilişkiyi yeniden sorgulamaya zorlamaktadır. Artık Joseph Schumpeter'in 50 yıl önce ileri sürdüğü gibi, sosyalizmle demokrasi arasında olumlu veya olumsuz herhangi bir ilişki bulunmadığından emin olamayız. Bunlardan ikincisi adına birincinin reddi, tek başına, bunlar arasında zorunlu bir olumsuz ilişkinin varlığını göstermeyebilir ama, siyasal sistemle ekonomik sistem arasındaki ilişkiler gibi temel bir sorunu ortaya çıkarır.

Marx'ın Yanılgısı

Siyasal demokrasinin belli bir ekonomik sistemle bağdaşabilirliği sorununu ilk ortaya atmış olan, Kral Marx'tı. Sosyalistlerin çoğu gibi Marx da, demokrasinin sosyalizmle sadece bağdaşabilir olduğuna değil, fakat onunla zorunlu bir bağlantı içinde bulunduğuna

inanmıştı. Onu göre gerek demokrasi, gerek sosyalizm, hürriyeti temsil ediyordu. Sosyalizm, yapısal eşitsizliklerin sürekli olarak ortadan kaldırıldığı bir sistem olduğuna göre, gerçek demokrasinin siyasal üstyapısının üzerinde durabileceği tek temel de oydu.

Marx'ın, demokrasiyle sosyalizm arasındaki zorunlu ilişki hakkındaki tezini dayandırdığı varsayımlar, onu mantıksal olarak, kapitalizmi demokrasiyle bağdaşamayacak bir ekonomik sistem olarak reddetmeye itti. Marx'ın dediğine göre kapitalizmde devlet, "sömürücü sınıfın yönetim kurulu"ndan başka birşey değildi ve dolayısıyle demokratik olmasına imkân yoktu. Kapitalist bir toplumda "sömürücü sınıf" sömürme gücünü, üretim araçları üzerindeki mülkiyeti yoluyla elinde bulunduruyordu. Bu araçlar üzerindeki denetimden dışlanmış olanların, hiçbir zaman kapitalist sınıfla eşit şartlar altında yarışabileceklerini ummaları mümkün değildi. Marksçı perspektif açısından "burjuva" demokrasisi göstermelikti.

Bununla birlikte Marx'ın komünizmin otomatik olarak demokrasiyi getireceği yolundaki iddiası, onun kendi teorisinin bağlamı içinde bile sorular uyandırır. Özel mülkiyeti kaldırmakla komünizm, tanım gereği olarak, kapitalist sömürü aracını yok etmiş olacaktır. Artık burjuva demokrasisinin, devlet aygıtını bir sömürü aracı olarak kendisine verdiği sürekli bir yönetici sınıf olmayacaktır. Ancak Marx, hiçbir zaman, komünist dönüşümün bir anda olacağını iddia etmemiştir. Kapitalizmin iç çelişkilerinin kendilerini göstermesi ve katlanılmaz hale gelmesi zaman alacaktır. Burjuva sınıfı küçülmek zorunda kalacak ve sonunda çökecektir. Ancak uzun bir geçiş döneminin sonunda, kapitalizm sonrası bir toplum, komünizm aşamasına ulaşacaktır.

Marx'ın teslim ettiği gibi, geçiş dönemindeki kapitalizm sonrası toplum, bir demokrasi olamaz; çünkü arta kalan çelişkilerin ortadan kaldırılması ihtiyacı devam edecektir. Gerçekten Marx, geçişin sürekliliğini sağlayabilmek için, demokrasinin ebeliği görevini "proletaryanın devrimci diktatörlüğü"ne vermeye hazırdı.[3] Aslında bu, Lenin'in gördüğü gibi, proletaryayı "temsil eden" partinin devlet üzerindeki rakipsiz egemenliği demekti.

Ancak, bu proletarya partisi bir defâ devletin topyekûn denetimini ele geçirince, onun iktidarı bırakmasının nasıl bir güvencesi olacaktır? Marx demokrasiyle kuşkusuz, frenlere ve dengelere dayanan bir siyasal sistemi kasdetmemiştir. Tersine, komünist bir toplumun tüm sosyal çelişkilerden arınmış olacağını varsaymak suretiyle Marx, siyasal iktidarı sınırlandırma sorununu, böyle bir sınırlandırma ihtiyacını teorik olarak ortadan kaldırarak "çözmüştür". Ama öte yandan demokrasiye geçiş sorunundan kaçınamamıştır; çünkü o bile, "proletaryanın diktatörlüğü"nü demokrasiyle eş tutmamıştır.

Marx, kapitalist sitemin doğasında mevcut eşitsizlikler bir kez ortadan kaldırıldığında, bunu izleyen geçiş aşamasındaki yöneticilerin, "burjuva" insanın bencil sahiplenme niteliğinden uzak hareket edeceklerini düşünmüş olabilir. Böyle bir iddia, Rousseau'cu romantizm geleneğine uygundur; sosyal geleneklerinden kurtulunca insan, kendisini bencil olmayan, sevecen bir varlık olarak ortaya koyacaktır. Bununla birlikte Marx'ın ikilemi, geçiş aşamasının gene de bir geçiş aşaması oluşudur. Eski sosyal gelenekler, partinin devlet üzerindeki mutlak denetimini zorunlu kılacak derecede yaşamaya devam edecektir. Eninde sonunda burjuvazinin bir aracı olarak devlet, "kuruyup gidecektir." Bu süre içinde Marx, proletarya partisine hizmet eden bir araç haline gelecek olan devletin gerekliliğini kabule hazırdır.

Netice itibariyle Marx'ın, proletarya diktatörlüğünün demokrasiye nasıl dönüşeceği sorununa bir cevabı yoktur. Bu nedenledir ki, ondan esinlendiklerini ileri sürenler, proletarya diktatörlüğünün adını "halk demokrasisi" olarak değiştirmeye karar vermişlerdir. Bunlar, parti denetiminin sonuna kadar bekleyecek olurlarsa, sonsuza kadar beklemeleri gerektiğini hissetmiş olmalıdırlar. Demokrasiye geçişin zaten tamamlanmış olduğunu ileri sürmek, daha iyi bir strateji gibi görünmüş olmalıdır.

Marx'ın kendisi, bu sahte "halk demokrasileri"nden hiçbirini, başta tasavvur ettiği ideal demokrasinin yerine koyma yanılgısına asla düşmezdi. Marx'ın demokrasi vizyonunun trajik yanı şudur ki, onun yüce özlemleri, kapsamlı sosyalist dönüşümlerden çok inatçı diktatörlükleri meşrulaştırmak sonucunu doğurmuştur.

Komünizmin günümüzdeki iflâsı, Marksçı sosyal dönüşüm teorisinin mantığının zorunlu sonucudur. Proletarya diktatörlüğünün doğasında, demokrasiye dönüşme konusunda hiçbir eğilim yoktur. Dolayısıyle hürriyetin getirilmesi, komünist parti diktatörlüğünün yıkılması demek olmuştur. Proletarya diktatörlüğü biçimindeki sosyalizm (kurumsal bakımdan bu, tek-parti yönetimi olarak ortaya çıkmıştır) kuşkusuz demokrasiyle bağdaşamazdı.

Schumpeter'in Basitleştirmesi

Schumpeter, sosyalizmin demokrasiyle bağdaşabilir olduğunu ileri sürerken elbette "halk demokrasisi"ni, ya da proletarya diktatörlüğünü düşünmüyordu. O, sosyalizmle demokrasi arasında "zorunlu bir ilişki" bulunmadığını yazarken "tanımladığımız anlamda sosyalizmi ve tanımladığımız anlamda demokrasiyi" kasdetmiş olduğunu özenle belirtmiştir.[4]

Schumpeter "sosyalist toplum"u, "üretim araçları ve üretimin kendisi üzerindeki denetimin merkezi bir otoriteye bırakılmış olduğu bir kurumsal örüntü" olarak tanımlamıştır (s.167). Marx'ın sosyalizmden anladığıyla kıyaslandığında bu, oldukça kısa bir tanımdır ve Schumpeter'in gereksiz felsefi yükler olarak görmüş olacağı unsurlardan arındırılmıştır. Gerçekten Schumpeter, "sosyalizmin kültürel belirsizliği"nden söz etmektedir; bununla kasdettiği, eğer Marx'ın ekonomik determinizmi kabul edilmeyecek olursa, ekonomik bir kavram olan sosyalizmle, ekonomik olmayan herhangi bir olgu –demokrasi veya diktatörlük, çilecilik veya hazcılık, milliyetçilik veya enternasyonalizm– arasında hiçbir zorunlu ilişkinin kurulmayacağıdır (s.170). Her zaman bir dürüstlük örneği olan Schumpeter, "kültürel belirsizliğin" kapitalizme de uygulanabileceğini kabul etmiştir. Diğer bir deyimle o, sosyalizm ve kapitalizmin her ikisinin de demokrasiyle bağdaşabilir olduğu yolundaki tezinin, mantıksal olarak ekonominin herşeyi ve bu arada siyaseti belirleyeceği yolundaki Marksist görüşü reddedişinden doğduğunu görmüştür.

Schumpeter'in demokrasi tanımı da, onun sosyalizm tanımı kadar kısadır. Schumpeter, klâsik teorinin odak noktası olarak aldığı "ortak iyilik"in gerçekte (hiç değilse herkesçe farkedilebilir bir biçimde) mevcut olmadığı gerekçesiyle demokrasinin "klâsik" anlaşılış şeklini reddederek demokrasiyi şuna indirgemiştir: "Siyasal kararlara varmak için, bireylerin karar alma yetkisini, halkın oyları için geniş kapsamlı bir mücadele yoluyla elde ettikleri bir kurumsal düzenleme" (s.269). Onun buradaki amacı, sosyalizm tanımındakiyle aynıdır -yani felsefi ve teleolojik süslerden uzak "değerden arınmış" fonksiyonel bir tanımlamaya varabilmek için, bütün gereksiz özsel içerikten kurtulmak. Demokrasi artık, hürriyet, eşitlik, ya da "en büyük sayının en büyük mutluluğu" gibi birtakım siyasal iyilik kavramlarıyla anlaşılmamaktadır. Bir toplumun demokratik sayılabilmesi için, iktidardakilerin bu makamlarına "halkın oyları için geniş kapsamlı bir mücadele yoluyla" seçilmiş olmaları yeterlidir.

Schumpeter'in önerdiği sosyalizm ve demokrasi tanımları mantıksal olarak birbirleriyle ilişkili olmadığına göre kendisi, bu ikisi arasında "zorunlu" bir ilişki bulunmadığını ileri sürmekte haklıdır. Öte yandan, eğer Schumpeter'e "zorunlu ilişki yokluğu" önermesini kendi koyduğu tanımlardan çıkarma hakkını tanımak istiyorsak, bu önermenin onun tanımlarından bağımsız, ampirik dünyaya ilişkin bir önerme olmadığı sonucuna varmakta da haklı oluruz.

Ampirik dünyada "demokrasi", genellikle salt bir yarışmacı seçim sisteminden çok daha fazla şeyi ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Serbest seçimler kurumu, birey hürriyetlerini devlet kudretinin keyfi kullanımına karşı güvence altına alan bir siyasal sistem içinde yer almalıdır. Güvence altına alınacak hürriyetlerin tam listesi ve bunların kesin alanları üzerinde elbette evrensel bir görüş birliği yoktur. Aslında, bu sorunlar üzerindeki tartışma, demokratik teorinin tam özüdür.

Schumpeter'in kendi temel tanımının amacı,birey hürriyetine ya da demokrasinin azamileştirdiğine genellikle inanılan diğer herhangi bir "iyilik"e yapılan tüm yollamalardan vazgeçmek suretiyle, bu tür bütün tartışmaları önlemekti. Demokrasinin anlamını

yarışmacı seçim politikasına indirgemek suretiyle Schumpeter, klâsik demokrasi teorisinin doğasında mevcut bütün belirsizlikleri ortadan kaldırmış olduğuna inanmıştı.

Belirsizlikleri ortadan kaldırma dürtüsünü anlamak mümkündür. Ama eğer bir siyasal kavram, onu analitik bakımdan "gereksiz" normatif içeriğinden boşaltmak suretiyle yapay biçimde belirli kılınıyorsa, ortaya çıkan tanım, sonuçta tüm günlük kullanımda o kavramın gerçek özü olarak kabul edilen unsurlardan yoksun kalabilir. Demokrasinin sağduyuya dayanan anlaşılış şekli, yarışmacı seçimleri, demokratik politikanın birey hürriyetini koruma olan amacını gerçekleştirecek bir araç olarak görür. Araçları, bu araçların hizmet edeceği ilk baştan itibaren ve genellikle düşünülen amaca ilişkin tüm mülâhazalardan koparmak suretiyle Schumpeter, demokrasiyi, her türlü özden yoksun kurumsal bir biçim haline dönüştürmüştür. Daha da önemlisi, onun demokrasi tanımındaki tüm belirsizlikleri ortadan kaldırma girişimi, yeni ve çözülmesi daha zor güçlüklere yol açmıştır.

Eğer seçim yarışması, demokrasinin tek şartıysa, seçim kazanmak suretiyle iktidara gelen herkesi demokrat saymak gerekir. Ancak, gerçek hayatta durum böyle değildir. Zviad Gamsakhurdia, Gürcistan'ın seçilmiş başkanı olduğu halde hiç de demokrat değildi. İslamî Selâmet Cephesi (FIS) Cezayir'deki son seçimleri kazandı, sonra da ülkenin ordusu, bir FIS yönetiminin iktidara gelmesini önlemek için seçim sürecini askıya aldı. Eğer FIS iktidara gelseydi demokratik normlara uygun hareket etmeyecek olduğundan kuşku duymak için, insanın bu darbeyi onaylaması gerekmez. Schumpeter'in tanımını kabul etmek, her çeşit diktatörün salt şu veya bu biçimde "seçilmiş" olması nedeniyle gerçek demokratlar olduğunda ısrar etmek gibi saçma bir konuma bizi götürür.

Schumpeter'in tanımının doğurduğu başka bir sorun, bir siyasal sistemin, her zaman aynı siyasal partiyi iktidarda bırakan seçimler yapması durumudur. Yarışan partiler arasında iktidar değişimi olmadıkça, özellikle yönetici parti sürekli olarak iktidara yerleşmiş gibi

göründükçe, biçimsel seçim yarışması süreci ne kadar anlam taşır?

Japonya, hâkim-parti sisteminin örneğidir. Ülke, Liberal Demokratik Parti ile devlet bürokrasisi arasında, kamu politikaları üzerinde anlamlı bir seçmen etkisini etkinlikle önleyen sürekli bir ittifak tarafından yönetilmektedir. Herhalde Marx, böyle bir düzene demokrasi demenin anlamlı olup olmadığını soran, Japon yorumcuları da dahil birçok çağdaş gözlemciye katılırdı. Bununla birlikte Japon vatandaşları, çok çeşitli hürriyetlerden yararlanmaktadırlar; şüphesiz bu hürriyetler, diğer hâkim-parti sistemlerinin çoğunda insanların yararlandıklarından daha geniştir.[5] Singapur'un daha belirgin bir hâkim-parti sistemi vardır. Bununla birlikte, hiç değilse kurumların şekli açısından Singapur'daki politikacıların, "karar verme yetkisini halkın oyları için kapsamlı bir mücadele yoluyla elde ettikleri" inkâr edilemez. Eğer Japonya (çoğu gözlemcinin kabul edeceği gibi) tam bir demokrasiye Singapur'dan daha yakınsa, bu, birinin seçimler konusunda "kurumsal bir düzen'e sahip oluşu, diğerinin ise olmayışı yüzünden değildir. Bu, daha çok, Japon siyasal sisteminin, Singapur'unkine oranla daha fazla hürriyet sağlamasındandır.

Kamu Otoritesinin Alanını Sınırlandırmak

Schumpeter'in, "demokratik yöntemin başarısı"nı mümkün kılan şartlara ilişkin tartışmasına döndüğümüzde, onun demokrasi hakkındaki tam görüşünün, daha önceki hayli kuru ve biçimsel demokratik yönetim tanımının düşündüreceğinden çok daha zengin ve sağduyulu görüşe çok daha yakın olduğunu farkederiz. Schumpeter'in zikrettiği şartlar arasında "düşünce farklılıklarına karşı büyük ölçüde hoşgörü" çok önem taşımaktadır. Schumpeter, "(demokratik) siyasetin insan malzemesi yeterince yüksek kalitede olmalıdır"; "siyasal kararların etki alanı çok geniş olmamalıdır"; "itibarı ve geleneği olan iyi yetişmiş bir bürokrasi" mevcut olmalıdır; ve "demokratik özdenetim zorunludur" derken, bunları, yarışmacı seçimlerin biçimsel varlığı için gerekli şartlar olarak düşünmüyordu (s. 289-96). O,

demokrasinin bireysel hürriyet alanını korumak demek olduğunu, bunun da bir yandan bir hoşgörü ve kendini sınırlama iklimi sürdürülürken siyasetin alanını sınırlandırmak anlamına geldiğini biliyordu. Bu anlayış onun, demokrasi açısından kapitalizmle sosyalizmin mantıksal eşitliği yolundaki iddiasına rağmen, kapitalizmin demokrasiyle benzersiz ve olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu, sosyalizmin ise olmadığını kavramasını mümkün kılmıştır. Schumpeter şöyle demiştir:

> Siyasal karar alanının, yarışmacı liderlik yöntemiyle yönetilebilecek boyutlara nasıl indirgenebileceği sorununda, burjuvazinin kendisine özgü bir çözümü vardır. Burjuva çözümü, kamu otoritesinin alanını sınırlandırmak suretiyle, siyasetin alanını sınırlandırır. Bu çözüm, esas itibariyle burjuva hukukîliğini güvence altına almak ve tüm alanlarda özerk bireysel girişime sağlam bir çerçeve sağlamak için mevcut olan tutumlu devlet idealine uygundur (s. 297).

"Demokratik yöntemi, diğer bir deyimle 'siyaset'in alanını tüm ekonomik işlere yaymanın sonuçları"nın çok iyi farkında olan Schumpeter, gene de sosyalist bir devletin, kamu otoritesinin alanını belli bir sınırın ötesine genişletmeyi reddetmek suretiyle demokrasiyi muhafaza edebileceğini ileri sürmüştür. Onun cesaretle belirttiği gibi:

> Kamusal yönetim alanının genişlemesi, siyasal yönetim alanının buna uygun biçimde genişlemesini içermez. Bunlardan birincisinin, bir milletin ekonomik işlerini içine alacak tarzda genişletilmesi, ikincisinin ise hâlâ demokratik yönetim sınırları içinde kalmaya devam etmesi tasavvur edilebilir (s. 299).

Schumpeter'in liberal mizacı, onun, demokrasinin "özerk bireysel girişim"e yeterince yer bırakabilmek için yönetimi sınırlandırmak anlamına geldiğini açıkça görebilmesine yol açmıştır. Gerçi o, kapitalizmin gerileyişinin ve sonunda sosyalizmin yükselişinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu ama, bu ihtimalden mutsuzluk duyuyordu.[6] Sosyalizmin zaferinin demokrasinin ölümünü gerektirmeyeceğini göstermeye çalışması, gerçek

bir iman sahibinin kehanetinden çok, en fazla korktuğu şeyin nasıl gerçekleşebileceğini bilen bir adamın duasını andırmaktadır.

Eğer demokrasi ancak, siyasal iktidar özerk bireysel girişime yer bırakacak şekilde sınırlandırıldığı zaman mümkünse, özel kişilerin üretim araçları üzerinde hiçbir denetimlerinin bulunmadığı durumlarda bu girişim alanını ne sağlayabilir? Sosyalistler, üretim araçları üzerindeki denetimin siyasal iktidarın anahtarı olduğunu herkesten önce ileri sürmüşlerdir. Sosyalist bir sistemde bu araçlar, sımsıkı merkezî otoritenin elindedir; Schumpeter'in yaptığı gibi "siyasal yönetim alanı"nın, "demokratik yöntemin belirlediği sınırlar içinde" kalacağını ummak hayaldir. Schumpeter'in demokratik sosyalizm vizyonunun, ironik bir anlamda, Marx'ınkinden daha az "ütopyacı" olmadığı söylenelilir.

O halde sonuç olarak, Schumpeter'in görüşleri, üretim araçları üzerinde devlet denetimi olarak tanımlanan sosyalizmin, demokrasi için bereketli bir zemin oluşturmasının çok olasılık dışı olduğu sonucuna bizi götürmektedir. Bu en önemli noktada Schumpeter'in ikilemi, Marx'ınkinden farklı değildir. Her ikisi de sosyalizmi, en önemli iktidar kaynakları üzerinde bir kamusal tekel sistemi olarak tanımladıklarına göre, bu tekelin diktatörlüğe götürmeyeceğini iddia edebilmelerinin tek yolu, iktidar sahiplerinin, ciddi bir muhalefetin yokluğunda bile şöyle veya böyle muazzam bir kendi kendini sınırlandırma gerçekleştireceklerini ileri sürmektir.

Oysa tarih göstermektedir ki, demokrasi iktidar sahiplerinin iyi niyeti sayesinde değil, yarışan güçler arasındaki karşıtlığın diyalektiğinden doğmuştur. Feodalizmin ve kral mutlakıyetçiliğinin geleneksel iktidar yapıları üzerine sınırlamalar getirilmesine yol açan şey, burjuvazinin yükselişidir. Kendilerinden yüzyıllar sonra gelen komünist patronlar gibi kapitalist öncesi *ancien regime*'in yöneticileri de, iktidarı kendi istekleriyle bırakmamışlardır; bunu bırakmaya zorlanmışlardır. Süreç bazı milletlerde diğerlerine oranla daha tedrici ve daha az şiddetçi olsa bile, bu örüntü bütün başarılı demokrasilerde aynıdır. Bunların hepsi, hayatını geleneksel tarımsal kaynaklardan çok, ticari, siyasi ya da

serbest meslek uğraşlarından kazanan bir sosyal sınıfın yükselişine tanık olmuşlardır. Devlet doğuşa ve toprak ekonomisine dayanan ayrıcalıklarla bağlı olduğu için de, yeni burjuva grupların devlet iktidarını sınırlandırmaya çalışmaları çok doğaldı. Diğer bir deyimle demokrasi, kapitalist ekonominin ana rahminden doğdu.

Otoriter Modernleşme

Bununla birlikte, demokrasiyle kapitalizmi tam özdeş olarak da göstermemeliyiz. Ralf Dahrendorf'un göstermiş olduğu gibi kapitalist gelişme, her zaman demokrasiye yol açmış değildir.[7] Özellikle İkinci Reich dönemindeki (1870-1918) Almanya örneğinde sanayileşme, siyasal bakımdan türdeş ve haklarını arayan bir orta sınıfa vücut verecek yerde, mevcut yönetim yapısının, burjuvazinin en yetenekli ve ihtiraslı üyelerini kendi safları içinde özümlemesine imkân vermiştir.

Almanya'nın sanayileşmesi hayli geç vukubulduğu ve bilinçli bir devlet politikası olarak gerçekleştirildiği için, olağanüstü derecede tam olmuştur. Başlangıçtan itibaren Alman sanayiine, bazıları (mesela demiryolları, madenler, liman tesisleri) devlet mülkiyetinde olan büyük ölçekli teşebbüsler egemen olmuştur. Orta ölçekli ve küçük işletmelere pek yer kalmamıştır. Dolayısıyle, on-dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde diğer Batı Avrupa devletlerinin çoğunda ortaya çıkmış olan tipte muhteris bir ticari sınıf, Almanya'da önemli ölçekte ortaya çıkamamıştı. Üstelik Almanya'da burjuvazi olarak ne varsa, başarısını devletin korumasına ve yönlendirmesine borçluydu. Böyle devlete bağımlı bir sınıfın cesur siyasal taleplerde bulunacağını beklemek hayal olurdu. Bismarck, devlete sosyal refah fonksiyonları vermek suretiyle onu daha da güçlendirdi. Bununla beraber Dahrendorf'un bize hatırlattığı gibi, Almanların sahip oldukları şey, liberal bir demokrasi değil, otoriter bir refah devletiydi.

Almanya deneyimi hakkında insanı rahatsız eden nokta, İkinci Reich dönemindeki Alman ekonomisinin, devletin hayati rolüne rağmen, ancak kapitalist olarak tasvir edilebileceğidir. Kuşkusuz, kapitalist bir ekono-

minin daima demokratik bir siyasal sisteme yol açacağını iddia edemeyiz. Alman örneği göstermektedir ki, kapitalist sanayileşme siyasal bakımdan özerk bir burjuvazi yerine devlet tarafından başlatıldığı ve yönlendirildiği takdirde, otoriter bir rejim, aksi halde demokrasi için bastırabilecek olan grupları özümlemek ya da yollarından çevirmek suretiyle liberal demokrasinin yükselişini önleyebilir.

Avrupa'daki bir örnekten çıkarılan bu görüş, bazı gözlemcileri şunu ileri sürmeye sevketmiştir ki, bugünün modernleşme halindeki toplumları sivil toplumdaki bağımsız unsurlardan çok, teknik-bürokratik elitler tarafından yönetildiğine göre, modernleşme, liberal demokrasiyi değil, "bürokratik otoritarizm"i beraberinde getirir.[8] Bu teori en büyük kabulü, Güney Amerika ve Doğu Asya uzmanları arasında bulmuştur.

Gelişme üzerinde çalışan bilim adamlarının çoğu için, ekonomik modernleşme siyasal modernleşmeyi –bu, açıkça ya da zımmen, geniş anlamda bir demokratlaşma olarak anlaşılmaktadır– doğuramaması, açıklamayı gerektiren bir bilmecedir. Marksist paradigmayı reddedenler bile, gene de ekonomik değişmenin, bununla ilişkili siyasal değişmeyle birlikte gerçekleşeceğini ummuşlardır; öyleyse nasıl oluyor da modernleşme halindeki milletler hâlâ otoriter rejimlerce yönetiliyorlar?

Dahrendorf'un Bismarck ve Wilhelm Almanya'sı örneğinde saptadığı gibi, 1945-sonrası dünyada bürokratik otoritarizmi inceleyenler, modernleşmekte olan toplumlardaki otoriter elitlerin, modernleşmeyi kendi programları gibi kuçaklamak suretiyle başarıya ulaştıklarını söyleyeceklerdir. Sanayileşme yoluyla modernleşmenin gerçekleştirilmesi, artık belki de bir görünmez el dışında hiçbir elin yönlendiremeyeceği tesadüfi bir şey olmak zorunda bulunmayıp yönetici elitin varlık nedeni haline gelebilir. Dolayısıyle modernleşme halindeki toplumlarda otoritarizm, genellikle "akıldışı" –karizmatik veya geleneksel– otorite tiplerini savunmaktan kaçınarak bürokratik ya da teknokratik "akılcılık"ın özlemini duyar.

Bunun sonuçları açıktır. Komünist olmayan, gelişme halindeki Asya ülkelerinin modernleşmesi, bağımsız bir sınıftan çok, bir bürokratik-otoriter elitin projesi olduğuna göre, bu milletlerin kendi başlarına çoğulcu demokrasiler yönünde evrim göstermelerini beklemek boşunadır. Savaşta yenilgi ve yabancı işgal gibi dıştan gelen travmalar ("Japon çözümü") bir yana bırakılırsa, bürokratik-otoriter rejimin kendisini demokratik bir rejime dönüştürme şansı az görünmektedir.

Bazı teorisyenler daha da ileri giderek, çağımızda Avrupa-dışındaki sanayileşen milletlerin otoriter kalmak zorunda olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır.[9] Sanayileşme, tasarrufların arttırılması suretiyle, yoğun bir sermaye birikimi sürecini gerektirir. Bu teorisyenlerin iddialarına göre Batı Avrupa'da elverişli şartlar, sermaye birikiminin, işçileri şiddet yoluyla bastırmaksızın gerçekleştirilebilmesini mümkün kılmıştır. Oysa, bugünün gelişmekte olan milletlerinin yüzüne böyle iyi bir talih gülmemektedir. Bunlar için, sanayileşmeyi gerçekleştirmeye yetecek hızda sermaye biriktirmenin tek yolu, işçilere ödenen ücretleri acımasızca düşük düzeylerde tutmaktır. Böyle bir durumda işçi sınıfı hiçbir zaman, özerk bir siyasal güç olmasına yetecek bağımsızlığı kazanmayı bekleyemez. Hür bir işçi hareketi bir rüyadan ibaret kalır ve genel olarak sivil toplum, mütehakkim devlete meydan okuyamayacak kadar güdük bir gelişme gösterir.

Bugünün gelişmekte olan milletlerinin niçin otoriter rejimlere sahip olmak zorunda bulunduklarını açıklama iddiasındaki bir teori, bu rejimlerin hem savunucularına hem eleştiricilerine çekici gelir. Savunucular için, otoriter yönetimin "gerekli" olduğunu gösteren bir gerekçe sağlar. Eleştiriciler için, otoriter bir rejimden demokrasinin tedricen doğmasını beklemenin niçin boşuna olduğunu açıklar. Hızlı, kararlı ve yoğun bir sanayileşme, demokrasinin düşmanıdır. Bu tür eleştiricilerin bir çoğu, bugünün Üçüncü Dünya milletlerinin ancak ekonomik gelişmeden vazgeçmek suretiyle demokratlaşmayı ümid edebilecekleri gibi, hayli gerçek-dışı bir öneride bulunuyor görünmektedirler.

Doğu Asya Örneği

Şu insanı rahatlatmaktadır ki, son zamanlardaki tarihsel olgular bu tür bir kötümserliği desteklememektedir. Meselâ Doğu Asya'da otoriter rejimler altında sanayileşmeyi gerçekleştirmiş olan milletler, dış travmalar olmaksızın demokratik bir evrim geçirmişlerdir. Bunun kayda değer örnekleri, her ikisi de Robert Scalapino'nun otoriter-çoğulcu sistem adını verdiği sistemin özelliklerini gösteren Güney Kore ve daha sınırlı ölçüde Tayvan'dır.[10]

İkinci Dünya Savaşının sonundan bu yana tüm Doğu ve Güney Asya'yı incelemiş olan Scalapino, üç rejim tipi ayırdetmektedir. Çin, Kuzey Kore ve Vietnam'da görülen birinci tipin, temel özelliği, sadece siyasetin değil, aynı zamanda ekonomik işlerin ve tüm olarak toplumun yukarıdan sıkı biçimde düzenlediği bir Leninist tek-parti sistemidir. İkinci tip, yani Scalapino'nun "otoriter çoğulcu" rejimi, "ekonomik ve sosyal çoğulculuğu kabul hattâ teşvik ederse"de, siyasal birliği koruyabilmek için otoriter kontrollara başvurur. Bu, demokratik olmayan siyasetle, piyasaya yönelik bir ekonomiyi birleştiren bürokratik otoritarizmin başka ad altındaki ifadesidir. Üçüncü tip, Japonya ile, Malezya, Singapur ve Hindistan gibi eski İngiliz sömürgelerinde görülen liberal demokrasidir.

Burada önemli bir soru, demokratlaşma ihtimali açısından, Leninizmle otoriter-çoğulcu sistem arasında önemli bir fark olup olmadığıdır. Yakın tarih, olduğunu ve otoriter çoğulculuğun üstünlüğünü göstermektedir.

Çağımızın tarihi üzerinde en derin etkiyi, ideoloji dışında, muhtemelen hızlı kütle haberleşmeleri göstermektedir. Bilgi teknolojisi -faks makineleri, fotokopi cihazları, radyo ve televizyon, ve kişisel bilgisayarlar milli devletleri gitgide delmektedir. Uzun zamandır devlet egemenliğinin asli bir şartı sayılan ülke sınırlarının geçirmezliği, artık işleyen bir gerçeklik değildir. Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliğinde komünizmin çöküşünün birçok sebebi olmuştur; ancak bunların sınırları ötesindeki dünyaya ilişkin bilgiye giderek artan ölçüde ulaşmaları, bu ülkelerin halklarını, Leninist

boyunduruğu fırlatıp atmaya ikna etmekte, kuşkusuz temel bir rol oynamıştır.

"Kapitalist" dünyadan gelen bilgi akışını önleme konusunda Doğu Asya'daki Leninist rejimler, eski SSCB ve Doğu Avrupa'daki benzerlerine oranla, sert tedbirlere başvurmaya çok daha hazır görünmüşlerdir. Asya'daki Leninistler şöyle bir ikilemle karşı karşıyadırlar; perdeleri kapalı tutmanın tek yolu, dış dünyayla her türlü ekonomik ilişkiden vazgeçmektir. Ancak, bilgi akışının önlenmesi suretiyle gerçekleştirilen siyasal birliğin bedeli de, Kuzey Kore örneğinin gösterdiği gibi, ekonomik durgunluk, teknolojik gerilik ve sürekli azgelişmişliktir.

Deng Xiaoping'in liderliğindeki Çin ise, Beijingin kendi "üçüncü yol"u olarak gösterebileceği bir yolu denemektedir. Özellikle katı, doktriner devlet işletmeciliğiyle birleştiğinde ekonomik yalnızlığın doğuracağı felâketli sonuçları çok iyi gören Çin reformcuları, ülkenin ekenomisini dış dünyaya açmaya ve aynı zamanda piyasa ekonomisinin bazı özelliklerini başlatmaya karar vermişlerdir.

Ancak ekonomik başarı, rejime bir siyasal maliyet getirmiştir. Beijing, dış dünyayla ilişkileri salt ekonomik alanla sınırlandırmayı ummuştu; ancak Çin'in komünist yöneticilerinin gençlik yıllarında Marx'tan okuduklarından hatırlayabilecekleri gibi, ekonomiyle toplum ayrılmaz şekilde içiçe geçmiştir ve bunların ikisi birlikte siyaseti belirler. Bir bakıma Tiananmen faciası, önceden kestirilebilir bir sonuçtu.

Çin'deki durumun ilginç yanı şudur ki, Çin liderleri bir kez bir ekonomik modernleşme programına kendilerini bağladıklarında, sistemlerini bir tür otoriter çoğulculuğa dönüştürme dışında hiçbir gerçek seçenekleri yoktu. Elbette bu dönüşümün önünde daha çok yol vardır. Gene de Çin, piyasa süreçlerini gerçekleştirmeye, fiyat kontrollarını kaldırmaya ve üretimi özelleştirmeye devam ettiği sürece, ekonomik ve sosyal yönler açısından daha çoğulculaşmak zorundadır. İdeoloji edebiyatı muhtemelen devam edecek, Çin liderleri, sanki bir sorunun "isimlerin düzeltilmesiyle" çözülebileceğine gerçekten inanıyorlarmışçasına, edebiyatla uygulama arasındaki çelişkiler karşısında "Çin özellikli sosyalizm"

yolundaki resmî kateşizmi tam bir Çinli uslûbuyla tekrarlayacaklardır. Halen Kuzey Kore, Çin çözümünü kabule doğru yönelir görünmektedir. Eğer Pyongyang bu yolda devam edecek olursa, Kuzey Kore de otoriter-çoğulcu bir devlet haline gelecektir. Sonuçta, birçok tatkik geri çekilmelerden ve dolambaçlı yollardan sonra Kuzey Kore, muhtemelen Güney Kore'de gerçekleşmiş olan türde bir süreçten geçecektir.

Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde komünizmin doğrudan doğruya çökmüş ve böylelikle demokratlaşma imkânlarını açmış olmasına karşılık, Çin'deki komünist rejim, modernleşmenin taleplerini karşılayabilmek için, kendisini *de facto* bir otoriter-çoğulcu sisteme dönüştürmektedir. Ancak, her iki durumda da, demokratik olanakların ufukta belirebilmesi için, üretim araçlarının ve ekonomik süreçlerin tümü üzerinde sıkı bir merkezî denetim anlamındaki ko-münizmin sona ermesi gerekmiştir. Diğer bir deyimle, komünizmin son zamanlardaki krizi, onun demokrasiyle bağdaşabilir olmadığını göstermektedir. Marx'ın teorisinin doğasında saklı olan sorun –yani proletarya partisinin diktatörlüğünün, demokrasiye vücut vermek için kendisini kendi isteğiyle dağıtmasının olasılık dışı oluşu– bu yüzyılın veya belki tüm yüzyılların en yüksek bedelli siyasal deneyimiyle artık yeterince gösterilmiş bulunmaktadır.

Çin'in geleceği, otoriter çoğulculukla demokrasi arasındaki ilişkiye bağlıdır. Yukarıda, otoriter çoğulculuk kavramının kökeninin bürokratik otoritarizm kavramına, onun kökeninin de Ralf Dahrendorf ve Barrington Moore gibi bilim adamlarının tasvir ettikleri devletçe yönlendirilen kapitalizm kavramına gittiğini ileri sürmüştük. Bu analiz çizgisinin altında yatan görüş, kapitalist sanayileşmenin, özerk burjuvazi tarafından "alttan" başlatılması ve yönetilmesi yerine, devletçe "yukarıdan" hazırlanması ve yönetilmesinin, demokratik olmayan sonuçlara yol açacağıdır.

Asya'daki son gelişmeler başka bir şeyi daha göstermektedir. Kuşkusuz, otoriter-çoğulcu rejim, gerek niteliği gerek amaçları yönünden demokratik değildir. Tersine, böyle bir rejimin elinde modern bir bürokratik devletin tüm zorlayıcı ve ikna edici kapasiteleri mevcut

olacağından, onun otoritarizminin olağanüstü yumuşak olması muhtemel değildir. Güney Kore ve Tayvan'da olguların gösterdiği gibi, bir bürokratik-otoriter rejim, sosyal ve ekonomik çoğulculuğa izin vermesine hattâ bunu teşvik etmesine rağmen, siyasal bakımdan diğer herhangi bir diktatörlük rejimi kadar sert olabilir. Ne var ki, otoriter-çoğulcu rejim böyle bir çoğulculuğu teşvik etmekle –başka bir deyişle kapitalizmi beslemekle– isteyerek veya istemeyerek bir orta sınıfın doğuşunu mümkün kılar. Devletin modernleşme politikaları başarıya ulaştığı ölçüde, kapitalizmin ana rahminde doğmuş olan bu sınıfın büyüklüğü ve ağırlığı artar. Sonunda da otoriter rejime karşı siyasal taleplerde bulunmaya başlar. Kore'de bu konuya ilişkin bütün araştırmalar, kendilerini orta sınıf üyeliğiyle özdeştirenlerin sayısının, 1970 ve 1980'lerde, yani eski generallerin liderliğindeki bir bürokratik-otoriter rejim denetiminde gerçekleştirilen yoğun sanayileşme yıllarında çok büyük ölçüde arttığını göstermektedir. 1987 ortalarına gelindiğinde rejim artık bu yeni grubun taleplerini eski otoriter yapının sınırları içinde tutamaz olmuştu. O yılın haziranında patlak veren kütle ayaklanması ve bunun ardından rejimin iktidarı, bırakma ve daha demokratik bir anayasa kabul etme kararı yönetimin kendisinin başlatmış olduğu bir sürecin kaçınılmaz sonuçlarıydı. Ekonomik çoğulculuğu teşvik etmekle rejim, kendi mezarını kazmış oluyordu.

Güney Kore'nin kazancı çok büyük olmuştur. İlk defa demokrasi, kuşkusuz 1960 baharında olduğu gibi dramatik olayların sıcaklığının gözönüne getirdiği gelip geçici bir seraptan ibaret olmaktan çıkmış ve gerçek (belki de tek) bir olanak haline gelmiştir. Ülkenin, olgun bir demokrasi sayılabilmesi için, hâlâ geçmesi gereken uzun ve zahmetli bir yol varsa da, yolculuk başlamıştır. Otoriter-çoğulcu rejim, bilerek veya bilmeyerek esas itibariyle Kore ekonomisinin ve toplumunun "kapitalist" karakterini güçlendirmek suretiyle, süreci harekete geçirmiştir.

Demokratik güçleri gizliden gizliye beslemek ve sonunda harekete geçirmek, kapitalizmin doğası gereğidir. Kapitalizmin kendisi, sanayi burjuvazisinin feodal-aristokratik devletin hasmı olarak ortaya çıktığı tarihsel

şartların ürünü olduğunda, demokrasi de kapitalist devrimin yakın sonucu olmuştur. Geç sanayileşen bir toplumda ise devlet, sanayileşmeyi kendi programı olarak benimseme eğilimindedir. Özerk bir burjuvazinin yokluğunda, devletçe yönlendirilen sanayileşmenin yakın sonucu, genellikle otoritarizmdir. Ancak, sanayileşen otoriter bir devlet bile, Leninist rejimler gibi mutlak bir komuta ekonomisini seçmedikçe, eninde sonunda, devletin kendisinin dolaylı biçimde beslediği, haklarını arayan bir orta sınıfın harekete geçirdiği demokratik güçlerle boy ölçüşmek durumunda kalacaktır.

Buna karşılık, sosyalizmin demokrasiyle bağdaşmazlığı açıktır. Devletin ekonomik alan üze-rindeki tekeli, rejimin kurumsal yapısı içerisinde özerk bir muhalefet gücüne pek az yer bırakmakta veya hiç bırakmamaktadır. Merkezi otoriteye karşı talepler ancak devrimci biçimde yapılabilir; çünkü resmi kamu hayatında eleştiri ve muhalefete yer yoktur. Doğu Avrupa ve eski SSCB'de kesin sonuçlu siyasal değişimin, sosyalist sistemin evrimci değişmesi biçiminde değil, ancak bu sistemin devrimci reddi biçiminde gerçekleşebilmiş olması rastlantı değildir.

İdeoloji-sonrası Demokrasi

Merkezi yönetimin ekonomi üzerinde tam egemenliğine kadar işi götürmeyen sosyalizm ise, farklı bir konudur. Schumpeter'in, özellikle İngiltere ve Almanya'da Birinci Dünya Savaşından sonra burjuva parlâmenter politikasına katılmaya karar veren, iktidarı paylaşan hatta bazen elinde tutan Avrupa sosyalistleri hakkında dediği gibi, bunlar hiç de Marx'ın dünya işçilerini birleşmeye çağırdığı zaman aklından geçirdiği tarzda hareket etmiyorlardı. Gerçekte onlar, "ancak kapitalist bir biçimde işleyebilecek bir sosyal ve ekonomik sistem içinde" hareket ediyorlardı (s.364). Böyle bir sistem içinde, onu işçi sınıfının çıkarlarına uygun şekilde denetlemek ve düzenlemek amacıyla birçok şeyler yapabilirlerdi. Yapamayacakları ve yapmayı bile denemedikleri şey, sistemi sosyalizme çevirmekti. Onlar, bunun yerine "kapitalizmi yönetmek"le yetindiler. Bunun içindir

ki, sosyalistler iktidarda bulundukları zaman, sistemi gerçek anlamda bir sosyalist sisteme çevirmeye çalışmadıkları sürece, demokrasi için bir tehdit oluşturmazlar. Başlıca sanayilerin millileştirilmesi, müterakki vergi ve aktif refah programları bile, kapitalizmi tahrip etmek zorunda değildir. Hatta belli şartlar altında bunlar, kapitalizmi kendi mantığını çok katı biçimde izlemenin yıkıcı sonuçlarından kurtarmak suretiyle, demokrasiyi kurtarmaya da yardımcı olabilirler.

Sosyalistlerce yönetilebilecek bir kapitalizm, şüphesiz, en güçlü savunucularının birçoğunun olması gerektiğine inandığı kapitalizmden farklı türde bir kapitalizmdir. Bununla birlikte kapitalizmin kökü, doktriner ifadelerde değildir. Tersine, kapitalizmin tarihinde, uygulama her zaman teoriden önce gelmiştir. Bir ideoloji olarak kapitalizm, sosyalizmin ortaya çıkışına karşı bir tepkidir. Kendi başına ele alındığında kapitalizm, ideolojik olmayan bir olgudur; bu nedenledir ki, kapitalizm kapitalizm olmaktan çıkmaksızın, sosyalistler onu yönetebilmekte, düzenleyebilmekte ve değiştirebilmektedir.

Sosyalist politikacılar ilk kez kapitalist bir ekonomiyi yönetme işini ele aldıklarında, gözlemciler ideoloji çağının sona erdiğini anlamış olmalıydılar. Gerçekte ise, bu tür sözlerin işitilebilmesi için neredeyse yarım yüzyılın geçmesi gerekmiştir. İnsanın, sahiplenmeci bir sanayi toplumunun insanlıktan çıkarıcı dürtülerinden kurtuluşunu ilân eden romantik devrimci bir doktrin olarak sosyalizm daha doğamadan ölmüştür. Kapitalizmle sosyalizm arasındaki ideolojik rekabet, daha baştan beri gerçek anlamda bir rekabet olmamıştır; çünkü kapitalizm gerçekte hiçbir zaman ideolojiyle ilgilenmediği gibi, gerçek anlamda sosyalizm de her zaman imkansız bir fantazi, hiçbir zaman ete kemiğe bürünemeyecek tümüyle ideolojik bir yaratık olarak kalmıştır.

Bütün bunlar bugün artık apaçık görünmektedir. Komünizmin çöküşü doktriner bakımdan saf şekliyle sosyalizme yer bırakmazken, "sosyalist" seleflerinin başlattığı programlara vâris olan ve bunları uygulayan kapitalizm yanlısı hükümetlerin biriken deneyimi, dok-

triner bir anti-sosyalist kapitalizmi giderek anlamsız kılar görünmektedir. Bu, sağla solun tartışmaya devam edecekleri daha birçok şeyin var olmadığı demek değildir. Bazı durumlarda devletin ekonomi üzerindeki denetiminin derecesi, demokrasinin yaşayabilirliğinin ciddi surette bozulabileceği sınıra tehlikeli olacak biçimde yaklaşabilir. Aynı şekilde piyasa, demokrasinin istikrarını ciddi surette tehdit edecek sosyal ve ekonomik rahatsızlıklar yaratacak derecede başıboş bırakılabilir. Ancak, bu iki uç bir yana bırakıldığı takdirde, doğru dengeyi bulmak, esas itibariyle teknik bir iş haline gelmiştir.

Bir ideoloji-sonrası demokrasi çağına girmekteyiz. Sosyalizm artık demokrasiye karşı bir tehdit değildir; çünkü sosyalizm, sosyalist ekonomik sistemlerin kaçınılmaz çöküşünden sonra yaşamaya devam edemez. Otoriter-çoğulcu rejimler ise, kendi başarıları yüzünden yıkılmaya devam edeceklerdir.

Demokrasi çağı, mutlaka, insanlığın en yüksek özlemlerinin nihai tatmini demek değildir. Bununla birlikte demokrasi çağını, demokrasi öncesi toplumun var sayılan erdemleriyle yargılamak, tam bir yanılgı olur. Tarih, demokrasi çağına, insanlar yalnız servet ve tüketim kolaylıkları özlemini duydukları için değil; ister feodal, ister otoriter, ister Leninist olsun despotik yöneticilerin kendilerine yaptıkları zulümden kurtulmayı heyecanla istedikleri için erişmiştir. Zalim iktidarların ortadan kalkışının, heyecan ve bağlılığın nedenini ortadan kaldırdığı elbette doğrudur. Ancak demokrasinin tek başına, var olan veya var olabilecek tüm zulüm kaynaklarını edebiyen ortadan kaldıracağını düşünmek saflık olur. Kendisinden korunulması gereken daha birçok şey, var olmaya devam edecektir. Demokrasi, insanın içinde iyi olan herşeyin nihaî tatmini olacak yerde, tarihte ilk defa olarak, herkesin bu tatmin doğrultusunda mücadele etmesini mümkün kılmaktadır. Demokrasi çağı, bu mücadelenin bitiminin işareti değildir. Birçok bakımlardan, her birey için bu varolma dramının sadece başlangıcıdır.

NOTLAR

[1]Bu denemede, aksi söylenmedikçe "sosyalizm" deyimi, "komünizm"le aynı anlamda kullanılmıştır. Her ikisi de, üretim araç ve süreçlerinin tümüyle "kollektif" mülkiyette olduğu bir sistemi savunan ideoloji anlamında anlaşılmıştır. Tümden kollektifleştirmeyi amaçlamayan sosyalistlerden, sınırlı anlamda sosyalistler olarak söz edilmiştir.

[2]Marx'ın kasdettiği türde hürriyetin, birçoğu insanı derinden rahatsız eden sonuçlarının açıklanması için yapılacak en iyi şey, Sir Isaiah Berlin'in "İki Hürriyet Kavramı" konulu Oxford Açılış Dersini okumaktır: Four Essays on Liberty (London: Oxford University Press, 1969), s. 118-72, adlı eserinde.

[3] Karl Marx, "Critique of the Gotha Programme," Robert C. Tucker, ed., The Marx-Engels Reader, 2'nci basım (New York: W.W. Norton, 1978), s. 538.

[4]Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, 3'üncü basım (New York: Harper and Row, 1950), 284. Bu eserden aşağıda yapılan bütün alıntılarda sayfa numaraları metin içinde gösterilecektir.

[5]Robert A. Scalapino, The Politics of Development: Perspectives on Twentieth-Century Asia (Cambridge: Harvard University Press, 1989), 62.

[6]Schumpeter ve onun dünyasına görkemli bir giriş için, bk. Thomas K. McGraw, "Schumpeter Ascending," The American Scholar 60 (Summer 1991): 371-92.

[7]Ralf Dahrendorf, Society and Democracy in Germany (New York: Doubleday, 1969). Krşz. Barrington Moore, Social Origins of Dictatorship and Democracy (Boston: Beacon Press, 1966).

[8]Bu görüşün tipik bir ifadesi için, bk. Guillermo O'Donnell, Modernization and Bureaucratic Authoritarianism (Berkeley, Calif.: Institute of International Studies, 1972).

[9]Karl de Schweinitz, Industrialization and Democracy (New York: Free Press of Glencoe, 1964).

[10]Scalapino, op. cit., 71-131.

3.
DEMOKRASİNİN DEĞERİNİ AZALTMAK

Claude Ake

***Claude Ake**, İleri Toplumsal Bilim Merkezi'nin direktörü ve Nijerya Port Harcourt Üniversitesi, sosyal bilimler fakültesi öğretim üyesi ve eski dekanı. Afrika'nın sosyal bilim alanındaki şemsiye örgütü Ekonomik ve Toplumsal Araştırmaları Geliştirme Kurulu'nun eski başkanı. Yakınlarda, hem Brookings Institution'da ve hem de WoodrowWilson International Center for Scholars'da araştırmacı olarak bulunmuştur. Kitapları arasında* A Theory of Political Integration*(1967),* The Theory of Political Development *(1982) ve* A Political Economy of Africa *(1982) bulunmaktadır.*

Açıklık ve yerindelik açısından konumuz, pek de zorunlu olmamakla bilrikte, birincisi görece basit, ikincisi de dikkat çekici ölçüde zor iki ana soruya bölünebilir.

İlk, kolay soru: Sosyalizm mi, yoksa kapitalizm mi daha üretken bir *ekonomik* sistemdir? Sorunun cevabı, Batı'nın gözalıcı refahına ve (kesinlikle rol oynamış olmakla birlikte) demokratikleşme yönündeki baskılardan çok ekonomik kriz nedeniyle yıkılan Sovyet imparatorluğunun çöküşüne bakarak, kapitalizm gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin geri bir feodal ülkeden süper güç statüsüne yükselişi yanında, "kapitalist kuşatma" altında, bütün ileri Batılı ülkelerin oluşturduğu ittifaka karşı tek başına duran Sovyetler Birliği'nin, enerjisini yararsız bir rekâbet içinde tüketmeye zorlanmış olduğunu da hesaba katmamız gerekmektedir. Sovyetler Birliği, daha az düşmanca olan bir uluslararası ortamda ve daha iyi bir ekonomi yönetimiyle bu ekonomik çöküşü yaşar mıydı? Hiç bir zaman bilemeyeceğiz.

Her ne ise, bugünkü gerçek, Batı'nın refah yolunda ilerlemeyi sürdürdüğü; Sovyetler Birliği ile müttefiklerinin ekonomik olarak çökmüş olduklarıdır. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği ile müttefikleri, kendi çöküşlerini, sosyalizm içinde tersine çevrilebilir geçici bir başarısızlık olarak görmemişlerdir. Bunun yerine, piyasayı işin içine sokmaksızın ekonomik çöküşlerini tamir edemeyeceklerine inanmış gibi görünmektedirler. Dolayısıyla, bu tarihsel bağlantı ve bu öznel düzeyde, kanıtlar kapitalizmin daha başarılı bir ekonomik sistem olarak belirmektedir.

Artık sosyalist teorinin her konuda yanlış olduğu sonucuna varmak moda olduğundan, bu teorinin, kapitalizmin etkinliğinden ve üretkenliğinden hiçbir zaman kuşkulanmadığını belirtmek yerinde olmaktadır. Marx, kapitalizmin dinamizmini, küreselleşme yönündeki önlenemez yürüyüşünü ve olağanüstü üretkenliğini tekrar tekrar vurgulamıştır; aslında Marx, kapitalizmin başarılarından o kadar etkilenmiştir ki, bunu modern uygarlığın maddî temelinin garantörü olarak betimlemiştir. Bu, vahşiliğinin serbestçe hüküm sürmesine izin verildiği Avrupa'nın sömürglelerinde bile kapitalizmin gerekli olmasının da nedenidir. Sosyalist teorinin sorguladığı şey kapitalizmin üretkenliği değil, yarattığı çelişkiler karşısında varlığını sürdürebilme yeteneğinidir. Teori, uzun vâdede bu çelişkilerin kapitalizme galip geleceğini öngörmüştür. Fakat, kapitalizmin bugünkü sağlıklı hali bir rehber olma niteliğini taşıyorsa, bu "uzun vâde" gerçekten de çok uzun olacaktır.

Halk Demokrasisi Liberal Demokrasiye Karşı

Şimdi de zor soru: Demokrasi bakımından daha elverişli olma anlamında *siyasal olarak* kapitalizm mi yoksa sosyalizm mi daha iyi bir sistemdir? Sık sık sorulan bu sorunun cevabı, gözümüzden kaçmaya devam etmektedir. Hemen her zaman, soruyu cevaplandırma girişimleri, yalnızca içinde bulunduğumuz karmaşıklığı artırmaktan öte bir şey yapmamaktadır. Bu durum, maalesef Peter Berger ve Kyung-won Kim'in makalelerinde de görülebildiği gibi, demokratik meşruluğu tarihsel "demokratik" pratiğe uyarlamak ve bu haliyle demokrasiyi liberal demokrasi ile

eşleştirmek yönündeki eğilimlerle ilgisiz değildir. Bu eşleştirme bir kez yapıldıktan sonra, kapitalizm ile demokrasi arasındaki bağlantı kolayca kurulmaktadır ama bu, sadece demokrasiyi, özgürleşmeci bir proje olma statüsünü tehlikeye atma noktasına dek değersizleştiren bir varsayım temelinde olmaktadır.

Buradaki sorun, basitçe demokrasinin farklı tanımları ile ilgili bir sorun olmaktan ibaret değildir. Çünkü, bu durumda tanımlar keskin bir siyasal yarışma içinde yer alan eksenleri oluşturmaktadır. Gerçekte, demokrasinin anlamı son derece açıktır. Bir siyasal kavramdan beklenmeyecek ölçüde kesindir. Demokrasi, halk iktidarı, *demos* tarafından yönetim demektir. Hem sözcüğü ve hem de pratiği icad etmiş olan eski Yunanlılar bunu böyle anlamışlardır. Halk iktidarı, aynı zamanda, modern siyasal topluluğu ortaya çıkartmış olan Fransız Devrimi'nin demokratik teorisinin de kalbinde yer almaktadır. Bu, ünlü bir Amerikalı tarafından çarpıcı bir basitlik içinde, "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" olarak yeniden belirtilmiş klâsik tanımını korumaktadır.

Halk iktidarı bazı çıkarları tehdit etmiştir ve işte bu çıkarlar demokrasiyi radikalliğinden arındırmak amacıyla yeniden tanımlamaya başlamışlardır. Demokrasinin anlamını karmaşıklaştırmış olanlar da onlardır. Demokrasiye muhalefet etmek, Fransız Devrimi'nin son derece canlı bir biçimde sergilediği radikal demokratik eşitlikçilik karşısında dehşete düşmüş olan yükselen Avrupa burjuvazisi tarafından üstlenilmiştir. Sonuçta burjuvazi, demokrasinin yerine, bir siyasal ahlâk olmaktan çok bir ekonomik araç —piyasanın sürdürülebilirliğini ve etkinliğini en uygun hale getirmek için gerekli siyasal karşılığı— olarak "liberal" demokrasiyi geçirmiştir.

Liberal demokrasinin kapitalizmle ilişkisi, Hobbes ve Locke gibi toplumsal sözleşme teorisyenleri tarafından gösterilmiştir. Bu teorisyenler, mülkiyet sahipleri olarak çıkarları konusunda duyarlı insanlar tarafından gönüllü olarak kurulacak olan siyasal birlik tipinin liberal demokrasi —devletin bir müteşebbis gibi davranmasını esaslı bir biçimde yasaklayan, devleti mali olarak uyruklarına tâbi kılan, mülkiyet hakkının ihlâl edilemezliğini kabul eden, kollektiflik yerine bireyi vurgulayan ve

hukukun üstünlüğüne değer veren bir rejim— olduğunu göstermişlerdir. Bu, belirgin bir biçimde demokratiktir ama, demokrasi değildir.

Şimdi, Berger ve Kim tarafından sunulan çözümlemelerde göze çarpan sorunları görmek daha kolaydır. İkisi de, kapitalizmin demokrasi için gerekli olduğunu ve sadece kapitalist sistemlerin demokratik olabileceklerini ileri sürerken, uylaşımsal bilgiye yakınlaşmaktadırlar; aynı zamanda da, kapitalist sistemlerin, özellikle otoriter yönetimin bir nitelik gibi göründüğü gelişimlerinin ilk evrelerinde, zorunlu bir biçimde demokratik olmadıklarını da kabul etmektedirler.

Ortaya attıkları ilk konu —sadece kapitalist sistemlerin demokratik olabilecekleri— bize pek fazla bir şey söylememektedir; bu, demokrasiyi liberal demokrasiye indirgemeleri ölçüsünde, sadece biçimsel olarak doğrudur. Aynı şekilde, kapitalist sistemlerin demokratik olmak zorunda bulunmadıklarını vurgulayan ikinci nokta, bir karıştırmadan kökenlenmektedir. Bu, Güney kore, Tayvan ve Japonya'da kapitalist gelişme ve demokrasi ile ilgili yanlış ama popüler bir kavrayışı benimsemelerine yol açmaktadır. Bu savın uzantısında, bu ülkelerin önceleri demokratik olmakta nasıl başarısız kaldıklarını veya, bir kez kapitalist gelişmeyi başardıktan sonra, nasıl demokratik olmak noktasına geldiklerini açıklamakta hiçbir sorun yoktur: Sanayileşmelerinin başlangıcında bunlar, tam manasıyla kapitalist bir sistem (veya daha iyi bir terimle "piyasa topumu") haline gelmemişlerdi. Gerçekten kapitalist sistemlere doğru evrildikçe, sadece bu evrilme nedeniyle [*ipso facto*] liberal demokrasi haline de geldiler, zaten liberal demokrasi, kapitalist üretimin siyasal karşılığı olmaktan başka neydi ki?

Bu makalelerin yaptığı gibi, demokrasinin ya olan ya da olmayan basit bir mal olduğunu ima etmek yanıltıcıdır. Demokrasiyi, biçim ve içerikle ilgili karmaşık bir olanaklar yelpazesi olarak kavramak daha doğrudur. Demokrasiyi liberal demokrasiyle eşleştirme yanlışından kaçındığımız takdirde, Berger'in veya Kim'in felsefelerinde hayal edilenden daha geniş bir üretim sistemleri yelpazesi içinde varolan demokratik olanakları görmek de kolaylaşır. Kapitalizm, kabul etmek gerekir ki, bir demokratik olanak

tipidir çünkü, yönetimi yönetilenlerin rızasıyla temellendirmekte ve özgürlük, hakların güvence altına alınması, hukukun üstünlüğü ve devletin evcilleştirilmesinde ısrar etmektedir. Bununla birlikte, eksik bir yanı da vardır çünkü, kapitalizmde haklar somut olmaktan çok soyut olma eğilimindedir, yönetilenlerin rızası da genellikle verilmekten çok alınır ve eşitsizliğe gereğinden fazla müsamaha edilmesi yurttaşların bazılarının, hattâ çoğunun özgürlüklerini tehlikeye sokmaktadır. Bütün sorunlarına rağmen, liberal demokrasinin sahip olabileceğimiz en iyi siyasal sistem olduğu sık sık belirtilmiştir. Fakat, bu sistemin sahip olabileceğimizin en iyisi olduğunu kesin olarak bilmemiz mümkün değildir. dolayısıyla, liberal demokrasiyi idealleştirme arzusuna karşı direnmemiz ve onu iyileştirmek için çabalamamız gerekir.

Sosyalizmin Demokratik Olanakları

Profesör Kim, sosyalizmin herhangi bir demokratik potansiyele sahip olduğunu inkâr etmekte, iktidarı temerküz ettirmesi ve muhalefete devrim yolundan başka bir hareket alanı bırakmaması nedeniyle sosyalizmin "siyasal demokrasi ile açıkça uyuşmaz" olduğunu söylemektedir. Prfesör Berger de buna katılmaktadır. İkisi de yanılmaktadır. Sosyalizm de bazı demokratik olanakları, kapitalist sistemle birleşmiş olanları tamamlayıcı nitelikteki olanakları temsil etmektedir. Bunu kavrayabilmek için, kapitalizm ile sosyalizmin diyalektik birliğini hatırlamamız gerekmektedir. Tarihsel bir hareket olarak sosyalizm, yazarlar ve entellektüeller tarafından değil fakat, kapitalizmin kendisinin baskıcı aşırılıkları tarafından yaratılan bir özrgüleşmeci proje olarak başlamıştır. Kapitalizmin büyük eleştiricisi *Das Kapital* değil, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz fabrika müfettişlerinin mavi kitaplarıdır. Sosyalist hareket, Hobbesçulukta özgürlüğün olmadığını; büyük boyutlardaki eşitsizliklerin aşağı toplum kesimlerinin hak ve özgürlüklerini sıfıra indirdiğini ve herkesin özgürlüğünü ve kendini gerçekleştirmesi umutlarını, kaynaklarımızı birleştirerek, herkesten yeteneğine göre alıp ihtiyacına göre geri vermekle geliştirebileceğimizi söylüyordu. "Gerçekte varolan sosyalizm"in pratiğinin, sonuçta ne kadar yanlış

yönlendirilmiş olduğu ortaya çıkarsa çıksın, bunlar yeni demokratik ufuklara açılmayı sağlamış olan, büyük değer sahibi fikirlerdir. Dolayısıyla, sosyalizmin derin sorunları varsa da, sunduğu meydan okuyuşun, kapitalizmi daha ilerici kıldığını ve böyle yapmakla da onu kurtarmış olduğunu inkâr edemeyiz.

Sosyalizmi, bugüne kadar her durumda meşrulaştırmış olan bütün fikirlerin güvenilmez olduğu inancıyla tutarlı olarak Berger, demokratik sosyalizm kavramına da saldırmaktadır. Sosyalizm ve kapitalizm, onun inanışına göre, "iki alternatif modern üretim sistemi"dir; üçüncü bir yol yoktur ama, "sadece bu iki alternatif modelin farklı biçimleri ve tarzları vardır." Berger, Marx'ın da bu iki sistemi katışıksız alternatifler olarak ele aldığını ve sosyal demokrasi fikrinin, üretim alanı ile bölüşüm alanının birbirine karıştırılmasına dayandığını ileri sürmektedir.

Aslında Marx, sosyalizm ile kapitalizm arasında, sadece kapitalizmi altetmek amacıyla kesin bir ayrım yapmaktadır. Marx'ın iddiası, tam olarak, iki sistem arasındaki ayrımın, önemsiz olarak bölüşüm alanında değil fakat hayatî bir biçimde üretim alanında ortadan kalktığı ama, ödüllerin paylaşımında daha "toplumsal" (yani eşitlikçi) bir yönde herhangi bir değişimin gerçekleşmediğidir. Üretimin toplumsallaşması ve sahiplenmenin özelleşmesi arasındaki çelişki diye anılan da budur.

Her ne ise, bu sorunlar üzerinde tartışmak için artık zaman geç. Minerva'nın baykuşu havalanmıştır. Pratikte Batı'nın her ülkesi, Birleşik Devletler de dahil, bütün pratik amaçları bakımından ve oldukça iyi nedenlerden ötürü, sosyal demokrasi niteliğini taşımaktadır. Bu ülkelerin tümü, devlet iktidarı kadar sosyal Darvinciliğin de sınırlandırılması gerektiğini, toplumu ortak kaygıları olan kişilerin oluşturduğu bir birliktelik olarak kavramlaştırarak yolumuza devam edemeyeceğimizi farketmişlerdir.

Bu makalelerde "kalkınmacılık" ile ilgili rahatsız edici imalar bulunmaktadır. Uylaşımsal bilgiye uygun olarak, bu makaleler ekonomik büyümeye hâkim bir yer vermektedirler. Kapitalizm, demokrasi için daha elverişli olması yüzünden, siyasal bakımdan sosyalizmi mağlup etmektedir

fakat, ekonomik büyümeyi geliştirmek suretiyle de demokrasiyi oluşturmaktadır. İki durumda da, ekonomik büyüme belirleyici değer olmaktadır. Buradan kalkınmacılığa doğru eğilim içine girmek ve kendimizi, ekonomik büyümeyi hedeflediklerini ikna edici bir biçimde ileri sürebildikleri sürece, her tür baskıcı rejimle uzlaştırmak son derece kolaydır. Hattâ, demokrasinin ekonomik kalkış evresindeki ülkeler için pek de istenmez olduğu yolundaki kavrayışın kokusu bile hissedilmektedir. Bu ruh hali içinde, Üçüncü Dünya'daki her otokrat, sonuçta herkesi daha da zengin kılacağı düşünülen kalkınma adına sessizliğini ve uyumluluğu dayatabilmektedir. Stalinizm, daha üretken olsaydı kabul edilebilir miydi? Berger ve Kim gibi sosyal bilimcilerin bu soruya nasıl cevap vereceklerini değil ama, bir demokratın nasıl cevap vermesi gerektiğini biliyorum.

Son olarak, dünyanın tüm bölgelerini demokratikleşme alanının dışında tanımlayan söylemsel stratejilerin ötesine geçmemiz gerektiğini düşünüyorum. Demokrasiyi liberal demokrasiye indirgersek ve sadece bolluk içindeki kapitalist toplumların demokratik olabileceklerinde ısrar edersek, demokrasi, dünyanın büyük bir bölümü için anlamsız bir şey haline gelir. Fakat, dünya üzerinde, demokrasinin sadece özgürleşmeci bir proje olarak bile anlamsızlaştığı hiçbir bölge yoktur. Bildiğim kadarıyla, demokratik mücadelelerin yürütülmediği hiçbir demokratik olmayan ülke bulunmamaktadır. Bu mücadeleleri nasıl açıklıyoruz? Daha da önemlisi, bunlara karşı nasıl bir tavır almamız gerekiyor? Yazarlarımızın teorilerinin ortaya atabileceği üzere, bunların varolmadıklarını veya ilgisiz olduklarını düşünüyormuş gibi mi yapacağız? Kendi payıma ben, bu tavrın sorumluluk altında olmadığını çünkü, Afrika'da şahlanmış şiddet kullanan otokratlara karşı haklı mücadele verenlere yardımcı olmayacağını düşünüyorum.

Schumpeter ile ilgili son bir söz. Onun vardığı yargılar hakkında hep kuşkucu olmuşumdur. Ancak, Batı'nın bugünkü zafer kazanmış ideolojisini gördükçe ve bununla birleşek düşünce ve eylem tarzlarını tahlil ettikçe, kapitalizm için gerçek sorunun başarısızlıkları veya muhalifleri değil fakat başarısı olduğunu ileri sürerken Schumpeter'in

belki de haklı olabileceği kuşkusuna daha fazla kapılıyorum. Bugün Batı'da hüküm süren hava, bana tam da Reform döneminden önceki *respublica christiana*'yı hatırlatıyor.

4.
DEMOKRASİ VE GELİŞME

Jagdish Bhagwati

***Jagdish Bhagwati**, Columbia Üniversitesinde Arthur Lehman Ekonomi Profesörü ve siyaset bilimi profesörüdür. Kendisi ayrıca, Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) genel müdürünün ekonomik politika danışmanıdır. Çeşitli bilimsel makaleler yayınlamış olup, otuzdan fazla kitabın yazar ve editörüdür; bunlar arasında, çeşitli dillere çevrilmiş olan* Protectionism*(1988) de vardır. En son kitabı,* The World Trading System at Risk*(1991) halen ikinci baskısında olup, Japonca çevirisi yayınlanmıştır. Kendisi sık sık* New York Times, Wall Street Journal *ve* Financial Times*'a yazı yazmaktadır ve çeşitli fahrî doktoralar, mükâfatlar ve diğer ödüller almıştır.*

Harvard'ın ekonomi bölümüne, daha ziyade, Alfred Marshall'dan çok Léon Walras çizgisinde bir çalışma vaad eden matematiksel yeteneği nedeniyle getirilmiş olan Joseph Schumpeter'in, bugün daha geniş ve daha sosyolojik yazılarıyla hatırlanması garip bir tecellidir. Onu anmak için bir araya gelişimizin, sosyalizm, kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiler hakkında inandırıcılığını yitirmiş cevaplarından çok, ortaya attığı derin sorular nedeniyle oluşu da, aynı derecede garip bir tecellidir.

Ama belki de bu çok garip değildir; çünkü biz ekonomistler, meslekdaşlarımızın ve seleflerimizin önemini, çoğu zaman, verdikleri cevaplardan çok, sordukları sorularla ölçeriz. Schumpeter'in sosyalizmin zaferini beklemekle, tahminlerinde niçin yanılmış olduğu, başlı başına hayli ilginç bir sorudur. Cevap, Richard Swedberg'in onun hayatına ilişkin yeni çalışmalarının aydınlattığı gibi, Schumpeter'in ruhsal yapısında saklı olabilir.[1] Bu çalış-

malar hakkındaki görüşlerini açıklayan ekonomist Paul Samuelson yakınlarda şöyle demiştir:

> 1935 yılında Schumpeter'e 52 yaşındayken ilk defa olarak rastladığım zaman, onun bütün neşe ve coşkusunun altında kederli bir insan olduğu yolundaki tahminim sonradan tümüyle doğru çıktı; gerçekten günceler, onun içten içe ciddi bir depresyon geçiren bir kişiliğe sahip olduğunu açığa vurdu. Gerçi kendisi siyasetteki muhafazakârlığını hiçbir zaman saklamamıştır ama, onun gerçekte ne kadar içten muhafazakâr olduğunu hiçbirimizin anlayabildiğini sanmıyorum. . . . Schumpeter, halk kütlesinin, olmasını istediği şeyin olacağını tahmin etme duygusuyla hareket ettiği yolundaki popüler inanca uygun davranmıştır. Fakat hayatta gözlemlediğim üzere, Schumpeter gibi derin kültürlü insanlarda işler tersine döner: Bunlar, olmasından nefret edecekleri şeyin olacağını paranoyakça beklerler.[2]

İlginçtir ki, Schumpeter'in kötümserliği, onun kapitalizmin dinamikleri üzerindeki ekonomik analizinden değil (ki, kendisi bu dinamikleri çok iyi anlamış ve parlak şekilde tasvir etmiştir), başarılı kapitalizmin, kendisini destekleyen kapitalizm-öncesi gelenekleri nasıl sistematik biçimde zayıflattığı üzerinde odaklaşan sosyolojik bir analizden kaynaklanmıştır.

Polonyalı ekonomist Oscar Lange gibi, merkezi planlamalı sosyalizmin, optimal fiyatları daha iyi hesaplayacağı için kapitalizme galip geleceğini iddia edenlerin muhakemelerindeki hataları ortaya çıkaran, Schumpeter değil, Friedrich Hayek olmuştur. Bir ekonomik sistemin işleyişinde bilginin temel bir girdi olduğu ve bürokrasilerin bu alanda ademimerkezileşmiş piyasalarla rekabet edemeyeceği yolundaki, o zamanlar daha yeni olan görüşleri ileri sürmek suretiyle Hayek, sosyalizmdeki verimsizliğin kaynağı üzerine parmak basmıştı.[3]

Bertrand Russell de, demokratik olmayan sosyalizmin, bireysel girişim ve bilimsel yenileşme açısından doğuracağı sorunları tahmin ederken benzer bir çizgide düşünüyordu. Sosyalizmin bireysel girişimi nasıl etkileyeceği üzerinde odaklaşırken, okuyucularına şu öğüdü vermişti:

> Plato'nun *Devlet*'iyle More'un *Ütopya*'sını okuyun -ikisi de sosyalist eserlerdir- ve kendinizi, anlatılan toplumda yaşıyor tasavvur edin. Can sıkıntısının sizi ya intihara, ya da isyana sevkedeceğini göreceksiniz. . . . Tehlike ve macera dürtüsünün, insan tabiatında derin kökleri vardır ve bunu inkâr eden bir toplum uzun süre istikrarını koruyamaz. . . .[4]

Demokrasi ve yenileşme konusunda da Russell şunları söylemiştir:

> Eşit doğal kaynaklara sahip, biri diktatörlük olan, diğeri birey hürriyetini tanıyan iki ülke ele alındığında, hürriyeti tanıyan ülkenin, çok zaman geçmeden diğerine karşı savaş tekniği açısından üstün duruma geçeceği hemen hemen kuşkusuzdur. Almanya ve Rusya'da gördüğümüz gibi, bilimsel arastırma hürriyeti, diktatörlükle bağdaşamaz. Hitler Yahudi fizikçilere tahammül edebilmiş olsaydı, Almanya pek âlâ savaşı kazanabilirdi. Stalin, Lysenko'nun teorilerini kabul ettirmek için ısrar etmeseydi, Rusya'nın daha çok tahılı olurdu. Rusya'da nükleer fizik alanına hükûmetin benzer bir müdahalede bulunması çok muhtemeldir. Gelecek onbeş yıl içinde savaş olmazsa, bu sürenin sonunda Rusya'nın bilimsel savaş tekniğinin, Batı'nınkinden çok daha aşağı olacağından ve bu aşağılığın doğrudan doğruya diktatörlüğün sonucu olduğundan şüphe etmiyorum. Dolayısıyle. güçlü demokrasiler var oldukça, demokrasinin uzun vâdede muzaffer olacağına inanıyorum. Bu gerekçeyle kendime, gelecek hakkında nisbî bir iyimserlik hakkı tanıyorum. Bilimsel diktatörlükler, yeterince bilimsel olmadıkları için yok olacaklardır.[5]

Çağının ekonomistlerinin çoğu gibi Hayek de, sosyalizmi merkezi planlamayla özdeştirmiş, bunun verimsizliği ve totalitarizm potansiyeli hakkında uyarılarda bulunmuştur. Russell, demokrasi lehinde konuşmuş, sosyalizm ve totalitarizmin insan yaratıcılığını nasıl boğacağını ve böylece kendi geleceğini nasıl yıkacağını göstermiştir. Bu iddialar bir noktaya kadar doğrudur, ama onların kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi ya da bunlar arasındaki ilişkiler hakkında neler düşündükleri konusunda fazla açıklık bulmaya imkân yoktur.

Tanımlar ve İlişkiler

Tanımlar ve ilişkiler üzerindeki bu belirsizlikler, çağımıza kadar devam etmiştir. Demir Perde gerisindeki sosyalizmin çöküşü, eşit ölçülerde merkezi planlamanın ve totalitarizmin çöküşüydü. Buna karşılık kapitalizmin (hiç değilse şimdiki) zaferi, mutlaka *laissez-faire*'in ya da demokrasinin zaferi demek değildir. Yakın ve çok yakın olmayan tarihin, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiler hakkında bize neler öğrettiğini tahlil ederken, çok açık gibi görünen ama çok müphem olan bu deyimlerle tam neyi kastettiğimiz konusunda emin olmak gereklidir. Önce, kavramların kendilerini ele alalım.

Sosyalizm ve "piyasa ekonomileri" veya "kapitalizm." Sosyalizmle, *üretim araçlarının kamusal mülkiyetini* ve kamu sektörünün bununla uyumlu bir *denetim yürütmesini* kastediyorum. Bu ikinci şartı eklememin nedeni, devletin üretim araçlarına sahip olmasının fakat bunun yönetimini (zaman zaman İsveçli ve Hind aydınların önerdiği gibi) özel ellere bırakmasının, ya da özel sektörün mallara sahip olmasının fakat bunun günlük kullanımının devletçe denetlenmesinin (Doğu Avrupa'daki özelleştirme sürecinde olabileceği gibi) pek âlâ mümkün oluşudur. Öteki uç nokta –tam *laissez-faire*– gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hedef olarak kalmaktadır; en nihayet hükûmetler, Bakunin veya Milton Friedman'vari kendi kendilerini yıkmak için değil, bazı şeyleri yapmak için seçilir ya da iktidarı zaptederler.

Sosyalizmin, dağıtıma göre değil, üretime göre tanımlanması Marx'a uygundur. Üretimle dağıtımı sıkı sıkıya birleştirmek isteyen ekonomistleri her ne kadar huzursuz etse de, ampirik kanıtlar, üretim ilişkileriyle dağıtım beklentileri ya da sonuçları arasında sıkı bir ilişki göstermemektedir.

Dolayısıyla Peter Berger, sosyalizmin üretimle ilişkili tanımını benisemekte fevkalâde haklıdır. "Piyasa ekonomisi" ya da "kapitalizm" hem üretim araçlarının özel mülkiyeti, hem bununla ilişkili olarak özel kişilerin yönetimiyle tanımlanmaktadır.

Demokrasi ve totalitarizm. Demokrasinin tanımlanması daha kolay bir sorun değildir. Belki onu, ne olmadığıyla tanımlamak kolaydır; totaliter devletler kolayca tanınabilir. Ancak, Kyung-won Kim'in belirttiği gibi demokrasi, var olduğu iddia edilen durumlarda bile yok olabilir. (Burada kuşkusuz, "halk demokrasileri" olduklarını iddia eden totaliter diktatörlüklerin oluşturduğu açık sapıklıktan söz etmiyorum).

Schumpeter, demokrasiyi bir süreç olarak düşünmüştür; Kyung-won Kim, bunun sonuçlarının da hesaba katılmasını istemektedir. Bir hoşgörü ruhunun yokluğu, çoğunluğun istibdadı, seçimlerde en çok oy alan partinin uzlaşmasız yönetimi –bunların hiçbiri, demokrasinin ruhuna uygun değildir. "Haklar"a karşı ilgi demokratik süreci, salt "faydacı" bir yönetim görüşüne bağlı olanlarca gözden kaçırılabilecek açılardan zenginleştirmektedir. Ancak burada da, çeşitli boyutlara uzanan sürekli bir çizgi [*continuum*] ve başkalarına kabul ettirmekte güçlük çekebileceğimiz değer yargıları söz konusudur.

Şu halde, "demokrasi", "sosyalizm" ve "kapitalizm" kavramları oldukça açık biçimde tanımlanabilirlerse de, bunlar gene de, ülkeleri ve deneyimleri kolayca şu veya bu kutuya yerleştirmemize elverecek yeterli kesinlikten yoksundurlar. Bununla birlikte, Berger ve Kim'in demokrasi, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiler konusunda ortaya attıkları sorunlara mâkul cevaplar verilebilir.

Ben bu sorunların ikisi üzerinde duracağım: 1) Demokrasi, bir piyasa ekonomisini gerekli kılar mı? ve 2) Demokrasinin var olmaması halinde bir piyasa ekonomisi var olabilir mi?

Birinci soruda, Berger'in demokrasinin bir piyasa ekonomisini gerektirdiği yolundaki görüşüyle tamamen mutabıkım. Bugüne kadarki ampirik kanıtlar, halen veya geçmişte tamamen sosyalist olan (yani üretim araçları üzerinde hiç özel mülkiyet bulunmayan) bir demokrasi örneği göstermemektedir.

Öyle sanıyorum ki, bunun nedeni, demokrasinin onsuz mümkün olmadığı siyasal muhalefet olanağında bulunmak gerekir. Zalim rejimler bile muhalefeti tümden yok edemez. Ama muhalefetin maliyeti bu kadar yüksek olduğunda muhalefet ancak kahramanların işi olur; oysa

demokrasi ancak, ortalama erkekler ve kadınlar hoşnutsuzluklarını ifade edebildikleri zaman hayat bulur. Siyasal otoriteyi elde bulunduranlar, üretim araçlarını da denetim altında bulundurdukları zaman, muhalefetin maliyeti çok yüksek olur. Bu durumda bir insanın işini koruyabilmesi hattâ ekonomik bakımdan sadece hayatını sürdürmesi, siyasette ihtiyatlı olmayı ve emirlere uymayı zorunlu kılar.

İkinci soruya gelince burada da cevabım olumlu olacak: Demokrasinin var olmadığı bir durumda, bir piyasa ekonomisi var olabilir. Öyleyse iki sorumuzun cevapları bizi şu sonuca götürmektedir ki, piyasa ekonomisi, demokrasinin zorunlu, ama yeterli olmayan şartıdır.

Burada da ampirik kanıtlar bunu kuvvetle vurgulamaktadır. Berger ve Kim bize, yakın zamanlarda Doğu Asya'da temelde demokratik olmayan rejimler altında gerçekleştirilen başarılı piyasa ekonomisi kalkınması modellerini hatırlatmaktadırlar. Ralf Dahrendorf'un (Kim'in değindiği) Alman tarihine ilişkin analizi de bunu doğrulamaktadır.[6]

Ne var ki bunu Barrington Moore'un klâsik eseriyle ilişkili olan, burjuvazinin yükselişinin demokrasiyle sonuçlandığı görüşüyle uzlaştırmak mümkündür.[7] Gerek Berger gerek Kim, başarılı bir piyasa ekonomisinin demokrasinin yokluğuyla *uzun vâdede bağdaşmazlığı* olasılığı olarak adlandıracağım olguya değinmek suretiyle, bu uzlaşmanın gerekçesini göstermektedirler. Bir piyasa ekonomisinin kaçınılmaz biçimde yaratacağı özerk ekonomik faaliyet alanları, *başarılı bir modernleşmenin ya da ekonomik gelişmenin varlığı halinde*, demokrasinin sağladığı siyasal hürriyetleri talep ederek, hak arayan bir orta sınıf yaratacaktır.[8] Başarılı piyasa ekonomilerinin, siyasal hürriyetler ve kendi kendini yönetme konosunda yükselen taleplere yol açtığı Doğu Asyada'ki demokratik olmayan rejimlerin son zamanlardaki deneyimlerinin böyle olduğu görülmektedir.

Bugün bu süreç, sadece tüketimcilik ideolojisini değil, aynı zamanda demokrasi kültürünü yaymakta olan bilgi devrimiyle de müthiş bir ek ivme kazanmaktadır. Demokrasi gitgide, iç otoritarizme karşı bir dış dengeleme gücü sağlayan insan haklarının da vazgeçilmez bir unsuru

olarak anlaşılır olmuştur. Nihayet öyle sanıyorum ki, Doğu Asya'nın "küçük ejderhaları" örneğinde çok yüksek okuryazarlık oranlarının, gerek ekonomik gelişmede, gerek demokrasi için siyasal taleplerin artmasında doğrudan doğruya oynadığı rol, gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıda tartışılan bir çift soruya ek olarak, hiç değilse iki soru daha bugün için ilginçliklerini korumaktadır. Schumpeter'in kapitalizmin çöküşüne ilişkin kötümser tahmini elbette doğru çıkmamıştır, ancak demokrasinin geleceğine ilişkin benzer bir kötümserlik tamamen bertaraf edilebilir mi? Demokrasi şu an için kuşkusuz zafere ulaşmışsa da, Peter Berger zafer duygusunun yersiz olduğunu ileri sürmekte mutlak surette haklıdır. Tarihin kendisi, "tarihin sonu" olmadığını göstermektedir. Sarkaç, bir o yana, bir bu yana sallanır. Dolayısıyle, 1950'lerde uğraştığımız eski soruya yeniden dönmek gerekmektedir: Eğer demokrasi, geçici olarak bile olsa ekonomik gelişmeyi *engellerse*, yaşayabilir mi? Gelişme halindeki ülkelerde gelirlerin yükselitememesi, şüphesiz ki, toplam-sıfır bir sosyal çatışmanın sert ve bölücü şartlarını yaratmak veya daha da kötüleştirmek suretiyle, demokrasiyi tehdit edecektir.

Diğer soru, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'ndeki eski sosyalistlerin demokrasiye ve piyasaya geçişleriyle ilgilidir. Başarılı bir geçiş için *perestroika* ve *glasnost'* nasıl bir zamanlama içinde düzenlenmelidir; başka bir deyişle demokrasi, bir piyasa ekonomisinden önce mi gelmelidir, yoksa onu mu izlemelidir? Kim haklıydı, Gorbachev mi, yoksa Deng Xiaoping mi?

"Acımasız Tercih"e Yeni Bir Bakış

1950'lerde sömürgelikten yeni kurtulan ülkelerin gelişme stratejileri üzerinde ciddi olarak düşünülmeye başlandığında, demokrasilerin totaliter rejimlere karşı yarışta rekabet edebileceği konusunda ciddi şüpheler vardı. Gerçekten, demokratik düşüncelerin ve ülkelerin bu yarışta geri kalmaya mahkûm oldukları apaçık gibi görünüyordu. Bunun sebebini anlayabilmek için, o zaman

benimsenen gelişme kavramının kökündeki zihin yapısını hatırlamak gereklidir.

O zamanlar çok kullanılan Harrod-Domar modeli, gelişmeyi iki parametre içinde tahlil ediyordu: Yatırım oranı ve sermayenin verimliliği. Siyaset yapımı açısından bunlardan birincisi büyük ölçüde bir "sabit veri" sayılmış, dolayısıyle tartışma yatırımın nasıl özendirileceği sorusunda odaklaşmıştır. Anayolcu ekonomistlerin taraftar olduğu bu görüş, "ilkel birikim"i sanayileşmenin kaynağı olarak gören Marksist görüşle ve Maurice Dobb çevresinde gelişen yatırım-tahsis literatüründe işlenen hantal Marksist-benzeri modellerle de çakışmıştır.

Ancak eğer odak noktası birikimse ve verimlilik sabit bir veri telâkki ediliyorsa, demokrasilerin totaliter rejimler karşısında handikaplı olacakları açıktı. 1960'ların ortalarında yazdıklarımda, "hızlı (kendi kendini besleyen) genişleme ile demokratik süreçler arasındaki acımasız tercih"e değinmiştim.[9] Siyaset bilimcisi Atul Kohli'nin "acımasız tercih" tezi olarak adlandırdığı bu görüş, o zaman ekonomistlerce yaygın şekilde paylaşılmıştı.[10] Daha sonraları vurgulama, tasarruf ve yatırım oranlarını yükseltmekten (gelişmekte olan ülkelerin çoğu bu açılardan başarılı olmuştur) insanların kan, ter ve gözyaşı karşılığında elde edebileceğinin en fazlasını elde etmesine (bu açılardan gelişmekte olan ülkeler birbirlerinden farklı performanslar göstermişlerdir) kaymıştır. Gerçekten, 1980'lere gelindiğinde, yatırımın verimliliğini belirleyen siyaset çerçevesinin fevkalâde önemli olduğu ve kazananlarla kaybedenlerin bu konuda yaptıkları tercihlerde birbirinden ayırdedilebileceği açıkça ortaya çıkmıştı. Bu durumda demokrasi, artık o kadar kötü görülmez olmuştu; demokrasi, daha iyi özendiriciler sağlayabilir, gelişmeyi halkla ilişkilendirebilir ve birikim yönünden doğurabileceği dezavantajları dengeleyebilirdi.

Gerçekten, Kohli'nin vurguladığı gibi, demokrasilerin büyüme oranları, demokratik olmayan rejimlerinkinden farkedilir derecede daha kötü olmamıştır.[11] Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'daki rejimlerin demokratik olmayan niteliğinin, bu ülkelerin çok

hızlı büyümelerinde temel faktör olduğu yolundaki yaygın görüşe de katılmıyorum. Bu, mantıksal olarak öncekinden çıkarılamayacak bir önerme, tipik bir "eğer o öyleyse, bu böyledir" yanılgısıdır. Bu rejimler büyük başarılarını, ihracata yönelik bir ticaret stratejisine hızla geçişlerine (bu ilkin, onların 1960'lar boyunca dünya ekonomisindeki emsali görülmemiş büyümeden kazanç sağlamalarını mümkün kılmış, sonra da dünya pazarlarında bir rakip olmayı sürdürdükleri bir konuma sokmuştur) ve aynı zamanda yüksek okuryazarlık oranlarına (artık ekonomistler, bunun önemli bir "üretim malı" olduğunu genellikle kabul etmektedirler) borçludurlar. Bu büyümeyi özendirici faktörlerin her ikisinin kısmî bir varlık sebebi de, Japonya'nın coğrafi yakınlığı ve Japon örneğinin gücüdür.

Benzer şekilde Hindistan'ın, nisbeten düşük gelişme performansını açıklayan, her iki alandaki başarısızlıkları, büyük ölçüde, yönetici sınıfların Fabian politikasına ve Cambridge ekonomi okuluna duydukları yakınlığa atfedilebilir.[12] Bence ne Doğu Asya otoritarizmi, ne Hind demokrasisi, bunların ekonomik performans düzeyleri arasındaki farkları açıklayabilir. En azından ekonomik kalkınma açısından demokratların, Doğu Asya'nın otoriter rejimler deneyiminden korkacakları pek az şey vardır, öğrenecekleri ise daha da azdır.

Sıralama ve Sosyalizmden Uzaklaşan Yol

Buna karşılık, günümüzün diğer âcil sorunu etrafında çok daha büyük bir benzerlik vardır: Sosyalizm artı totalitarizmden büyük kaçış sırasında, demokrasi ve kapitalizmin (ya da piyasa reformları) başlatılmasında doğru sıralama nedir? Gorbachev'in Sovyetler Birliğindeki tercihi (sonunda kapitalizme geçme niyetinde olduğu varsayarsak) *glasnost'u perestroika*'dan daha hızlı yürütmekti. Deng Xiaoping ise (sonunda demokrasiye geçme niyetinde olduğunu varsayarsak) bunun tersi sıralamayı seçti.

İlk bakışta Gorbaçhev'in sıralaması akla yakın görünüyordu. Siyasal hürriyet açlığı hemen giderilebilirdi. Ekonomik reformlar ise, kaçınılmaz olarak zaman alacak ve siyasal reformların sağladığı tatmin

kalıntısı, ekonomik reformların gerçekleştirilebileceği bir nefes alma imkânı sağlayabilecekti.[13]

Oysa, Baltık devletleri huzursuzlaştıkça, diğer cumhuriyetler merkeze karşı haklarını ortaya koymaya başladıkça ve Gorbachev, Boris Yeltsin'le bir iktidar mücadelesine kilitlendikçe, siyaset giderek karmaşıklaştı. SSCB sonuçsuz kalan mikro-ekonomik reformlardan makro-ekonomik krize sürüklenirken, bu siyasal çatışmalar ekonomiyi tahrip etti. 1991 darbesi Yeltsin'i iktidara getirdi; şimdi ekonomi neredeyse G-7'nin vesayeti altındadır; eski bir süper güç de, dış yardım oyununda bir süper dilenci rolüne düşmüştür.

Çin'in yaklaşımı ise, tersine, önemli ekonomik başarı kazandı; ancak bizatihi bu başarı, kötü yönetildikleri için Tiananmen Meydanı trajedisine ve ekonomik reformlarda geçici gerilemelere yol açan siyasal güçleri ortaya çıkardı. Bununla birlikte Çin'in izlediği yol, eski Sovyetler Birliğinin tersine, şu ana kadar oldukça istikrarlı görünmektedir; keza bu yol Çin'i, ekonomik bakımdan perişan durumdaki Bağımsız Devletler Topluluğunun halen içinde bulunduğu sefil düzeye düşmekten kurtarmıştır.

Gene de, sıralanma konusunda jüri henüz kararını vermiş değildir; Sovyet örneğine özgü olan özelliklerin, Gorbachev'in seçtiği sıralamanın başarısızlığına yaptığı katkının ayırdedilebilmesi gerekir. Gelecek onyıl içinde, demokratik olmayan sosyalizmden geçiş şekillendikçe, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi üzerinde çalışanlar için, Gorbachev ve Deng Xiaoping'in zıt tercihleri ve bunların kaderleri, büyüleyici bir entellektüel bilmece olmaya devam edecektir.

NOTLAR

[1]Richard Swedberg, *Schumpeter: A Biography* (Princeton: Princeton University Press, 1991) ve aynı yazarın editörlüğünde, *Joseph A. Schumpeter: The Economics and Sociology of Capitalism* (Princeton: Princeton University Press, 1991).

[2]Paul A. Samuelson, "Homage to Chakravarty: Thoughts on His Lumping Schumpeter with Marx to Define a Paradigm Alternative to Mainstream Growth Theories," (yayınlanmamış çalışma, Massachusetts Institute of Tecnology, Ağustos 1991).

[3] Friedrich Hayek, *Knowledge, Evolution, and Society* (London: Butler and Tanner, 1983).

[4] Bertrand Russell, *The Impact of Science on Society* (New York: Simon and Schuster, 1953), 68-69.

[5]Ibid., 54-55.

[6]Bk. Ralf Dahrendorf, *Society and Democracy in Germany* (New York: Doubleday, 1969).

[7]Kşz. Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966).

[8]Aynı şekilde, başarısız ekonomik gelişme, demokrasinin yaşayabilirliğini tehlikeye sokabilir. Dolayısıyle, demokrasinin ekonomik gelişmeyi teşvik mi edeceği, yoksa engelleyeceği mi önemli bir sorundur. (Bunu yukarıda s. 'da ele alıyorum).

[9]Jagdish Bhagwati, *The Economics of Underdeveloped Countries* (London and New York: Weidenfeld and Nicholson and McGraw Hill, 1966), 204.

[10]Kşz. Atul Kohli, "Democracy and Development," John P.Lewis and Valeriana Kallab, eds., *Development Strategies Reconsidered* (Washington, D.C.: Overseas Development Council, 1986), 156.

[11]Ibid.

[12]Myron Weiner'in *The Child and the State in India: Child Labor and Educational Policy in Comparative Perspective* (Princeton: Princeton University Press 1991) adlı eseri, Hindistan'ın ilköğretimi ihmal edişinin ve okuryazar olmayanların oranını düşürmedeki başarısızlığının iç sosyal ve kültürel sebepleri hakkında mükemmel bir analiz sunmaktadır.

[13]Bu görüş, Sovyet ve Çin sıralama stratejilerini karşılaştıran ve tezatlarını belirten Padma Desai tarafından inandırıcı biçimde savunulmaktadır: *Perstrokia in Comparative Perspective* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

5.
NEOLİBERAL YANILGI

Adam Przeworski

***Adam Przeworski**, Chicago Üniversitesinde Martin A. Ryerson Seçkin Hizmet Siyaset Bilimi Profesörü ve Center for Rationality, Ethics, and Society'nin ortak direktörüdür. M.A. derecesini Varşova Üniversitesinden, doktorasını Northwestern Üniversitesinden almıştır. Kendi-si, Paris'teki Ecole Pratique des Hautes Etudes'de araştırmacı ve Santiago, Şili'deki FLASCO'da misafir profesör olarak bulunmuştur. Yayınları arasında şunlar yer almaktadır:* Capitalism and Social Democracy (1985), Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America *(1991), ve* Economic Reforms in New Democracies: A Social-Democratic Approach *(1992).*

Çağımız bir ideoloji çağıdır. Doğu Avrupa ve başka yerlerdeki bazı ülkeler, son zamanlarda, Josef Stalin'in 1929'da Sovyetler Birliğinde cebri sanayileşmeyi başlattığından bu yana, ideolojiden esinlenen en büyük deneyimi başlatmışlardır. Şu anda hâkim olan hava Konrad Adenauer'in "deneyim yok" vecizesini yansıtıyor olsa da, bu ülkelerde öngörülen ekonomik dönüşümler, tam tersine, komünist projenin aynasıdır. Bunlar, bir entellektüel planı, Amerikan akademik dünyasının duvarları içinde düzenlenip uluslararası finansal kurumlarca şekillendirilmiş bir planı uygulamaktadır. Bu dönüşümlerin köklü etkileri olacağı, bütün mevcut sosyal ilişkileri tepetaklak edeceği düşünülmektedir. Bunlar, her derde deva bir ilâç, bir kez içilince tüm hastalıkları iyileştirecek sihirli bir iksir olarak sunulmaktadır. "Üretim araçlarının millileştirilmesi"nin yerine "özel mülkiyet"i, "plan"ın yerine de "piyasa"yı geçirirseniz, ideolojinin

yapısını olduğu gibi bırakabilirsiniz. Belki de devrimlere şekil veren şey, savaştıkları sistemlerin ta kendileridir.

Tüm dünyada, çoğu zaman tarihteki en vahim ekonomik krizle karşı karşıya bulunan ülkelere, denize atlamaları ve sebat etmeleri söylenmektedir. Bu ülkeler, hakkında tek bir şeyi kesinlikle bildikleri reformlara atlamaya zorlanmaktadır; o da, reformların bir süre için insanların çoğunu eskisiden kötü yapacağıdır. Bu ülkelere reformları, vatandaşlara bunlara karşı etkin şekilde seferber olacak vakit bırakmayacak kadar hızlı gerçekleştirmek suretiyle, demokratik sürece kısa devre yaptırmaları öğütlenmektedir. Reformun acıları hissedildikten sonra bile politikacılara yollarına devam etmeleri tavsiye edilmekte, çoğu da böyle yapmaktadır. İşçi sendikası liderleri, açıkça, "işsizlik olacağını umduklarını" söylemektedir. Maliye bakanları, eğer işsizlik yüzde 8 veya 10'a yükselmezse, bunun "reformların işlemediğinin bir belirtisi" olacağını beyan etmektedir. Hükûmet liderleri, "üzerlerindeki tüm siyasal baskılara rağmen" yollarına devam etme kararlılıklarını açıklamaktadır.[1]

Amerika Birleşik Devletleri'nden ve çeşitli çokuluslu kuruluşlardan kaynaklanan neoliberal ideoloji, tercihin açık olduğunu ileri sürmektedir: Gelişmenin tek bir yolu vardır ve onun izlenmesi gerekir. Bu ideolojinin taraftarları, sanki ellerinde dünyanın bir Kıyamet Günü tablosu, tüm kısmî adımların nihaî sonuçlarını ölçmelerine imkân veren bir ekonomik ve siyasal dinamikler modeli varmışçasına fikir yürütmektedirler.[2]

Oysa bu model, kanıtların, ilk ilkelerden yapılan çıkarsamaların, menfaatin ve istenilen şeyin olacağını tahmin etme eğiliminin bir karışımından başka birşey değildir. Üstelik piyasa ideolojisi şimdilerde rakipsiz entellektüel hegemoni sağlamış görünmekteyse de, piyasaların erdemleri, neoklâsik ekonomik teorideki yeni gelişmelerle kuvvetle sorgulanmaktadır –yani şimdiye kadar piyasaların, kaynakları verimli şekilde tahsis ettiği iddiasına temel oluşturan düşünce sisteminin ta kendisince. Tam bir piyasalar dizisinin mümkün olmadığı, bilgi eksikliğinin ise kaçınılmaz olduğu yolundaki gözlemler, görünmez elin verimliliği iddiasını çürütmektedir.[3] Üstelik gözlemlenen ekonomik büyüme

örüntülerinin dış faktörlere başvurmaksızın açıklanabilmesi mümkün değildir; bu da, yarışmacı piyasaların dinamik bakımdan verimli olacakları beklentisini boşa çıkarmaktadır.[4]

Gerçek dünya karşısında da piyasa ideolojisinin durumu daha iyi değildir. Bu sempozyumun tematik bildirisi, "geçtiğimiz onyılda muhafazakâr, özel teşebbüs yanlısı partilerce yönetilmiş olan Amerika Birleşik Devletleri ve diğer bellibaşlı Batı ülkeleri"ni izlenmesi gereken model olarak göstermiştir. Oysa, bir Merihliden dünya yüzündeki en verimli ve insancıl ekonomik sistemleri seçmesi istenseydi, şüphesiz, piyasa ekonomisine en çok güvenen ülkeleri seçmezdi. Amerika Birleşik Devletleri, gerçek ücretlerin onyıldan fazla süredir sabit kaldığı ve nüfusun daha fakir olan yüzde 40'ının gerçek gelirlerinin gerilediği durgun bir ekonomidir. Keza o, nüfusun yüzde 11,5'inin –tüm çocukların yüzde 20'si dahil olmak üzere, 28 milyon civarında insan– yoksulluk içinde yaşadığı, insancıllıktan uzak bir toplumdur. Amerika dünyadaki en eski demokrasidir ama, demokratik dünyadaki en düşük seçime katılma oranlarından birine ve dünyanın kişi başına en yüksek hapishane nüfusuna sahiptir. İzlenmesi gereken model bu mudur?

Bu sözler, ister kapitalizm ister sosyalizm içerisinde olsun, geleneksel devlet müdahalesi örüntülerinin savunusu; piyasalara dayanılmaması gerektiği yolunda bir iddia; ya da piyasa yanlısı reformlara karşı bir saldırı olarak yorumlanmamalıdır. Bunların amacı, daha çok, aşırı ideolojik coşkunun tehlikelerine karşı bir uyarıda bulunmaktır.

Piyasalar ve Verimlilik

Doğu Avrupa'da komünizm-sonrası coşkunun ilk anlarında, izlenecek model apaçık gibi görünüyordu. Bununla birlikte, "normal ekonomiler yönünde hareket etmek," "gelişmiş ülkelerin tarihsel deneyimiyle sınanmış modeli kucaklamak," veya " Batıdaki gibi bir piyasa ekonomisi inşa etmek" gibi belirsiz kavramlar, ekonomik dönüşümü yönlendirmek için yeterli olamaz-

lardı ve bugün de olamazlar. "Normal" ekonomilerin kendi aralarında, devlet müdahalesinin derecesi; firmalarının, sanayi kuruluşlarının ve finansal kurumların örgütleniş şekli; toplu sözleşme sistemleri; ve sosyal refah sağlama sistemleri açılarından, büyük farklar vardır. Amerika Birleşik Devletleri'ni taklid etmek, İsveç'ya da Japonya'yı taklid etmekle aynı şey değildir. Üstelik, Doğu Avrupa'nın karşısındaki alternatiflerin, gerçekten başka yerlerde sınanmış bulunanlarla sınırlı olduğu hiç de kesin değildir. Bir defa, bu ülkelerde görünür gelecekte milli hâsılanın büyük kısmının, ıslah edilmiş bir tür devlet sektörü tarafından üretilecek olması muhtemeldir. Ayrıca, bir tür işçi özyönetimi sistemi lehindeki duygular da güçlüdür.

Ana çizgileri itibariyle sorunlar şunlardır: Kaynakların tüm zamanlar için verimli tahsisini sağlayacak biçimde dağıtımının koordinasyonunda devletin rolü, alternatif mülkiyet yapılarının refaha ve dağıtıma ilişkin nitelikleri, ve eğer varsa, kalkınma stratejileri. Burada, bu sorunlara ilişkin uzun düşünceler tarihiyle ilgilenmemiz gerekmez. Bunun yerine sadece küresel Doğu ve Güney bakımından yakın pratik önemi olan sorunlar üzerinde yoğunlaşacağım.

Piyasanın, ekonomik faaliyetleri, kaynakların tüm zamanlar için verimli tahsisini sağlayacak biçimde eşgüdümleyeceğini bekleyenler, rekabetçi piyasaların verimlilik yaratmaya yeterli olduğu önermesinin -bu önerme, refah ekonomisinin birinci teoremi olarak bilinmektedir- doğruluğunu varsaymaktadırlar. Oysa, eksik piyasalara ve eksik bilgiye ilişkin ekonomi bilimindeki gelişmeler, bu inancı sarsmıştır. Joseph Stiglizt'in dediği gibi, "Adam Smith'in görünmez eli, İmparatorun yeni elbiselerine benzeyebilir; görünmez, çünkü yoktur."[5]

Verimli piyasalar düşüncesi, ondokuzuncu yüzyılın sonlarıyla yirminci yüzyılın başlarında Léon Walras ve Vilfredo Pareto gibi ekonomistler tarafından tedricen geliştirilmiş, daha sonra da 1954 yılında Kenneth Arrow ve Georges Debreu tarafından biçimselleştirilmiştir.[6] Model basittir: Bireyler, ihtiyaçları ve yetenekleri olduğunu bilirler ve mal ve hizmetleri serbestçe üretir ve mübadele ederler. Denge durumunda bütün bireylerin beklentileri

gerçekleşmiş ve bütün piyasalar açılmış olur. Dolayısıyle, bireylerin mübadeleyi gerçekleştirdikleri fiyatlar, onların tercihlerini ve çeşitli mal ve hizmetlerin nisbi kıtlıklarını yansıtır; bu fiyatlar bireyleri, kaçırdıkları tüm fırsatlar hakkında bilgilendirir. Sonuç olarak kaynaklar, ticaretten sağlanacak tüm kazançların tüketildiği bir biçimde tahsis edilir; başka birinin durumu kötüleşmedikçe, kimsenin durumu iyileşemez; bunun doğurduğu refah dağılımı da, ittifak kuralı gereğince, değiştirilemez. Bunlar kollektif akılcılığın (Pareto optimalitesi olarak da bilinmektedir) üç eşdeğerli tanımıdır.

Piyasaların kaynakları verimli olarak tahsis edeceği iddiası, piyasaların "tam" olduğu, diğer bir deyimle her muhtemel doğa durumu için bir "piyasa"nın mevcut olduğu varsayımına dayanır. Oysa, Kenneth Arrow'un kendisinin 1964'te gösterdiği gibi, bu varsayım geçerli değildir: Gelecekteki bazı piyasaların, özellikle risk piyasalarının eksikliğinden kaçınılmaz.[7] Bazı piyasalar yok olunca da fiyatlar, tüm fırsat maliyetlerini özetleyemez; bu da bütün ekonomik aktörlerin aynı bilgiye sahip olarak faaliyette bulunmadıkları anlamına gelir. Emek piyasaları, sermaye piyasaları ve mal piyasalarının önü açılamaz; bunların doğurduğu tahsis, iyileştirilmesi mümkün olan bir tahsistir. Üstelik, Greenwald ve Stiglitz'in gösterdikleri gibi, eğer bazı piyasalar eksikse, kendileri için piyasaların mevcut olduğu kaynakların tahsisi bile verimli olmayacaktır.[8]

Piyasaya yönelik reformların büyüme üzerindeki etkisini inceleyebilmek için, üç sorunu ayırdetmemiz gereklidir: 1) Niçin istikrarlılaştırma ve liberalleştirme (dış ticaretin ve iç rekabetin) durgunluğa yol açmaktadır? 2) Niçin bazı istikrarlılaştırma programları, gelecekteki büyümeyi engellemektedir? 3) İstikrar ve rekabet büyümenin yeniden başlatılabilmesi için yeterli midir?[9]

İstikrarlılaştırma programları, liberalleştirmeyle birlikte uygulanmadıkları takdirde bile, durgunluk doğurma eğilimindedir. Bunun en azından iki sebebi vardır: İstikrarlılaştırma, genellikle talebi azaltma yoluyla sağlanır; ve başarılı istikrarlılaştırma, faiz oranlarını yükseltir. Üstelik sanayi sübvansiyonlarının, destek fiyatlarının ve ithalat vergilerinin azaltılması

veya kaldırılması, içerdeki antitröst tedbirlerle birlikte, yatırımların kârlılık oranını azaltır ve işsizliği arttırır.

Yüksek faiz oranları geçici olsa bile, bunların etkileri, istikrarlılaştırmanın ilk dönemi bittikten sonra da devam eder. Stanley Fischer'in belirttiği gibi:

> Yüksek faiz oranları mâkul bir düzeye düşene kadar yatırımlar yeniden başlamaz; uzun yüksek faiz oranları dönemleri, mâkul faiz oranları düzeylerinde yaşamaları mümkün teşebbüslerde bile, malî krizlere ve iflâslara yol açar. [10]

İstikrarlılaştırma programlarının, çoğu zaman gelecekteki büyüme şanslarını azaltmasının ikinci sebebini Vito Tanzi açıklamıştır; ona göre, mali kirizlerin baskısı altında yapılan harcama kısıntıları, genellikle, yönetimin tüketimiyle kamu yatırımı arasında ayrım gözetmemektedir. İstikrarlılaştırma politikalarının büyüme kapasitesini azalttığı birkaç örneği inceledikten sonra, Tanzi şu sonuca varmıştır:

> Bütün bu örneklerde, *arz* azaltılmış, böylece zaman içerisinde aşırı talep olarak kendisini gösteren dengesizlik yaratılmıştır. Bu durumlarda talebi yönlendirme politikaları, tek başlarına, bu dengesizliklerin ârâzını azaltabilirse de, bunların sebeplerini yok edemez. Böylece, kalıcı bir uyarlama gerçekleşmeksizin, istikrarlılaştırma programları birbirini izleyebilir. [11]

Gerçekten, yatırım projelerini kısmak, kamu hizmetlerini ve kamu istihdamını kısmaktan çoğu zaman siyasal bakımdan daha kolaydır. Gerek altyapı alanındaki kamu yatırımlarının, gerek özel yatırımları özendirecek tedbirlerin azaltılması, böylece gelecekteki arzı azaltmaktadır.

Nihayet, piyasaya yönelik reformların, kendi açılarından başarılı olsalar bile, büyümeyi teşvik edici şartlar doğurmaları muhtemel değildir. Neoklâsik ekonomik teori, büyüme hakkında fazla bir şey söylememektedir. Bu teori, esas itibariyle, statik konularla uğraşmıştır; oysa, Schumpeter'i okumuş olan herkesin bildiği gibi, statik verimlilik, refahın kötü bir gösterge-

sidir. Dinamik ekonomiler, statik anlamda verimli değillerdir; bunlar, farklı fayda-maliyet oranlarına sahip birçok yöntemler kullanırlar. Dolayısıyle, rekabetçi bir piyasanın dinamik verimlilik yaratıp yaratmayacağı, çok karmaşık bir sorundur. Neoklâsik ekonomi biliminden doğan teori, Solow-Swan'ın dışa dayalı büyüme modeli, rekabetçi dengenin verimli olduğunu, fakat dış kaynaklı nüfus artışı ve dış kaynaklı teknik değişimden yoksun olduğu takdirde gelirlerde durgunluğa yol açacağını ileri sürmüştür. Bu teori, ekonomik gelişme düzeylerinin tüm ülkelerde aynı noktada birleşeceğini tahmin etmişti ama, öyle olmamaktadır.[12] Daha yeni modeller ekonomik büyümenin içe dayalı bir açıklamasını vermektedir ama, bu teorilerde artık rekabetçi denge verimli değildir.[13] "Büyümenin motorü," eğitim, beceriler, teknoloji, v.b. alanlardaki bir dizi dışsal faktördür. Teşebbüslerin, yatırımlarının tam karşılığını almadıkları rekabetçi piyasalar, bu tür dış unsurları doğuran faktörleri yeterince sağlamamaktadırlar.

Devlet ve Ekonomik Büyüme

Şu halde ekonomik teorinin günümüzdeki durumu, rekabetçi piyasaların gerek kaynakların verimli tahsisi, gerek büyüme yaratılması bakımlarından yeterli olduğu sonucunu doğurmamaktadır. İster bilgi asimetrilerini içeren eksik piyasalar teorisini, ister sürekli olarak tek bir faktöre ve dış unsurlara dönen içe dayalı büyüme teorisini, ister Walras'çı olmayan ticaret teorisini ele alalım, büyüme için belli bir devlet müdahalesinin gerekli olduğu yolunda neoklâsik iddialara rastlanacaktır. Piyasanın, kendi başına, kıt kaynakları verimli olarak tahsis edebileceği düşüncesi, sırf insanları yüreklendirmek için söylenen bir şeydir.[14]

İçe dayalı büyüme teorilerinden alınacak temel ders, ister okullaşma oranlarıyla ister okuryazarlık gibi göstergelerle ölçülsün eğitimin önemidir. Kadınlar için ilköğretimin, kişi başına düşen büyüme açısından özellikle yüksek getirileri vardır. Sağlık harcamaları hakkında benzer istatistikler yok gibi görünmekle birlikte, Dünya Bankasının 1991 *Dünya Kalkınma Raporu*

[World Development Report] sağlık programlarının üretkenliği artırıcı etkileri hakkında inandırıcı kanıtlar ve gelirin daha eşit dağılımı ile daha hızlı büyüme arasında kuvvetli bir istatistiksel korelasyon göstermektedir.

Kamu yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisi, kısaca geçiştirilemeyecek derecede tartışmalı bir konudur; gene de Gene Grossman'ın özetlediği yeni araştırmalar, hükümetlerin, özel aktörlerce verimli şekilde sağlanmayan altyapı yatırımlarına girişmeleri ve özel projelerdeki kârlılık oranını arttırıcı tedbirler almaları gerektiğini göstermektedir.[15] Bu rol, yüksek teknolojili sanayilere (bunlarda piyasa kârlılık oranı, sosyal kârlılık oranından çok daha düşüktür); başlangıç maliyetinin yüksekliğinden, geniş ölçekli ekonomilerden, ya da dik öğrenme çizgilerinden dolayı handikapları olan projelere; ve dış faktörler ve alıcılarla üreticiler arasındaki bilgi asimetrisi dolayısıyle teşebbüsler üzerinde potansiyel dolaylı etkileri olabilecek projelere tercihli kredi faizlerini içeren seçmeci bir sanayi politikasını da içine alır. Robert Barro ve Ronald Findlay gibi diğer ekonomistlerin yeni bulguları da, orta derecede bir kamu yatırım ve istihdam düzeyinin –yüzde 100'ün çok altında, ama sıfırdan da çok yüksek– ekonomik büyüme açısından en iyi olduğu görüşünü desteklemektedir.[16]

Devletin, kalkınmayı özendirme ve sürdürmedeki rolüne ilişkin bu bulgular, devlet kurumlarının ancak uygun zamanlarda müdahale edecek biçimde nasıl örgütlendirilebileceği yolundaki temel kurumsal sorunu ortaya çıkarmaktadır. Robert Tollison ve George Stigler gibi neoliberal ekonomistler, devletin üretim faaliyetlerine girişebilmesinin, ya da özel projeleri değişik ölçülerde kayırabilmesinin, kolayca rant arayışına yol açabileceğini bize hatırlatmaktadırlar.[17] Ancak, sosyal bakımdan en iyi kurumsal kurallar ve yapıların neler olduğu sorusu cevapsız kalmakla birlikte, devletin her türlü takdiri müdahaleden alıkonulması ve rolünü "bireysel teşebbüs hürriyeti"ni özendirmekle sınırlı tutması yolundaki bir cevap yanlış olur Kurumsal düzenleme sorunları, devletin sanki ekonomiden bir duvarla

ayrılabileceğini iddia etmekle çözülemez; bu sorunların doğrudan doğruya üzerlerine gitmek gerekir.

Keza kurumsal sorunlar, "devlet"in rolüyle de sınırlandırılamaz. Piyasaların eksik olmak zorunda bulunduğu ve belli ekonomik aktörlerin farklı bilgilere ulaşma durumunda olduğu bir kapitalist ekonomi, birkaç farklı tipte yönetici ve aktörleri içinde barındırır: Yöneticiler ve istihdam edilenler, malikler ve yöneticiler, ödünç verenler ve müteşebbisler, vatandaşlar ve politikacılar. Belli teşebbüslerin –ve sonuçta ekonominin tümünün- performansı, bu ilişkileri düzenleyen kurumların planlanış biçimine bağlıdır. Önemli olan, istihdam edilenler için özendiricilerin var olup olmadığı ve bunların çabayı azamileştirmek amacıyla izlenip izlenemeyeceği; yöneticiler için özendiricilerin var olup olmadığı ve bunların kârları azamileştirmek amacıyla izlenip izlenemeyeceği; ve devlet için özendiricilerin var olup olmadığı ve bunun güçsüz teşebbüslerden ya da özel çıkarlardan gelen baskılara karşı direnebilmek amacıyla izlenip izlenemeyeceğidir. "Piyasa"dan "devlet müdahalesi"nin konusu olarak söz etmek, gerçek sorunları bulandırır: Karşı karşıya olduğumuz sorun, basit bir "devlet"e karşı "piyasa" sorunu değil; devlet de dahil olmak üzere belli ekonomik aktörlere, kollektif biçimde akılcı davranmalarını sağlayacak özendiricileri ve bilgileri verebilecek belli kurumsal mekanizmalar sorunudur.[18]

Bu tür sorunları görmezden gelmenin pratik sonuçlarını en iyi aydınlatan şey Doğu Avrupa'daki özelleştirme kaprisleridir. Eski Polonya maliye bakanı Leszek Balcerowicz, özelleştirmeyi şöyle savunmuştur:

> Özel mülkiyetin çeşitli biçimlerinin geniş katılımına dayanan bir piyasa ekonomisi, uygulamada bilinen bütün ekonomik sistemler içerisinde, bir toplumun maddi ve manevi kaynaklarının kullanımında en yüksek verimlilik derecesi sağlanmasına imkân verir. Bunun sonucu olarak da, vatandaşların hayat standartlarında en hızlı iyileşmeyi yaratır. Bunun nedeni, maliyetlerde tasarruf sağlanmasının, işin iyi örgütlendirilmesinin, yüksek üretim kalitesinin, etkin bir yeni pazarlar arayışının, teknik

ilerleme ve gelişmenin, *teşebbüslerin faaliyetini yöneten mülk sahiplerinin çıkarına* oluşudur.[19]

Özelleştirme konusundaki bu tür ümitler, üç yanlış varsayıma dayanmaktadır: 1) Özel mülkiyet, yönetici -istihdam edilen sorunlarını çözecek, yöneticileri kârı azamileştirmeye zorlayacaktır; 2) Piyasa, yöneticiler için bir bilgi kaynağı olmaktan çok, istihdam edilenler için bir özendiriciler kaynağıdır; 3) Yeni özel teşebbüslere yatırımda bulnacak yeterli sermaye mevcut olacaktır. İlk iki varsayım, ondokuzuncu yüzyıldaki kapitalizm anlayışlarına dayanmaktadır. Son varsayımdaki hatayı görmek içinse, temel muhasebe bilgisi yeterlidir. Doğu Avrupa'daki özel tasarrufların, sermaye hisselerinin yüzde 10'unu aşmadığı gözönünde tutulursa ve yabancıların en çok bir yüzde 10'u daha satın alacakları varsayılırsa, sermayenin gerisi nereden gelecektir? Bu tür yanılgılar yüzünden Polonya, iki yılı özelleştirme üzerindeki tartışmalarla geçirmiş, tarım-dışı çıktıların yaklaşık yüzde 70'ini üretmeye devam eden devlet teşebbüslerinin durumunu belirsizlik içinde bırakmıştır.

Demokrasi ve Ekonomik Performans

Avrupa'da Ekonomik İşbirliği konulu Bonn Konferansıyla, "demokratik kurumların ve ekonomik hürriyetin ekonomik ve sosyal ilerlemeyi teşvik" ettiği hususunda mutabık olmayı insan elbette ister. Ne var ki, bilgimizin bugünkü durumuyla, bunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Bunun temelinde yatan önerme, demokrasinin mülkiyet haklarını koruduğu ve bunların da, yatırımların risklerini azaltmak suretiyle, ekonomik büyümeyi teşvik ettiğidir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi, güvenceli mülkiyet haklarının büyümeyi teşvik ettiği doğru olabilir. Oysa demokrasi büyümeyi teşvik ediyor olsa bile, bu onun mülkiyet haklarını garanti etmesinden daha başka bir sebepten dolayı olmalıdır. Üstelik, demokrasinin ekonomik gelişmeyi teşvik ettiğini mi, engellediğini mi, yoksa onunla ilişkisiz olduğunu mu bilmiyoruz.

Bu konudaki istatistiksel kanıtlar kesin değildir ve bunları ortaya çıkaran araştırmaların hepsinde ciddi hatalar vardır. Yirmi dizi bulgu ortaya çıkarmış onyedi araştırmayı (bunların bazıları bölgeleri veya dönemleri ayırmışlardır) inceledim.[20] Bunlar arasında sekizi demokrasi lehine, sekizi otoritarizm lehine sonuç çıkarmış, kalan dördü ise aralarında hiçbir fark bulmamıştır. Daha da şaşırtıcısı, 1987 veya öncesinde yayınlanmış 11 sonuçtan sekizi otoriter rejimlerin daha hızlı büyüdüklerini göstermiş, 1987'den sonra yanınlanan dokuz sonuçtan ise hiçbirisi bu bulguyu desteklememiştir. Bu fark örneklere veya dönemlere atfedilir gibi görünmediğine göre, insanın aklına ancak istatistiklerle ideoloji arasındaki lişki geliyor. Bazı teknik sorunlar nedeniyle, bu sonuçlara şöyle veya böyle fazla önem vermekte tereddüt ediyorum. Dolayısıyle, demokrasinin daha kötü bir ekonomik performans doğurduğunu değil, sadece olguların neler olduğunu henüz bilmediğimizi öne sürüyorum.

Demokrasi, çeşitli nedenlerden dolayı ekonomik büyümeyi teşvik edebilir: Meselâ kötü yöneticileri cezalandırma ve iyileri ödüllendirme anlamında, bilgisel açıdan etkin oluşundan dolayı.[21] Ama demokrasi, kendi, başına mülkiyet haklarını zorunlu olarak güvence altına almaz.

Piyasa, kıt kaynakların ademimerkezileşmiş kararlar yoluyla alternatif kullanımlara tahsis edildiği bir sistemdir. Oysa kapitalizmde mülkiyet, kurumsal olarak, otoriteden ayrılmış durumdadır: Bireyler aynı anda hem piyasa aktörleri hem vatandaşlardır. Bundan dolayıdır ki, kaynakların kullanımlara tahsis edilmesi ve hanehalkları arasında dağıtılması için iki mekanizma mevcuttur -piyasa ve devlet. Piyasa, bireylerin, sahip oldukları ve her zaman eşitsiz olarak dağılmış kaynakların tahsisi için "oy" verdikleri bir mekanizmadır; devlet, sahip olmadığı kaynakları tahsis eden ve hakların piyasadakinden farklı bir biçimde dağıtılmış olduğu bir sistemdir. Dolayısıyle iki mekanizmanın aynı sonuca yol açması, ancak iyi bir tesadüf eseridir. Bireylerin vatandaş olarak tercih ettikleri kaynak tahsisi, genellikle, piyasa yoluyla kararlaştırdıkları tahsise uyınaz.

Demokrasinin "tek adam, tek oy" kuralı, kaynakların devletçe tahsisini etkileme hakkını eşitleştirmek suretiyle, bu uyumsuzluğu daha da arttırır. Piyasanın doğurduğu tüketim dağılımlarının, kollektif olarak seçmen kültesince tercih edilen dağılımlardan farklı olması hiç de şaşırtıcı değildir; çünkü demokrasi, yoksullara, ezilenlere veya başka bir nedenle iyiliklerin kökendeki dağılımından hoşnutsuz olanlara, bunu devlet aracılığıyla düzeltme fırsatını verir. Özel mülkiyetin sonucu olarak acı çekenler, genel oy biçimiyle siyasal iktidara kavuşunca, bu iktidarı servetin yeniden dağıtılması için kullanacaklardır. Teknik deyimlerle ifade etmek gerekirse, eğer ortalama seçmen kararlıysa ve eğer piyasanın doğurduğu gelir dağılımı düşük gelirler yönünde ağırlıklıysa (ki, her zaman böyledir) bu takdirde çoğunluk yönetimi, gelirlerde eşitlik isteğini gündeme getirecektir.[22]

Demokrasinin özel mülkiyet kurumu üzerindeki etkisi sorunu, ondokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da oy verme ve dernek kurma haklarına ilişkin tartışmaların merkezinde yer almıştır. Muhafazakârlar, demokrasinin –özellikle genel oyun ve işçilerin örgütlenme hakkının– mülkiyeti tehdit edeceği konusunda sosyalistlerle aynı fikirdeydiler. Madison, Macaulay, Ricardo, Marx, bunların hepsi, hiç mülkiyeti olmayan veya az olan kişilerin, siyasal haklarını, daha çok mülkiyete sahip olanların elinden bunu almak, böylece kapitalizmi çökertmek amacıyla kullanacaklarında birleşiyorlardı. İskoçyalı filozof James Mackintosh 1818 yılında, "çalışan sınıflar" oy hakkını elde ettiği takdirde, "sonucun, kamu oyuyla mülkiyet arasında sürekli bir çatışma" olacağını tahmin etmişti. David Ricardo oy hakkının ancak, "mülkiyet hakkını yıkmakta bir çıkarı olduğu varsayılamayacak olan halk kesimine" tanınmasından yanaydı.[23] Thomas Babington Macaulay, Chartist'ler üzerindeki 1842 tarihli konuşmasında genel oyu, mülkiyetin ve bu nedenle de tüm uygarlığın sonu olarak tasvir etmişti.[24] Sekiz yıl sonra Karl Marx, özel mülkiyetle genel oyun bağdaşmaz olduğu yolunda aynı inancı ifade etmişti.[25]

Geriye dönülüp bakıldığında bu sonuçlar elbette fazla aşırıydı. Dünyada bugün, geçmiş yarım yüzyıl boyunca sürekli olarak hep kapitalist ve demokratik kalmış olan 14 ülke vardır. Ne var ki, eğer "halk" (onsekizinci yüzyıldaki tekil anlamında) egemense, kaynakların piyasa ürününden farklı bir şekilde tahsisini ve dağıtımını tercih edebilir. Brian Barry'den bir alıntı yapacak olursak, "piyasa dağıtıcı adalet düşünceleriyle bağdaşmaz olduğu içindir ki, gelir dağılımının hakemi olarak kabul edilemez." Diane Elson'un güzel ifade ettiği gibi, piyasada "küçük şeyler hakkındaki tercih, büyük şeyler hakkında tercih sağlamaz"; bireyler seçebilir ama toplum seçemez.[26] Toplum da (bununla, bir ülkenin demokratik süreç içinde hareket eden tüm halkını kastediyorum) kollektif olarak, gelişmenin hedefinin, piyasaca azamileştirilen iyiliklerden daha başka iyilikler olması gerektiğine karar verebilir. Demokrasinin, "mülkiyet hakları"nı tehdit etmesinden kaçınılamaz.

Ne var ki, bütün demokrasiler aynı değildir. Temsil sistemleri, iktidarı bölme ve denetleme yolları, menfaatlerin örgütlendirilmesi yöntemleri, hukuk doktrimleri ve vatandaşlığa bağlı haklar ve yükümlülükler, partilerin yarıştığı ve bireylerin siyasal haklara sahip olduğu rejimler arasında önemli farklar gösterir. Tümüyle ele alındığında bu farklar, ikibin yıllık düşünce ve araştırmaya rağmen hâlâ pek iyi anlaşılmayan etkiler doğurur.

Daha özgül olarak, demokratik kurumların hangi şartlar altında işlediğini ve dayandığını bilmemiz gerekir. "İşlemek"le bunların, ekonomik büyüme, maddi güvenlik, keyfi şiddetten uzak olmak hürriyeti, v.b. geniş ölçüde arzulanan sonuçları gerçekleştirmelerini kastediyorum. "Dayanmak"la da bunların, tüm bellibaşlı çatışmaları özümleyip etkin şekilde düzenlemelerini ve böylece kanunlarla diğer kuralların ancak yasal ve düzenli bir biçimde değiştirilmesini kastediyorum. Garip görünse bile, bu soruların cevapları bugün bile bizden uzaktır. Bu, elde hiç ip uçları yok demek değildir; mesela gelişmiş kapitalist ülkeler üzerindeki araştırmalar, 1980'lerin ilk yıllarına kadar daha yüksek bir ekonomik performansın genellikle kapsayıcı, merkeziyetçi işçi

sendikalarının, sosyal demokrat bir partinin denetimindeki bir devletin huzurunda işverenlerle pazarlık ettikleri ülkelerde gerçekleştirildiğini göstermektedir. OECD ülkelerinin istatistiksel analizleri, daha aşağı düzeyde gelir eşitsizliğinin, daha yaygın refah hizmetlerinin, istihdamla enflasyon arasında daha uygun bir dengenin, ücretlerle yatırım arasında daha uygun bir dengenin, ve büyümeyle sosyal politikalar arasında daha uygun bir dengenin, güçlü sendikalarla hükûmette sosyal demokratik denetimi birleştiren ülkelerde görüldüğünü defalarca göstermiştir.

Benim, 1960'la 1981 arasında 14 OECD ülkesi üzerindeki kendi araştırmam, ortalama yetişkinin, ortalama işçinin ve ortalama imalât sanayii işçisinin refahının, sosyal demokrat ülkelerde daha yüksek olduğunu göstermiştir. (Burada refah, riskten kaçınma hesaba katılmak suretiyle, piyasa gelirlerinden, işsizlik tazminatından ve sosyal ücretten oluşan bir lotaryanın yararlılığı olarak tanımlanmıştır). Daha basitçe ifade edilecek olursa, dünyada, vergilerden ve transfer ödemelerinden sonra hemen hiç kimsenin yoksul olmadığı yegâne ülkeler, sosyal demokratik politikalar izleyen ülkelerdir.[27]

Şu halde ekonomik performans ve sosyal refah bakımından önemli olan, salt genel anlamda "demokrasi değil, özgül demokratik kurumlar ve politikalardır. Gerçekten, doğru soru, yakın zamanlarda otoritarizmin çöküşünü yaşamış olan ülkelerde bildiğimiz anlamda demokrasinin gelişip gelişmeyeceği değil, ne tür demokratik kurumların ne tür ekonomik sonuçlarla birlikte ortaya çıkmasının muhtemel olduğudur.

Uluslararasılaşma Yoluyla Modernleşme mi?

Küresel Güney ve Doğu'da büyümenin çöküşünün sebeplerini teşhis güç olmakla birlikte, buna en yaygın cevabın ne olduğunun belirlenmesi daha kolaydır. Bu cevap, en iyi şekilde, "uluslararasılaşma yoluyla modernleşme" olarak tasvir edilebilir. Kapitalist Güney ve komünizm- sonrası Doğu'da farklı siyasal güçler, "Kuzey-Batı Geçid"ine girmekten başka bir alternatif görmemek-

tedirler; bu, onların toplumlarını "Birinci Dünya"ya, bazıları için "Kuzey"e, bazıları için "Batı"ya götürecek olan yoldur. Bu, ileri kapitalist dünyaya egemen olan siyasal, ekonomik ve kültürel örüntüleri (demokrasi, piyasalar ve tüketimci bireycilik) benimsemeye çalışma stratejisidir.

Tüm Doğu Avrupa'daki en önemli siyasal güçlere yön veren siyasal ve ekonomik program, "Batıya katılma" veya "Avrupa'ya yeniden girme"dir. Bu program, "Doğu Avrupa kıyaslaması" olarak adlandırabileceğim şeye dayanmaktadır. Bu kıyasın büyük önermesi, "komünizm olmasaydı, biz de Batı gibi olurduk" önermesidir. Küçük önerme, "artık komünizm ortadan kalmıştır" önermesidir. Sonuç, sadece Doğu Avrupa'nın Batı modelini kucaklaması gerektiğini ve kucaklayacağını ileri sürmekle kalmamakta, aynı zamanda bu modelin gelişmiş kapitalizmin servet ve iktidarını da doğuracağını vaad etmektedir. Meksika başkanı Carlos Salinas de Gortari'nin ülkesini "Birinci Dünya"ya taşıma vaadinin veya Brezilya başkanı Fernando Collor'un *integracao competitiva* [rekabetçi bütünleşme] sözlerinin tanıklık ettiği gibi, benzer düşünceler Latin Amerika'da da yaygındır.

Bu stratejinin tarihte örneği yok gibi görünmektedir. Bundan önceki bütün modernleşme girişimleri, gelişmeyi, milli ekonomik ve siyasal bağımsızlığa bağlı bir proje olarak tasavvur etmişlerdir. Daha önceki bütün modernleştirici liderler, milli kültürlerin önemini vurgulamış, milli geleneklerle uyumlu siyasal kurumların kurulmasını istemiş, milli sanayilerin öncülük ettiği ve yerel piyasalara yönelik bir büyüme düşünmüşlerdir.[28] Uluslararasılaşma yoluyla modernleşme stratejisi ise, tersine, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda milli egemenliğin hiç değilse kısmen terkedilmesini açıkça kabul etmektedir. Bu strateji yerel piyasaları dış nüfuza açmakta, kültür engellerini yıkmakta, siyasal kurumları başka yerlerde geliştirilmiş modeller üzerine kurmayı amaçlamaktadır. Coca-Cola artık emperyalist bir keyif maddesi değil, evrensel refahın hayat suyudur.

Tarih göstermektedir ki, modernleşmenin özerk bir milli gelişme stratejisi olduğu durumlarda bile, modernleşme, gelir dağılımında değişimler, iktidar

ilişkilerinde değişiklikler ve derin kültürel dönüşümler yaratmak suretiyle, büyük gerilimler doğurma eğilimindedir. Uluslararasılaşma yoluyla modernleşmenin izlenmesi, bu gerilimlerden kurtulmak şöyle dursun, bunları gerçekte daha da kötüleştirir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, stratejinin rekabetçi mahiyetinde saklıdır: Bütün ülkelerin aynı anda pozitif bir ödemeler dengesi olamaz. Modernleşme yarışında kazananların ve kaybedenlerin olmasından kaçınılamaz. Üstelik, kazananlar ve kaybedenler, milli devletler değil, bölgeler, sektörler,sanayiler ve belli sosyal gruplar olacaktır. Milletler arasında ve milletlerin içinde bölgesel, sektörler ve sosyal eşitsizliklerde keskin artışlar bunu izleyecektir. Bir yandan da bu strateji, milli hükûmetlerin, bazı geleneksel ekonomik politika araçlarından vazgeçmelerini zorunlu kılmaktadır: Bunlar, kambiyo hadlerini belirlemekte, talebi ticaret ortaklarınınkine göre ayarlamakta, kendilerini uluslararası ödünç vericilerin belirlediği çeşitli hedeflere ve şartlara açık kılmaktadırlar. Bunun sonucu olarak milli hükümetin, zarara uğrayanların zararlarını telâfi etme ve genel olarak sosyal gerilimleri çözme yeteneklerinde ciddi bir azalma olmaktadır. Bir zamanlar seçilmiş milli görevlilerce denetlenen kararların, ne seçilebilen ne seçimle uzaklaştırılabilen aktörlerin eline geçmesinden demokrasi de zarar görmektedir. Artan eşitsizlikle azalan milli egemenliğin bir araya gelmesi, sosyal çatışmaları kızıştırma ve yeni doğmakta olan demokratik kurumları zayıflatma tehdidini beraberinde getirmektedir.

Neoliberal ekonomik reform programlarının doğasında saklı olan politika uslûbu, aşağıdaki şekilde bu sürece katkıda bulunmaktadır. Neoliberal "tedavi" önemli sosyal maliyetleri içeren ıstıraplı bir tedavi olduğundan, reformlar genellikle, kamu oyundan bağımsız olarak ve örgütlenmiş siyasal güçlerin katılımı olmaksızın, tepeden ve sürpriz şeklinde başlatılmaktadır. Reformlar, genellikle, ya kararnamelerle gerçekleştirilmekte veya menfaatlerdeki ve düşüncelerdeki çeşitliliği yansıtan değişiklikler yapılmaksızın yasama organından alelacele geçirilmektedir. Uygulamanın siyasal uslûbu, kararnamelerle yönetim yönünde olmaktadır;

hükümetler, kamusal danışmalardan doğabilecek uzlaşmaları kabul edecek yerde, destekçilerini seferber etmeye çalışmaktadırlar. Sonuçta topluma, oy verebileceği, ama seçim yapamayacağı öğretilmektedir; yasama organlarına, politika yapımında hiç rolleri olmadığı izlenimi verilmektedir; yeni doğmakta olan siyasal partiler, işçi sendikaları ve diğer örgütler, seslerinin bir önemi olmadığını öğrenmektedirler. Bu tür "Washington stili" reformların otokratik karakteri, temsili kurumları zayıflatmakta, siyaseti kişiselleştirmekte ve siyasetin ya birtakım oyunlara indirgendiği ya da bir kuruluş arayışı soyutlarına şişirildiği bir iklim doğurmaktadır. Böylece, neoliberal reformlar, ekonomik bakımdan yerinde oldukları durumlarda bile, temsili kurumları zayıflatmaktadırlar. Polonya'ya ilk komünist-sonrası hükûmet 1989'da iktidara geldiğinde vatandaşların en çok güvendikleri dört kurum, parlâmentonunun iki meclisi, Mazowiecki hükûmeti ve Katolik Kilisesiydi. Ekonomik reformların başlamasından onsekiz ay sonra ise en çok güvenilen üç kurum, bu sıra dahilinde, ordu, polis ve Kiliseydi.

Geçmişte modernleşme stratejilerinin ne kadar sık başarısızlığa uğradıklarını görmek, insanı düşünceye sevketmektedir. Birinci Dünyanın demokrasi ve refah klubüne katılmak hiç de kolay iş değildir. İkinci Dünya Savaşından bu yana, bu işi ancak Yunanistan, Japonya, Portekiz ve İspanya başarmıştır. Güney Kore ve Tayvan eşikte olabilirler; kuşkusuz bunlar, herkesin taklid etmek istediği modellerdir. Ne var ki, bu çeşit başarılar imkânsız olmasa bile, çok enderdir.

Birinci Dünyaya giden bu yol, Doğunun ve Güneyin daha az gelişmiş ülkeleri için mevcut tek alternatif midir? Bu strateji, ekonomik bakımdan yaşayabilir nitelikte midir? Ekonomik dönüşümün yarattığı kütlesel rahatsızlıklar ve buna bağlı sosyal maliyetler karşısında siyasal destek kazanabilir ve bunu sürdürebilirler mi? Bu stratejinin, ne tür milliyetçi veya dinsel, kültürel güçleri ortaya salması muhtemeldir? Ekonomik ve siyasal bakımdan bizi nereye götürmesi olasıdır? Ne tür bir uluslararası düzen yaratacaktır? Bu stratejiler refah yaratamadıkları takdirde ne olacaktır?

Benim baştan beri savunduğum düşünce, bu soruları ciddiye almamız gereğidir. Hürriyet ve maddi güvenlik, insanların çoğunun çok değer verdiği şeylerdir; ama ideolojik coşku, sadece insan ıstırabını arttırır –bugün yaygın bir biçimde moda olan siyaset reçetelerinin bir çoğunun temelinde de coşkudan başka birşey yoktur. Ne zaman bir devlet araştırma bursu için başvursam, insan deneklerle deney yapmayacağıma dair bir form imzalamam gerekir. İsterdim ki, hükümetlerin de böyle yapmaları gerekli olsun.

NOTLAR

---

[1]Birinci alıntı, Dayanışma liderlerinden ve milletlerinden Barbara Labuda'ya aittir ve Zbigniew Domaranczyk'in *100 dni Mazowieckiego* adlı eserinden (Warsaw: Wydawnictwo Andrej Bonarski, 1990) alınmıştır. İkincisi, Çek ve Slovak Federatif Cumhuriyet Ekonomi Bakanı Vladimir Dlovhy'ye aittir ve *Financial Times*'den (London) alınmıştır, 6 Şubat 1991; sonuncusu, Polonya eski maliye bakanı Leszek Balcerowicz'e aittir, *Financial Times* (London), 16 Temmuz 1990.

[2]Bu öğütün ve sözleri izleyen paranın dayandığı bilginin ne kadar zayıf olduğu düşünüldüğünde, bu tutum şaşırtıcıdır. Ard arda gelen Dünya Bankası *Development Report*'larını okudukça kamu tasarruflarının seferber edilmesi lehinde söz eden, gelir eşitliğinin ve sağlık ve eğitim harcamalarının ekonomik açıdan taşıdığı önemi destekleyen, mali deregülasyon ve kötü zamanlanmış ticari liberalizasyonun tehlikeleri hakkında uyarılarda bulunan ciddi araştırmalara rastlanmaktadır. Oysa politika tavsiyeleri, söz birliği halinde piyasaların erdemleri üzerinde ısrar etmektedirler. Aynı şey, Uluslararası Para Fonu açısından da doğrudur. Fon'un politikaları hakkında en şüpheci analizler, Fon'un kendi araştırmacılarından gelmekte, bunların araştırmaları IMF politikası üzerinde kayda değer bir etki yapmamaktadır. Bkz. özellikle Mario Blejer ve Ke-young Chu'nun derledikleri araştırmalar, *Fiscal Policy, Stabilization, and Growth in Developing Countries* (Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1989).

[3]Joseph A. Stiglitz, "Whither Socialism? Perspectives from the Economics of Information" (Wicksell Lectures, Stockholm, Sweden, 1990) ve "The Invisible Hand and Modern Welfare

Economics," (National Bureau of Economic Research, Working Paper, no. 3641, 1991).

[4]Robert E. Lucas, Jr. "On the Mechanics of Economic Development," *Journal of Monetary Economics* 22 (1988): 3-42.

[5]Stiglitz, "Whither Socialism?" 12.

[6]Kenneth Arrow and Georges Debreu, "Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy," *Econometrica* 22 (1954): 256-90

[7]Arrow, "The Role of Securities in the Optimal Allocation of Risk-Bearing," *Reviev of Economic Studies* 31 (1964): 91-96.

[8]Bruce Greenwald and Joseph E. Stiglitz, "Externalities in Economies with Imperfect Information and Incomplete Markets," *Quarterly Journal of Economics* 90 (1986): 229-64.

[9]Bu tartışma, hemen aynen şu eseri izlemektedir: Luiz Carlos Bresser Pereira, Jose Maria Maravall, and Adam Przeworski, *Economic Reform in New Democracies* (New York: Cambridge University Press, 1992). Bu kitapta okuyucu, burada geliştirilen noktaları destekleyen kanıtları bulabilir.

[10]Stanley Fischer et al., eds., *Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath* (Cambridge: MIT Press, 1991), 404-5.

[11]Vito Tanzi, "Fiscal Policy, Stabilization, and Growth," Blejer and Chu, eds., op. cit., 30.

[12]Bradford Delong ile William Baumol arasında "Productivity Growth, Convergence, and Welfare," *American Economic Review* 78 (1988): 1138-59'a ilişkin tartışmaya bakınız.

[13]Bk. Lucas, op.cit.; Gary Becker et al., "Human Capital, Fertility, and Economic Growth," *Journal of Political Economy* 98 (1990): 12-38; ve Paul M.Romer, "Endogenous Technical Change," *Journal of Political Economy* 98 (1990): s-71 - s 103.

[14]Peter Murrell,"Can Neoclassical Economics Underpin the Reform of Centrally Planned Economies," *Journal of Economic Perspectives* 5(1991): 59-76.

[15]Gene Grossman, "Promoting New Industrial Activites: A Survey of Recent Arguments and Evidence," *OECD Economic Studies* 14 (Spring 1990): 87-125.

[16]Robert Berro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth," *Journal of Political Economy* 98 (1990): s 103-25; Ronald Finlay, "The New Political Economy: Its Explanatory Power for the LDCS," *Economics and Politics* 2 (1990): 193-221.

[17]Bk. George Stigler, *The Citizen and the State: Essays on Regulation* (Chicago: University of Chicago Press, 1975) ve Robert D. Tollison, "Rent Seeking: A Survey," *Kyklos* 35 (1982): 575-602.

[18]Bu sorunun klâsik formülasyonu için, bk. Leonid Hurwicz, "The Design of Resource-Allocation Mechanisms," *American Economic Review* 63 (1973): 1-30.

[19]*Gazeta wyborcza* (Warsaw), 13 Temmuz 1990 (abç).

[20]Adam Przeworski, "Party Systems and Economic Development," Ph.D. tezi, Northwestern University, 1966; Irma Adelman and Cynthia Morris, *Society, Politics, and Economic Development* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967); William G. Dick, "Authoritarian versus Nonauthoritarian Approaches to Economic Development," *Journal of Political Economy* 82 (1974): 817-27; Samuel P.Huntington and Jorge I. Dominguez, "Political Development," F.I. Greenstein and Nelson W.Polsby, eds., *Handbook of Political Science*, vol.3 (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975); Robert M.Marsh, "Does Democracy Hinder Economic Development in the Latecomer Developing Nations?" *Comparative Social Research* 2 (1979): 215-48; Erich Weede, "The Impact of Democracy on Economic Growth: Some Evidence from Cross-National Analysis," *Kyklos* 36 (1983): 21-39; Roger C. Kormendi and Philip G. Meguire, "Macroeconomic Determinants of Growth," *Journal of Monetary Economics* 16 (1985): 141-63; Atul Kohli, "Democracy and Development," John P.Lewis and Valeriana Kalleb, eds., *Development Strategies Reconsidered* (New Brunswick: Transaction Books, 1986); Daniel Landau, "Goverment and Economic Growth in the Less-Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980," *Economic Development and Cultural Change* 35 (1986): 35-76; John Sloan and Kent L.Tedin, "The Consequences of Regime Type for Public-Policy Outputs," *Comparative Political Studies* 20 (1987): 98-124; Marsh, "Sociological Explanations of Economic Growth," *Studies in Comparative International Research* 13 (1988): 41-76; Abbas Pourgerami, "The Political Economy of Development: A Cross-National Causality Test of the Development -Democracy-Growth Hypothesis," *Public Choice* 58 (1988): 123-41; Gerald W. Scully, "The Institutional Framework and Economic Development," *Journal of Political Economy* 96 (1988): 652-62; Robert J. Barro, "A Cross-Country Study of Growth, Saving, and Government" (NBER Working Paper 2855, 1989); Kevin B.Grier and Gordon Tullock, "An Empirical Analysis of Cross- National

Economic Growth, 1951-80," *Journal of Monetary Economics* 24 (1989): 259-76; Karen Remmer, "Democracy and Economic Crisis: The Latin American Experience," *World Politics* 42 (1989-90): 315-35; Pourgerami, "The Political Economy of Development: An Empirical Investigation of the Wealth Theory of Democracy," *Journal of Theoretical Politics* 3 (1991): 189-211.

[21] Brender O'Flaherty, "Why Are There Democracies: A Principal-Agent Answer," *Economics and Politics* 2 (1990): 133-55

[22] Allan H. Meltzer and Scott F.Richard, "A Rational Theory of the Size of Government," *Journal of Political Economy* 89 (1981): 914-27.

[23] Şu eserde Mackintosh ve Ricardo'dan alıntılar vardır. Stefan Collini et al., *That Noble Science of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 98,107.

[24] Thomas Babington Macaulay, *Complete Writings* (20 cilt, Boston and New York: Hougton-Mifflin, 1900), 17: 263-76.

[25] Karl Marx, *The Class Struggle in France, 1848 to 1850* (Moscow: Progress Publishers, 1952),62.

[26] Brian Barry, "The Continuing Relevance of Socialism," idem, *Democracy, Power, and Justice: Essays in Political Theory* (Oxford University Press, 1989), 529; Diane Elson, "Socialization of the Market," *New Left Review* 172 (1988), 3-44.

[27] Şimdiye kadar bu konuda yapılmış en dikkatli araştırmada, karşılaştırılan yedi ülke arasında vergilerden ve transferlerden sonra yoksul kişilerin yüzdesi Norveç'te 4.8 (195.000), İsveç'te 5.0, (410.000), Batı Almanya'da 6.0 (3.23 milyon), Birleşik Krallık'ta 8.8 (1,61 milyon), Kanada'da 12.1 (2.88 milyon), İsrail'de 14,5 (446.000) ve ABD'de 16.9 (36.88 milyon) dur. Bu rakamlar şu eserden alınmıştır: Timothy Smeeding et al., *Poverty, Inequality, and Income Distribution in Comparative Perspective* (Washinton, D.C.: The Urban Institute, 1990).

[28] Bu, Doğu Avrupa için de doğrudur. Sovyetler Birliği gerçekten de Doğu Avrupa'daki uydularına kendi siyasal kurumlarını ve ekonomik bütünleşmeyi dayatmaya çalışmıştır; ancak buralardaki ekonomik gelişme modeli, büyük ölçüde otarşik mahiyetteydi. Stalinci kalkınma bile, her ülkede büyük çelik fırınları yarattı. Üstelik bu model uluslararasıcı yönüyle işlemezliğini gösterdi; çünkü ulusal özlemlere ters düşüyordu.

6.
KAPİTALİZM, SOSYALİZM VE MODERNLİK

G. M. Tamás

G. M. Tamás *Macar Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsünün direktörü ve Macaristan parlamento üyesidir. Romanya'da (Transilvanya'da) doğan Tamás, 1978'de Macaristan'a sürgüne gönderilmiş ve burada, Budapeşte Üniversitesi felsefe bölümünde hocalık ve kıdemli araştırmacı olarak görev yapmıştır. Siyasal nedenlerle işinden atılan Tamás, Macaristan'ın önde gelen muhaliflerinden biri olmuş ve çok sayıda yazısı samizdat'ta yayınlanmıştır. Çok sayıda kitabı ve makalesi bulunan Tamás'ın eserleri 11 dile tercüme edilmiştir. 1990'da parlamentoya seçilen Tamâs, Özgür Demokratik İttifâk'ın (Liberal muhalefet) ulusal komite başkanıdır.*

Tiranlığa mazeret bulurmuş gibi görünmek istemeyen Batılı sosyalistler, "gerçekte varolan sosyalizm"in sosyalizm olup olmadığı üzerinde tartışabilirler. Bununla birlikte, Batılı demokratik ve Doğulu devrimci-despotik sosyalizm arasındaki paralellikler o kadar çoktur ki, sosyalizmin modernliğin ana stratejilerinden biri ve aslında küresel nitelik taşıyan (veya geçmişte taşımış olan) tek strateji olduğunu ileri sürmemize imkân vermektedir. Sosyalizm, Doğu ile Batı'nın ortaklaşa sahip oldukları tek modernlik biçimidir; başka türlü olsaydı, bu ikizler hiçbir zaman karşılaşmazlardı.

Avrupa'daki komünist partiler, Birinci Dünya Savaşı'na karşı, güçsüz bir başkaldırının içinden çıkmışlardır. Reformcu sendikalar ve sosyal demokrat partiler, uluslararası proletaryanın, kendi kapitalist-emperyalist efendilerinin hizmetinde birbirlerini öldürmelerini engelleyememişlerdir. Sınıf dayanışması, milliyetçi çılgınlığın ateşinde eriyip gitmiştir. Sosyal demokrat merkezin Marxist önderleri savaşla ilgili hiçbir ahlâkî teoriye sahip

değillerdi. Devrimci ordu aleyhtarlığı ("bozgunculuk") üç önemli açıdan sosyal demokrasinin aleyhine olmuştur: 1) Lenin ve Rosa Lüksemburg önderliğinde doğmaya başlayan komünist hareket, yabancılaşmanın bastırılmasını sosyalist siyasetin hakiki özü olarak kabul etmiş ve işçi hareketinin temel amacını toplumsal eşitlik olarak görmeyi reddetmiştir. Nitekim, Zimmerwald-Kienthal devrimcileri, sosyal adaleti ve proleterler için daha iyi bir yaşam biçimini gerçekleştirmek için "sistem içinde faaliyet göstermek" fikrinden kopmuşlardır. Bu devrimciler, tüm devrimlere nokta koyacak olan bir devrimin bir parçası olarak, ücret köleliğine ve iş bölümüne hemen son verilmesini öngörmüşlerdi. 2) Proleterlerin kendilerine ve siyasal temsilcilerine güvenilemeyeceği kanıtlandığı için, "devrimci özne" artık "ampirik" işçi sınıfının kendisi değil fakat, onun bir sınıf olarak ideal özünün ajanı olan, disiplinli ve kendi bilincine sahip öncü parti olacaktı. 3) İhanet içindeki sendika önderleri tarafından paylaşılan liberal demokratik yanılsamadan kurtulunacak ve Marx'ın bulanık "proletarya diktatörlüğü" kavramına yeniden hayat verilecekti.

1920'lerin mesihçi-devrimci yazarları (Alexandr Blok, Isaac Babel, Boris Pilnyak, Andrei Bely ve diğerleri), eskinin bütün düzenlerini tepetaklak edip, Avrupa'nın gençlik çiçeğini Viya na Kongresi'nin armağanı olan emperyal sisteme kurban etmiş bulunan yozlaşmış yaşlı beyefendilerin yerini alacak, yeni bir sağlıklı genç barbarlar kuşağının doğuşunu haber verecek Son Muharebe'nin beklentisini içeren hâkim duyguyu yakalamışlardı. Hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağına ilişkin bu duygu, Spengler ve Lenin, Mussolini ve Béla Kun, Hitler ve Trotsky gibi çok farklı şahsiyetleri pençesine almıştı. Onların kuşağı için sadece tek gerçek vardı: savaş, en görkemli bir biçimde Ernst Jünger tarafından, özellikle de önemli denemesi *Der Arbeiter*'da[İşçi] betimlenmiş olan bir görüş. Siyaset derisinin altındaki kafatası, kör iradenin komutası altında bulunan silâhlı güçtü.

Savaş, nefret edilmesine rağmen, yine de, hakikatı ifade ediyordu. Üzgün, bilgisiz suikastçının bitkinliği ve düş kırıklığı, her türlü hukuk kavramını, herhangi bir özgürlük umudunu, çıplak güç ile meşru otorite arasında ayrım yapmaya yönelik her girişimi onun gözünde gülünçleştiriyordu. Liberal bireyselcilik ideallerinin muha-

rebe meydanlarında ölümünü görmüş olan gaziler, âdil bir toplum hakkında çok basit fikirlere sahiplerdi. Adalet, konserve etini, içki matarasını ve aspirin şişesini kendi adamlarıyla paylaşan ve uzun ve anlamsız bir savaşın yıpratıcılığında ölümü de onlarla birlikte paylaşmaya hazır olan cesur teğmende kişileşmiş oluyordu. Onların gözünde, kendileri pis kokulu siperlerde kan dökerken yan gelip yatan sivillerin dünyası sadece aşağılanmayı hakediyordu. Bu fikir, Siegfried Sassoon, Robert Graves, Ernest Hemingway, Henri Barbusse, Hans Carossa, Erich Maria Remarque gibi Batılılar –ve John Maynard Keynes– tarafından da paylaşılmıştı. Bolşevik kuşağı sadece Bolşevikleri içine almıyordu. Bu kuşağın tüm mensupları, liberal hümanizm, özgeci yurseverlik ve benzeri yapmacık idealler olarak gördükleri şeylere karşı bir tiksintiyi paylaşıyorlardı. Yeni bir toplum, ortak bir ihanet duygusu etrafında birleşmiş bulunan, efsununu yitirmiş gaziler tarafından oluşturulacaktı; bireysellik, alışılagelmiş politika, göreneksel ahlâk ve *vatan* için beslenen güvensizlik ile dolu ve bankerlere, düklere, politikacılara, generallere, şairlere, filozoflara ve köşe yazarlarına duyulan iğrenmenin etkisi altındaydılar.

Böylece radikal bozgunculuk, sosyal demokrasi ile tüm Fabiancılardan köleliğin, milliyetçiliğin, askerî çılgınlığın, mevki ve saygınlık peşinde koşmanın, yurttaşlık ödevi ve "parlamenter kretinizm" gibi anlamsız kavramların tabyası niteliğindeki "sistem"den hoşnut oldukları için nefret eden "revizyonist" (yani, reformcu-evrimci) Marxizmin düşman ikiz kardeşi olarak Bolşevizmin biçimlenmesine yardımcı olmuştur.

Fakat –vurgulanmaları komünistlere itici bir güç veren ve onların Nazilerin yönetimi ele geçirmeleri sırasında bile ılımlı sosyalistlere karşı savaşmak üzerindeki intihar anlamına gelen ısrarlarını açıklayan– bütün bu farklılıklara rağmen, derin benzerlikler varlıklarını korumaktadır. Herşeyden önce –pembeden koyu bordoya kadar– her renkten sosyalistler ilericiydiler ve hâlâ da öyledirler.

Marxizm ve Modernleşme

Orta ve Doğu Avrupa'da sosyalistler ve komünistler, mekanize kitle savaşını yürütmek için gereken (yeniden

bölüşüm, sanayi ve araştırmanın devlet tarafından yönlendirilmesi gibi) modern tekniklerin, solcular tarafından "yarı feodal" olarak görülen ve hâlâ büyük tabakaların, aristokrasi benzeri askerî kastların ve toplumsal adab, dinsel iman ve "üstün devlet"e (*Obrigkeitstaat*) karşı yumuşak başlı olmak gibi eski alışkanlıkları içinde barındıran bir toplum yapısına aşılandığı, tamamlanmamış kapitalizm temeline dayanan bir iktidar yapısıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu eski usûllere son veren sadece liberal kapitalizm değil fakat, ölümle dolu siperlerin askerce eşitlikçiliği olmuştur.

Her renkten sosyalistler, aynı zamanda, zenaatkârane kapitalizm için yani, kapalı ortaçağ dünyasını açan ve Saint-Simon ve Bentham'dan Engels ve Spencer'a kadar bütün ilericileri, mümkün olan toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin hem en iyisi, hem de en kötüsü olduğu konusunda ikna etmiş olan (o tarihlerde Milton, Blake ve Byron tarafından da bilinen) o şeytansı yaratıcı güç için Marx'ın beslediği coşkuyu paylaşıyorlardı. Kapitalizmin üstünlüğü, onlara göre, insanî kaynakların daha rasyonel bir örgütlenmesini gerçekleştirme, kişisel köleliği azaltma, katı statü ve prestij gruplarının kıskacını kırma ve bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmeyi hızlandırma kapasitesinde yatıyordu. Durağan yerelliklerin uyuklayan dünyasını kapitalizm, kısıtlanmamış bir dinamizm evrenine dönüştürmüştü. Sosyalistler, her zaman, hızlı ekonomik büyümeden yana olmuşlardı ve Birinci Dünya Savaşı, çok güçlü bir merkezî devletin, toplumun rasyonel olarak yeniden inşa edilmesi bakımından en iyi araç –kapitalizmin dinamizmini korumakla birlikte yabancılaşmaya da nihaî olarak son verecek bir araç– olduğu konusunda sosyalistleri ikna etmişti. Sosyal demokratların da tam olarak böyle bir devleti savunduklarını ama bunu inşa etmek için şiddete dayanan araçları kullanma konusunda çok ihtiyatlı ve insanî olduklarını unutmamamız gerekmektedir.

Anglo-Sakson ve İskandinav sosyalistleri öncelikle eşitsizlik ve sınıf önyargıları ile ilgilenirlerken, Kıta'daki yoldaşları, Jean Jaurès ve Jules Guesde'den Lenin ve Georg von Lukács'a kadar, şeyleşmeyi ve yabancılaşmayı sona erdirmek istemişlerdi. Doğu'nun sosyalist devrimcileri

sadece eşitsizliği değil, varoldukları biçimiyle toplumsal rolleri de yoketmek arzusundaydılar.

Mesihçi asiler, insanlar arasıdaki farklılıkların Tanrı'nın bir buyruğu olduğuna inanmayı hep reddetmişlerdir; toplumun, Hint-Avrupa tarzı, savaşanlar, rahipler ve emekçiler biçiminde kastlara ayrılmasına (Georges Dumézil ile Louis Dumont'un çalışmalarında gösterilen Aryan toplumsal üçlemeye) yönelik saldırıları, sadece hiyerarşik farklılıklara yönelik olmayıp –hayatî öneme sahip nokta işte budur– aynı zamanda, insanî uğraşların *herhangi bir* çoğulluğuna da karşıydı: uzmanlaşmaya, ayrı toplumsal rollere ve eski Evrensel İnsan mitosuyla çelişen grup bağlılıklarına. Rusya'da, hem Narodnikler, hem Bolşevikler, toplumsal hiyerarşiyi de, toplumsal çoğulculuğu da, aynı ölçüde *yapay* oldukları gerekçesiyle hor görüyorlardı: "doğal" olan tek durum türdeşlikti, yani "tür varlık"ın (*Gattungswesen*) metafizik birliğiydi, İnsanlık ile özdeş olan İnsan'dı.

Toplumsal rollerin çoğulluğuna ilişkin Hind, Yunan-Roma ve Germen panteonlarının sağladığı ilâhî meşrulaştırma –ve bunlarla birlikte eski Aryan toplumsal üçleme– tektanrıcılık tarafından bozulmuştu. Buna benzer biçimde, liberal çoğulculuk da sosyalizm tarafından tahrip edilmişti. Sosyalizmin, çoğul kendiliğindenliğin doğal verili niteliğini reddetmesi, (Bernard Mandeville ve Adam Smith'in izinden giderek) bireysel eylemin, gerisindeki saik ne olursa olsun, son neticesinin en iyiye ulaşmak olduğunu ve farklılığı kabul etmenin hem özgürlük, hem de ahlâkî bakımdan değerli bir düzen için elverişli olduğunu benimseyen Whig inancını tam kalbinden vurmuştur. Fakat, teolojik değil de sadece ahlâkî olan bu görüş, hiçbir zaman eskinin, toplumsal farklılaşmanın doğruluğuna olan din temelli inancın otoritesine tam olarak sahip olmamıştır. (Sadece Hegel bu zorluğun üstesinden gelmeye çalışmıştır.)

Modern devrimci sosyalizm –Narodniklerle ve diğer romantiklerle paylaşmadığı– bir varsayım olarak kapitalist dinamiğin *hem* hiyerarşiye, *hem* iş bölümüne son vereceğini kabul etmesi bakımından orijinaldi. Bir bakıma, Lenin ve yoldaşları haklıydılar. Liberal kapitalizm, en nihayetinde, kapalı statü gruplarını yıkmak, demokratik siyasal katılmayı geliştirmek ve çeşitli elit grupların bir

zamanlar katı olan sınırlarını gevşetmek suretiyle toplumsal hareketliliği teşvik etmiştir. Ekonomik büyüme, sınıflar arasında büyük bir yakınlaşmayı mümkün hale getirmiştir: serf ile lord arasındaki aşılmaz uçurum, yerini büro çalışanı ile fabrika işçisi arasındaki daha küçük bir mesafeye bırakmıştır; kendini oluşturan insan belirgin bir toplumsal tip olarak ortaya çıkmıştır. Romantikler, İnsan'ın Birliği'ni modernliği *yıkarak* gerçekleştirmek istemişlerdir; devrimci sosyalistler aynı hedefe modernliği *kullanarak* erişme arzusunda olmuşlardır. Bilimsel teknoloji, ekonomik genişleme ve kitle kültürü, eskiden beri devam edegelen, Rönesans rüyasının plebci bir biçimi olan Evrensel İnsan rüyasını gerçekleştirmenin benzersiz modern araçları olacaklardı.

Birçok Doğu Avrupa ülkesinde, bu sosyalist görüş, liberal kapitalizmin insanların yüzyüze geldikleri tek olumlu ifadesiydi. Rusya'da, Çar yanlısı gelenekçiler, Slavofiller ve devrimci Narodnikler, anlamsız Batı modernliğini aşağılama noktasında birleşmişlerdi; sadece Marxistler, teknoloji, bilim, rasyonalizm ve sanayileşme çağrıları yapıyordu. Batı tarzı liberal kapitalizmin Doğu Avrupalı hasımları, muhalefet edecekleri az sayıda gerçek liberalle veya kapitalistle karşı karşıyaydılar ama, gerçek bir düşman bulabilmişlerdi: Bolşevikler. Whig benzeri tiplerin Rusya'da az olması, Lenin'in, modernleştirmeci değişim için kapitalist burjuvazi yerine sosyalist devleti kullanma stratejisinin belirlenmesine de yardım etmişti. Yeni devlet, sınai gelişmeyi başlatacak ve toplumsal rollerin gruplar arasında ve bir kişinin yaşam süresi içinde değiştirilebilirliğini sağlayacaktı. Bu ütopyanın önünde engel oluşturabilecek her şey –aile, din, sınıf, yüksek kültür– yıkılacaktı. Her şey, kollektif olanın anonimliği içine çekilmek durumundaydı.

Tarihçilerin sık sık gözden kaçırdıkları şey, Bolşeviklerin sıradan bir modern toplum yarattıkları, buna karşılık Bolşeviklerin başlıca düşmanlarının modernliği reddettikleridir. Doğu ve Orta Avrupa liberalizminin 1917-18'deki ölümüyle, geriye başkaca bir modernleştirici ajan kalmamıştı. Sınıf bilincine sahip sosyal demokratlar kapitalizme karşı savaşıyorlardı çünkü, düşman komünist ikizlerinden farklı olarak, gerçekten açlık içindeki işçileri temsil ediyorlardı. Muhafazakârlar romantik-feodal hayal-

lerine ve Yahudi aleyhtarlığının akılsızlığına çekilmişlerdi. Kilise, Humeyni tarzına oldukça benzer bir biçimde, bankacılık ve faiz ile ilgili önyargıları canlandıran romantik bir Hıristiyan sosyalizmi görüşünü işliyordu. Yabancılaşmış subaylar basit adalet istiyorlardı. Köylü partileri, kooperatif ve çiftçi gruplarının her yerde ve her zaman yaptığı gibi, garanti edilmiş bir gelir taleb ediyorlardı. Sosyal demokratlar, daha çok eşitlik olarak anlaşılan "sosyal adalet"in geliştirilmesi amacıyla hazırlanmış reformları kapitalizmin kabul etmesi için mücadele ediyorlardı ama kapitalizm, Doğu Avrupa'ya pek uğramamıştı. Komünistler, Cennet'i fethetmek amacıyla bir sınai makina yaratmak istiyorlardı.

Doğu Avrupa'nın devrimci sosyalizmi, o tarihlerde Batı liberalizmi kadar, modernliğin ikilemlerinin karmaşası içine düşmüştü ama, Bolşevik sihirbazlığı bir ölçüye kadar başarılı olmuştu. John Lukács'ın rahatsız edici yeni kitabı *The Duel*, Churchill ve müttefikler bu nasyonal sosyalizm adının orijinal sahiplerini 1945'te mağlup etmiş olsalar bile, biz hepimiz nasyonal sosyalistiz demektedir.[1] Etnik milliyetçilik ile kollektivist refahçılığın herhangi bir bileşimi, bugünün dünyasındaki devletlerin çoğunu belirlemektedir; Friedrich Hayek'in öngördüğü felâket yaratıcı neticeler, sadece geçmişten devralınmış olan kültürel güçlerin azimli direnişi sayesinde savuşturulabilmiştir –fakat, yalnızca Batı'da, o da olabildiyse. Modernleşmenin İngiltere'de *laissez-faire* liberalizmi, Almanya'da ise Prusya devleti ve askerî endüstri tarafından gerçekleştirilen hileleri, Doğu Avrupa'da ve Asya'nın büyük bölümünde, devlet sosyalizminin çeşitli biçimleri tarafından hayata geçirilmişti. Stalin'in –çalışma kampları, zorunlu kollektifleştirme, kitlesel yer değiştirme, toplu öldürme ve doğal kaynakların acımasızca sömürülmesi ve tahrip edilmesi aracılığıyla– işlediği şey, devâsâ ama korkunç bir başarıdır.

Doğu'da ve Batı'da Modernlik

Modernliğin karakteri içinde varolan farklılıklar, dünyanın birçok bölgesinde, modernliğin bu bölgeleri vurma *anına* bağlıdır. Kapalı statü gruplarının sona ermesi, lâikleşme, çoğulculuk, iktidarın şeffaf meşruluğuna

olan ihtiyaç, kitle eğitimi ve benzerleri, Doğu Avrupa'ya, sınai teknoloji, ertelenmiş memnuniyet ve /"yaşamı planlama" rasyonalitesi ve bilimsel söylem kavramları gibi, sosyalizmin ortaya çıkışıyla birlikte gelmişti. Bu anda Doğu Avrupa'nın yüzyüze geldiği sorun, kapitalizmin (veya mahçup bir biçimde dile getirdiğimiz "piyasa ekonomisi"nin) başlatılıp başlatılmayacağı ve bunun nasıl yapılacağı değil, fakat, buradaki hâkim siyasal güçlerin, Batı'da liberalizm ve Sanayi Devrimi tarafından gerçekleştirilmiş olan -bize de Kızıl Ordu'nun süngüleri üzerinde gelmiş olan- modernliğin başarılarını korumak isteyip istemedikleridir.

Bir an için, komünist ütopyanın doğası üzerinde biraz daha uzunca duralım. Yabancılaşmaya son verme fikrini ben -bayağılaştırma riskini üstlenerek- sabitlenmiş toplumsal rollerin sona erdirilmesi olarak anlamaktayım. Burada, komünist ütopya iki yanlı gibi görünmektedir. Batılı devrimci sosyalistlere (başlıca deneyimleri "kapitalist anarşi", "atomizasyon" ve "amaçsızlık" olan bu sosyalistlere) kehanetçilik gibi görünen şey, bu ütopyayı *Batı'ya karşı bir* potansiyel *panzehir* olarak gören Doğulu sosyalistler için oldukça geleneksel bir şey olarak görünüyordu. Fakat, bu panzehir, sadece romantik-feodal nitelikteki görüşlerle karşıtlık içinde, Batı'yı, kendi silâhlarından bazıları ile mağlup etmenin bir yolunu da sağlamaktaydı. Hem solda, hem sağda yer alan Doğu Avrupalı liberalizm ve modernizm aleyhtarları, Marxçı devrimci sosyalizmi, öncelikle güçlü olma avantajını sağlayan bir şey olarak görüyorlardı -güçlü olmak, sömürgeleştirici, yayılmacı Batı karşısında güçsüz olması nedeniyle Doğu'nun ihtiyaç duyduğu bir şeydi. Fakat, sonradan daha da büyük bir avantaj ortaya çıktı. Çar Büyük Petro ve İmparator II. Joseph gibi reformcular zamanında Batı Aydınlanması ile olan temaslar, Orta ve Doğu Avrupa'daki devletin kâbileci-kutsal meşruluğunu zayıflatmış; ulusal Jakoben ve liberal milliyetçi dalga (1825'teki Decembrist ayaklanmada ve 1848 devrimlerinde olduğu gibi) iyice bitirmişti. Bundan sonra, resmî meşrulaştırıcı ideolojiler, kutsallaştırıcı deyişler ile faydacı savların rahatsız bileşimleri halini almışlardı. Fakat, faydacı savların, monarşi yönetimi için yıkıcı oldukları da kanıtlanmıştı. Bununla birlikte, devrimci sosyalizm, toplumsal çeşitliliği bastırmanın hem bir

kalkınma aracı olarak yararlı *ve* hem de işlerin doğal (yani eski) düzeni ile uyumlu olduğunu göstermeye yardımcı olabilirdi.

Devrimci sosyalist iddianın faydacı niteliği, komünist partiler içindeki hizip mücadelelerini açıklamaya yardım etmektedir. Komünizm tarihinde yer alan "Sapmacılar," "revizyonistler," ve "sulandırıcılar" –en ünlüleri Troçkistler ve Maoistler– her zaman, "cemaat" ve "gelişme" olarak bilinen ikili devrimci amaca, Politbüro ve Merkez Komite tarafından uygun görülen taktiklerin en iyi bir biçimde hizmet edip etmediklerini sorabilirlerdi. Sosyalist meşruluk ve otorite teorilerinin faydacı yönü, Bolşevik partiler için bir uzak olmaktaydı: bunların eleştiriyi şiddetle bastırmak zorunda olmaları için hiçbir içsel neden yoktu çünkü, her zaman için, kendi yönetim tarzlarının başkalarınkinden açıkça daha iyi olduğunu söylemekteydiler.[2] Hem faydacı ütopya aleyhtarlığı ve hem de faydacı-pragmatik taktiklerin ütopya adına eleştirilmesi, sadece güç kullanılarak susturulabilirdi: sosyalistler, sosyalist yönetim altında her zaman rahatsız olmuşlardır.

Modernlik Batı'yı, Hıristiyan hâkimiyetin ciddi bir şüphe içinde olmadığı bir zamanda vurmuştu; aslında modernlik, Fransız Devriminin putperest kaprisleri, *ancien régime*'in tabyaları ile İngiltere ve Avusturya tarafından mağlup edildiğinde en yüksek başarısına erişmişti. Batı modernliğinin büyük anlatısı (Yahudi-Hıristiyan teolojisi, Yunan-Roma ahlâkı ve devlet anlayışı ve Aryan toplumsal üçleme üzerine kurulu) aristokratik geleneğin, plebci liberal kapitalizmi, bilimi, teknolojiyi, kentleşmeyi ve ruhani ve siyasal bağların çözülmesini aşama aşama nasıl içine aldığına dair çarpıcı öyküde bulunmaktadır. Oluşum halindeki burjuvazinin bu emilme süreci, modern toplum için, Ansiklopedistlerin, Jakobenlerin, *carbonari*'nin ve Farmasonların bir bütün olarak alındığında yaptıklarından çok daha fazlasını gerçekleştirmiştir. Çünkü, burjuvazi, bölük-pörçük, ideolojik olmayan, düzensizce pragmatik yolunda ilerledikçe, *meşruluk* sorununu hiçbir zaman doğrudan gündeme getirmemiş fakat, bunun yerine *otorite* sorununu koymuştur. Bunun baştan hesaplanmamış sonuçlarından biri, Ren'in batısındaki insanların münhasıran *devlet* ile ilgili kuşkularını dolaysızca dile getire-

memeleri olmuştur; bunun yerine, hukuk ve yönetim terimleriyle düşünmüşlerdir. Devlet, karakteristik olarak, bir Alman ve Rus fikridir, İngiliz veya Avusturyalı değil.

İngiliz ve Avusturya muhafazakârlığı, dini bir dogmadan çok bir eski adet olarak yüceltmiştir (benim, bir başka yerde, *gelenek* ile *kanon* arasında yani hakikat olarak gelenek ile gelenek olarak gelenek arasında varolan fark diye adlandırdığım şey de budur). Böyle anlaşılan din, ütopyanın karşıtıdır. Hıristiyanlığın çerçevesi içinde yer alan her şey, zamanla saygıdeğer din haline gelmiştir; acil teoloji tartışmaları, Hobbescu bir hoşgörü adı altında işleyen etkili bir sansüre kurban edilmiş ve ütopyacılığın *eski* kaynaklarından biri de böylece kesilmişti. Şövalyeci-baronyal aristokrasi ile *noblesse de robe*'un, yüksek burjuvazi ile yüksek bürokrasinin birleşmesi; Hıristiyan dinselliğinin bir dindarlık göreneği haline gelerek evcilleştirilmesi; hattâ oy hakkının genişletilmesi ve toplumsal-refah yasaları ile sağlanan demokratik kazanımlar –bunların tümü meşruluk ile ilgili kuşkuların ertelenmesini mümkün kılmış ve kanıtlama yükümlülüğü yer değiştirmişti. Batı'da ondokuzuncu yüzyılın büyük liberal-muhafazakâr uzlaşması, siyasal tartışmayı, birçok inancın dile getirilmediği ve nazik dengenin İngiliz küstahlığı ile samimiyetsizliği tarafından sürdürüldüğü iyi eğitim görmüş seçkinlerle sınırlı tutmuştur. Medeniyetin temelleri üzerine düşünmeye çalışan insanların tuhaf bir biçimde tasnif edilmeleri –Lord Salisbury, Tractarianlar, Samuel Butler, George Eliot ve sayıdeğer düzleyici David Lloyd George– az veya çok marjinalleşmişti; hattâ, Matthew Arnold'un yakınmaları bile pek dikkat çekmemişti. Ancak, bu Avusturyalı-İngiliz ikiyüzlülüğü kalıcı olamazdı ve olmadı da. Sosyalizm tarafından kendisine yöneltilen evrenselci ahlâkî meydan okuma ile karşı karşıya geldiğinde, soyut siyasal cemaatın onayını aramak zorunda kaldı; netice evrensel seçme ve seçilme hakkının ve kitle demokrasisinin yükselişiydi. Bunlar da, sözde aristokratik ve sözde Hıristiyan liberal kapitalizmin kırılgan sahteciliğini tahrip ederken, Birinci Dünya Savaşı ve çalkantılarla dolu sonuçları, yumuşak bir biçimde, aşamalı olarak ilerleyen değişime ilişkin Burkeçü rüyayı da yerle bir etti. Yine de, koşulların belki de beklenmedik bir biçimde böyle biraraya gelmesi, uzunca bir süre, Batılıların modernliğe sahip oldukları fikrini şart-

landırmaya yaradı. Bir vahşi yayılma, kaba dinamizm ve acımasız toplumsal alt-üst oluş süreci, eski kurumların ve alışkanlıkların kibar vesayeti altında devam edip gitti.

Fakat, yukarı orta sınıfı birleştirme ve aristokrasiyi genişletme süreci sadece İngiltere'de başarıya ulaştı; Avusturya-Macaristan imparatorluğu bu yola kendisini korumaya yetmeyecek kadar geç ve yavaş girmişti. Habsburglar iki orta sınıfın üzerine yerleşmişlerdi: şövalye silâhtarlarından, kıdemli kamu görevlilerinden ve ordudaki subaylardan oluşan, küçük soylular [*gentry*] denilen sınıf ile özel işadamlarından, bohemlerden, yeni profesyonellerden, esnaftan ve kendi bağımsız araçlarına sahip bulunan en önemli insanlardan (*Privatieren*) oluşan horlanmış burjuvazinin. Orta sınıfın bu son sözü edilen bölümüne dahil olanlar, kendilerini sosyal demokrasinin ve (baskı altında bulunan herhangi bir etnik gruba mensup olmaları halinde) radikalizmin yahut Yahudi-aleyhtarı ve şoven Hıristiyan Sosyalizminin temsil ettiğini düşünüyorlardı. Her durumda, yukarı tabakanın kozmopolit-aristokratik, soylu Whig liberalizmini reddediyorlardı. Bütün Doğu'da, burjuva grupları yabancılar olarak görülmüşlerdir: Rusya'da veya Avusturya-Macaristan'ın doğu yarısında Yahudiler ve Almanlar; Hindistan'da Müslümanlar ve Zerdüştiler; Güneydoğu Asya'da Çinliler; Afrika'da ve İngiliz Batı Hind adalarında Doğu Hindistanlılar; Türkiye'de veya Arap Orta Doğu'sunda Hıristiyanlar. Doğu'da, kapitalizm sorunu, tıpkı Aydınlanma öncesinde Batı'da olduğu gibi, *etnik ve mezhepsel bir sorun* idi –ve büyük ölçüde de böyle olmayı sürdürmüştür. Sosyalizm, kapitalizmin bu itibarsız adacıklarını bastırmayı vaadediyordu ve bu nedenle de, tepkisel etnik kullanımlara, (Lenin örneğinde olduğu gibi) dolaylı ya da (Hitler örneğinde olduğu gibi) açıkça yardım etmişti. Sosyalizm, hem durağan *ancien régime*'i ve hem de bunun içinde barınan, nefret edilen burjuva-yabancı adacıkları ortadan kaldıracak bir modernlik vaadediyordu. Sosyalizm, kapitalist stilde dinamizmi, çoğulluğu bastırmaya yönelik eski moda ve hattâ arkaik arzu ile uyumlu hale getirmeyi vaadediyordu. Bu vaadine de bağlı kaldı ama, ürkütücü derecede yüksek bir bedel ödedi. Yüzeydeki bir olgu olmanın çok ötesinde, sosyalizm, bütün Doğu Avrupa'da, kültürel ve

toplumsal yaşamın derin ve kalıcı bir dönüşümü için çabaladı.

"Gelişme"ye Karşı "Cemaat"

Çağdaş Doğu Avrupa'da hâkim olan romantik-popülist güçler, (ikisine de karşı oldukları) kapitalizm ile sosyalizmi tek bir sorun olarak görmekte haklıdırlar. Batılı solcular, kapitalizmin "evrensel zaferi"nden yakınıp McDonald'ın Cesur Yeni Dünya'sının "maskesini indirirken," Doğu Avrupalı aşırı sağın müttefikleri gibi davrandıklarını farketmemektedirler. Doğu Avrupa'nın aşırı sağı da, kapitalizmden en az Batılı solcular kadar nefret etmektedirler ve bunların kollektivist fikirlere karşı muhalefeti, en iyisinden kayıtsızlıktır.

Sosyalizm öncesi Doğu Avrupa'ya modernliği getirmek amacıyla yapılan tüm girişimler, umutsuzca başarısız olmuştur. Bu muazzam ödev açısından, sadece devrimci sosyalizm bir ilerleme sağlamıştır: sanayileşme ve ekonomik büyüme: elektrifikasyon ve kitle taşımacılığı; mekân ile zamanın eşit ölçülere sahip birimlere bölünmesi (Doğu Avrupa köylülerinin 1950'lere kadar saatleri olmamıştır); idarî kararların kayıt altına alınması; hukuk usûlünün düzenli hale getirilmesi (ileri bir ülke olan Macaristan'da bile, 1960'lara kadar bir ceza kanunu yoktu); kişisel kulluğun sona erdirilmesi (1970'lerde, Romanya dağlarındaki bir köylü, "kentli pantalon" gidiğim için elimi öpmüştü); zorunlu eğitim ve kitlesel okuryazarlık; bilimsel ve beşeri bilimler alanındaki bilginin yaygınlaştırılması; basılı ve elektronik kitle iletişimi; örgütlenmiş spor; modern sağlık hizmeti ve kamusal koruyucu hekimlik; işyerinin yaşanan mekânlardan ayrılması; çekirdek ailenin yaygınlaşması; suni doğum kontrolü ve kürtajın yasallaştırılması–modern değişimleri içiren bu listenin tümü, Doğu Avrupalıların doğru olarak sosyalizmle birlikte düşündükleri birşeydir.

Bunların tamamı, değişimin fanatik askerleri Kızıl komiserler tarafından, eşi görülmedik bir acımasızlıkla birlikte uygulanan tasavvur edilmesi imkânsız bir şiddet aracılığıyla gerçekleştirilmişti. Sayısız "Marxist" seminer, doktrin aşılama dersleri ve yarı askerî meslekî eğitim kursları, sadece ideolojik beyin yıkama amacına hizmet

etmekle kalmayıp, aynı zamanda, geri kalmış köylüleri, saati okumaktan ve her gün ayaklarını yıkamaktan Newton, Darwin ve Marx'ın (büyücülerle kurt adamlara bir miktar inanmaya devam eden insanlar tarafından öğretilen) doktrinlerine kadar modernlik tarzlarına alıştırdı. Çalışma kampları, uzun dönemli, zorlu askerlik hizmeti, bitmek bilmeyen mesaî sonrası Parti toplantıları, zorunlu özeleştiri ve çalışma saatleri, Genç Öncüler'in yaz kampları, gönüllü çalışma orduları, Stakhanovite hareketleri ve diğer her şey derin bir etki yapmıştı. Sosyalizm için sürekli seferberlik, açıkça, Viktorya çağının süper fazilet iddiası ve kültürel "muhafazakârlık" (sıradan görenekçilik) ile birleşmiş özel yaşamın tahrip edilmesini amaçlıyordu; buna eşlik eden belirtiler de tükenmişlik, püritence yoksulluk ve yeni barbarca mitolojiydi. Yeni yönetici seçkinler, partiye sadakat, ahlâkî düzgünlük ve tam siyasal boyuneğmişlik esasına göre seçiliyorlardı. Her türlü imtiyaz, terfi ve yükselme, parti-devlet tarafından, siyasal olarak anlaşılan bir "haketme" anlayışına göre verilmekteydi.

Reformcular, Stalinist gelişme modeline bir ekonomik rasyonalite parçasını eklemeye çalıştıklarında, birçok gücün direnişiyle karşılaştılar –ve bu direnişin tarihi, Doğu Avrupa'daki çağdaş karışıklığın ana hatlarını çok iyi açıklamaktadır. Bu hikâye, bir zamanlar ünlü olan ama şimdi unutulmuş bulunan, sosyalizmde yabancılaşmanın olup olmadığı üzerinde, 1960'ların başlarındaki tartışma tarafından gayet iyi özetlenmektedir.

"Gerçekte varolan" sosyalizmde yabancılaşmanın *olduğu* iddiası, aynı anda iki anlama geliyordu. İlk olarak, sosyalizm altında herşeyin mükemmel olmadığı demekti –bu, cesurane bir biçimde yıkıcı, neredeyse ayaklandırıcı bir tezdi. Bu iddia, ikinci olarak, meta-para ve emek-ücret ilişkilerini yeniden kurmak suretiyle yapılan ekonomik reformların, tipik olarak kapitalist olan şeyleşme olgusunu yeniden ortaya çıkardığını söylüyordu.

"Reel" sosyalizmin bu başlangıç halindeki eleştirisi, sosyalizmin zayıf ekonomik performansından duyulan memnuniyetsizliğini, ekonomik reformlar tarafından yaratılmış olan toplumsal rollerin yeni farklılaşmasına karşı eski usûl Bolşevik hoşnutsuzluğu ile biraraya getirmişti. Devrimci sosyalizm, hem "cemaat"ı, hem de "gelişme"yi amaçlayarak işe başlamış ama, gelişmeyi cemaat pahasına

ilerletmiş olan ekonomik reformları benimseyerek yolundan sapmıştı. Komünist önderlik, reformları istiyordu ama, totaliter denetimi haklılaştırmak için ihtiyaç duyduğu "cemaat" retoriğinden de vazgeçemiyordu. Sonunda Parti, bu tartışmayı susturdu ama, "gelişme"nin savunucuları ile "cemaat"ın savunucuları arasındaki ayrılık sürdü. Burada, komünizm sonrası Doğu Avrupa'daki çağdaş parti yapısının köklerinin yer aldığı bir öz bulunmaktadır. Hâkim romantik-popülist-kollektivist güçler, yabancılaşma tartışmasındaki "cemaat" tarafının mirasçıları olurken, bugünün pragmatik "liberalleri" de köklerini "gelişme" kampına dek geriye götürmektedirler. İkisi de, daha saygı değer bir ideolojik geçmişin arayışı içindedirler ama bu, fikir tarihçisini aldatmaya yetmez.

Antikomünizm ve Antikapitalizm

Doğu Avrupa ülkelerinin hâlâ çözmek durumunda oldukları bilmece, sosyalist devrim ve fetihin başlattığı (ve bir başka ama daha az önemli bir anlamda önünü kestiği) modern gelişme doğrultusu üzerinde yola devam edip etmeyecekleri, yahut, Rousseau ve de Maistre'in öğretileri üzerine kurulmuş bir tür kurgusal cemaatı ihya etmeyi isteyip istemedikleridir.

Bu noktada, Doğu Avrupalı düzenbazlık olgusu nedeniyle bir uyarı notu düşmek zorundayım. Çağdaş Doğu Avrupa yönetimleri, umutsuz bir biçimde, Batılı patron olarak tasavvur ettikleri şeyi hoşnut etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin Macaristan'daki yönetim Avusturya'da sosyal demokrat, Almanya'da Hıristiyan Demokrat, Fransa'da de Gaul yanlısı gibi, İngiltere'de muhafazakâr, Birleşik Devletler'de Reagancı ve Hollanda'da da liberal görünmeye çalışmaktadır; elbette bunlardan hiçbiri değildir ama, saf ve cahil Batılı gözlemciler ile politikacılar, her yerde, bunlara az veya çok inanmaktadırlar ki, bu da aynı ölçüde haklıdır. Bu uyarı önemlidir çünkü, düzenbazlık bazen Doğu Avrupalıların kendi kafalarını da karıştırmaktadır. Batılı fikirlerin sahip olduğu otorite, 1989'daki değişimlerde önemli bir rol oynamıştır ama, aynı zamanda, taklit etme, bir kimsenin kendi ürünü olmayan bir dili hemen benimseyiverme gibi eskinin kölelere yakışır alışkanlıkları da dikkat çekici bir rol oynamaktadır. Bu, Batı aleyhtarı

duygu ile kuşatılmış olan bir bölgede, özellikle de sağda daha fazla kızgınlık yaratmaktadır.

Çağdaş Doğu Avrupa'daki siyasal söylemi deşifre etmek, çok karmaşık bir yorumsama oyunu oynamak anlamına gelmektedir. Herkes, örneğin, "özelleştirme"den söz etmektedir ama, bunların çoğu, aslında, şimdi moda olan "piyasa" etiketine riayet edildiğinde bile, devletin nihaî mülk sahibi olarak varlığını koruduğu türlü çapraz hisse sahipliği ve çapraz mülkiyet düzenlemeleri yoluyla yeniden devletleştirmekten söz etmektedir. Yine herkes, eski komünist *aparaçiki*'den kurtulmaktan söz etmektedir ama bu, pratikte, görev süreleri uzatılmış çeşitli memur gruplarının yerlerini yeniden değiştirmekten medyaya sansür dayatmaya veya "gelişme" ile "cemaat" hizipleri arasındaki eski kavgayı başka araçlarla sürdürmeye kadar herşey demek olabilir. Bütün bunlar, Doğu Avrupa'da olup bitenlerle ilgili hakikatı, çoğu kez ne olup bittiğini gerçekten anlamadan (ki, aslında ne olup bittiğini kavramak çok zordur) şu veya bu siyasal şahsiyeti yahut grubu gelişigüzel destekleyerek yalpalayan yabancı gözlemcilerle siyasa yapımcılarından gizlemektedir.

Bu arada, Doğu Avrupa'daki ana tartışma, 1930'lardaki komünistler arası çekişmelerin tarihini bilenlerin aşina oldukları bir tartışmadır: bu, mirasla ilgili bir tartışmadır.

"Komünizm", komünizm olarak bütünüyle değersizleştirildiğinden ve bunun tamamen kötü birşey olduğu üzerinde (kamu oyu tarafından paylaşılmayan) resmî bir mutabakat bulunduğundan, bu tartışma şifreli olarak yürütülmektedir. Tartışmanın kalbinde, eski modernleştirici-reformist yönetici seçkinlerin, ekonomik değişmeyi geciktirmek ve devletin ekonomiye müdahalesini güçlendirmek pahasına yerlerini terketmelerinin gerekip gerekmediği veya, 1989'un demokratik dönüşümünden önce başlamış olan ekonomik reformları, eski "komünist" (teknokratik-profesyonel) seçkinlerin çeşitli kesimlerini yerlerinde tutma pahasına, canlı bir biçimde sürdürmenin gerekli olup olmadığı sorusu yatmaktadır. İkinci seçeneği savunanlar, İngiliz tarzı bir "emme" sürecinin, aşamalı olarak (Burkecü bir biçimde), yeni ve eski öğelerin yoğrulmasından çıkacak olan yeni bir yönetici sınıf yaratacağı ve bununla eş zamanlı olarak Doğu Avrupa toplumuna,

çoğulculuk, bireycilik ve daha çok özgürlük yolunda yumuşak bir biçimde ilerlemekte yardımcı olacağı iddiasını ortaya atmaktadırlar. Bu aşamalı evrimci model, bazen, Doğu Avrupa'da "komünist" diye anılırken, "cemaat" hizbinin gelişmeyi dizginleme, otoriter bir devlet kurma ve tepeden yeni bir paralı sınıf yaratma yönündeki, etnik milliyetçiliğin de içine nüfuz ettiği çabaları da bazen "muhafazakâr" diye adlandırılmaktadır. Tartışmanın en keskin yanı, temizlikler sorunu ile ilgilidir. Benim gibi Yeni-Whigler, temizliklere ve teşhir etmeye ve siyasal davalara, kısmen böylesi çabaların kaçınılmaz olarak, bu işleri yürütenlere (Jakobenler ile Bolşeviklerde olduğu gibi) orantısız bir iktidar vereceğini bildiğimizden ötürü, karşıdırlar. Sonuçta ortaya çıkan kuşku, karalama ve bölgedeki bazı ülkelerde halen varolan yağmalama ihtirasının oluşturduğu atmosfer, hem liberal demokrasinin ilkeleri ve hem de modern ekonominin sorunsuz işleyişi bakımından zararlı olmaktadır.

Büyücü avlarının sadece bir yöntem olduğu açıktır. Doğu Avrupa'nın plebci yeni sağı, teşhir etmeye, temizliklere, gizli dosyalara, kanıtlanmamış karalamalara ve her türden seçkine karşı beslediği nefret ile birlikte, kapitalizmden ve liberal demokrasiden korkmaktadır. Kırsal, durağan, riayetkâr ve geri kalmış Doğu Avrupa'nın yeniden canlandırılması bu yeni sağın programıdır. Bunun, yabancılaşma tartışmasındaki "cemaat" tarafında yer alan kökleri, kısmen, kendi safları arasında, 1960'lı yılları Macaristan'da, horlayarak "Buzdolabı sosyalizmi" diye adlandırdıkları şeye saldırmakla geçirenler gibi bir zamanların "ulusal komünistler"inin yer almış olmasından çıkarılabilir. Modernliği, atomize olmuş, şeyleşmiş, bencil, açgözlü ve benzeri sıfatlarla eleştirmeleri, bir parça olsun değişmemiştir. Bununla birlikte, tartışmanın diğer tarafında yer alanların iddiaları da çok büyük ölçüde değişmiş değildir. Kapitalizmi ve liberal demokrasiyi, sadece belirli faydacı amaçlara ulaşmak için bir teknik araç, hayat standardlarını iyileştirmenin ve toplumsal barışı geliştirmenin en iyi yöntemi olarak görmektedirler. Özgür bir toplumun üstünlüğüne sahiden inananlar son derece azdır. Yabancılaşma tartışmasının "gelişme" tarafında yer almış olanlar, şimdi kendilerini "liberal" diye adlandırmaktadırlar ve bunun bir anlamı da vardır çünkü,

bu taraf daha yumuşak ve daha nazik olup, toplumsal çatışmaların çözümünde tarafsız yasaları ve usûlleri kabul etmek konusunda daha istekli ve otoriterliğe daha az eğilimlidir. Bununla birlikte, ister ondokuzuncu yüzyılın Whigci, ister çağdaş Amerikan anlamında kullanılsın, Batılıların "liberal" sözcüğünü duyduklarında görmeyi bekledikleri şeyi genel olarak temsil etmemektedirler.

Geleneklerimiz güçlü bir biçimde bireyciliğe karşıdır; kendiliğindenlikten korkma, bütün siyasal yelpazemiz içinde mevcuttur. Geç komünist devletin çözülmesi, benzersiz –ve şimdi anlaşılıyor ki, son derece kısa– bir özgürlük, yenilik yaratma ve çeşitlilik anını ortaya çıkarmıştır. Şu anda, yine doktrin aşılamaya, düşüncesiz militanlığa, Batı aleyhtarı ve anti kapitalist yabancı düşmanlığına ve hukuka karşı devrimci bir saygısızlığa sahip bulunuyoruz –bunların tümü, bir iki yıl önce insan hakları yönünde boğuk sesli çağrılar yapan hareketler tarafından önümüze getirilmiştir. Bu hareketler, şimdi, iki motorundan biri gizli dosyalara sahip personel müdürlüğü, diğeri de düzenden yoksun duruşmalara ve kuşkulu suçlamalara sahip bir gözetim komitesi olan bir değişim düzeni kurmuş durumdadırlar. Sansür, kültürel düzeysizlik, hoşgörüden yoksunluk, paranoya ve otoriter demagogluk, bunların tümü yükseliş halinde bulunuyor.

Bugün Doğu Avrupa'da, keskin gözlemlerde bulunan bir Macar siyaset bilimcisinin dediğine göre, "antikomünizm" antikapitalizm anlamına gelmektedir. Yönetici seçkinler piyasa reformlarını başlatmış olduğu –ve elbette bundan yarar sağladığı– ve bugünlerde "komünist" diye adlandırılan da bu toplumsal tabaka olduğu için, antikomünizm retoriği, bu modernleştirici, henüz oluşum halinde bulunan burjuva öğelere karşı yöneltilmiş olmaktadır. Seçkinlerin Burkecü bir tarzda birleşmesini isteyenlerin tümü de "komünizm yanlısı" [*procommunist*] diye adlandırılmaktadır. Kamu görevlileri ile politikacıların yönetim kurullarında yer aldıkları devlet şirketleri ile devlet bankalarının birbirlerinin mülkiyetine sahip olmalarına yer veren, devlet yönlendirmesi altındaki düzenlemeler, "özelleştirme" başlığı altında gelişmektedir. Buna karşılık, özelleştirme yönündeki sahici girişimler ise "komünist hırsızlık" olarak aşağılanmaktadır.

Sosyalist Miras

Sosyalizmin mirası, elbette, karmaşıktır ve sayısız Batılı köşe yazarının söylediğinin aksine, milliyetçilik bu mirasın bir parçasıdır. Sosyalizm tarafından bastırılmış veya tahrip edilmiş olmanın çok ötesinde, milliyetçilik, her zaman, sosyalist mirasın önde gelen özelliklerinden biri olmuştur.

Bolşevik "ulusal komünizm" tarihçiler tarafından iyi bilinmektedir ama, bugün ne olup bittiğine ilişkin açıklamaların çoğunda hesaba katılmamıştır. Tito ve Çavuşesku ulusal komünizmi benimsemişlerdi çünkü bu, kendi iktidarlarını Sovyetler Birliği ile paylaşmak konusundaki isteksizliklerine yardımcı oluyordu; Gomulka'nın ulusal komünizm versiyonu ise bir tür reformu savunmaktaydı (ama 1968'in Yahudi aleyhtarı yenilgisiyle sona erdi). Marx'ın kendisinin inanmaya eğilimli olduğu şeye rağmen, ulusal Bolşevizm, devrimci yabancılaşma teorisinin zorunlu bir sonucu olmuştur. Farklı toplumsal rollerin sistematik olarak baskı altına alınması, zorunlu olarak, güçlü bir devlet altında üniter bir cemaat yaratmıştı. II. Dünya Savaşı öncesinde komünistlerin çoğu, hâlâ devletin de bastırılması gerektiğine inanıyorlardı –devlet bürokrasisi de, en nihayetinde, *ayrı* bir tabakaydı– fakat, bu kahramanca tutarlılık, onların iktidara gelişlerinden sonra varlığını sürdüremedi. Dünya devriminin olsa olsa çok uzak bir umut olduğu bir anda, yabancılaşmamış cemaat, ulusal olmak zorundaydı. Saf cemaat ve bunun uzantıları olan Batı aleyhtarı, modernlik karşıtı, romantik milliyetçilik, Doğu Avrupa'daki komünist partiler tarafından ilk önceleri isteksiz bir biçimde ama sonradan oldukça bilinçli olarak benimsenmiş ve Doğu Avrupa "çevresi"nin sömürge zihniyetli aydınlarını büyülemek için kullanılmıştı. Böylece, "cemaat" kampı içinde çok yaygın olan gayet güçlü Rousseaucu ütopyacılık akımı da beslenmiş oluyordu. Bu ütopyacı akımın, temelinde hukukla yönetilen devlet gibi kurumlara düşman olduğunu akıldan çıkarmamamız gerekmektedir. Bugün Doğu Avrupa'da, bir "devletler topluluğundan çok bir uluslar topluluğu" için çağrıda bulunanlar (ki burada ulus, yurttaşlardan oluşan bir siyasal cemaat değil, etnik ve kültürel gruplar anlamına gelmektedir), anarko-liberteryenler ile otoriterlik yanlılarının,

genelde kişisel olmayan kurumlara, özelde de hukukun kişisel olmayan yönetimine karşı çıkan ortak amaçlarına seslenerek, komünizmi ikisi için de kabul edilebilir kılan kasvetli geçmişimizdeki yarı unutulmuş vurguların yankısı olmaktadırlar.

Bir diğer deyişle, bölgemizdeki "çağdaş" milliyetçilik, gerçekte yeni birşey değildir, bu milliyetçiliği savunanlar için de aynı şey geçerlidir. Son zamanlardaki demokratik değişimlerin ortaya çıkarttığı bir şey olmaktan çok, bu milliyetçilik, devamlılığın anlamlı bir göstergesi olmaktadır. Ortada olmayan, sadece yalnızlık içindeki hümanistlerin etkisiz makalelerde savundukları yurttaş vatanseverliğidir.

Francis Fukuyama'nın, "tarihin sonu" ile ilgili ünlü varsayımı, liberal demokrasinin oyunu kazanmak üzere olduğunu kabul etmesine dayanmaktadır.[3] Hiçbir şey hakikatın ötesinde olamaz. 1989'da başlatılan Doğu Avrupa devrimi, modernliğe (dolayısıyla da, her şeyden önce sosyalizm denilen o acımasız modernleştirme stratejisinin de yaratıcısı olan Batı'ya karşı) yeni bir isyandır ve bu bakımdan Humeyni'nin İran'daki devrimine veya Cezayir'deki İslamcı *bütünleşmeci* [*intégriste*] harekete benzemektedir.

Aurel Kolnai, unutulmuş olması üzüntü veren kitabı *The War Against the West*'te, Alman romantizminin nasıl Nasyonal Sosyalizm için bir temel işlevi gördüğünü göstermiştir.[4] Doğu Avrupa'da liberal demokrasiye karşı gösterilen direncin biri hariç (o da ahlâkî sayılabilirse ki, ben sayılabileceğini düşünüyorum) hiçbir ahlâkî sava dayanmadığını anlamak önemlidir: yani, liberal demokrasinin *yabancı* olduğu. Oswald Spengler, 1918'de, Alman liberalleri ile ilgili meselenin, liberal olmaları değil, fakat *İngiliz* olmalarında yattığını söylemişti. Bu sav, üzülerek söylüyorum ki, hâlâ yaygın olarak kabul görmektedir. Romanya'da, Bükreş'te, "Ülke dışı" olana karşı bir kamusal gösteri yapılmasının üzerinden çok zaman geçmedi. Bugün sosyalizme karşı yöneltilen asıl yakınma –hattâ Rusya'da bile!– bunun yabancı işgalinden doğduğu veya, bir başka deyişle, "Ülke dışı"ndan gelen aktörler tarafından yürütülen bir yönetim türü olduğudur. (Aslında, komünizm, Doğu Avrupa tarihinde, eskinin kozmopolit imparatorluk aristokrasilerinin yerini alan, ilk ve bütünüyle yerli seçkinleri yaratmıştır.) Acımasız ve hilekâr Batı tarafından tecavüze

uğramış olan masum Doğu –Doğu Avrupa'da hem sosyalizm, hem de kapitalizm üzerindeki tartışmalara hâkim olan imaj budur. Fukuyama'nın renksiz ve birleşmiş dünyası yoktur; eski gerilimler varlıklarını korumaktadırlar. Ahmak Batı, Soğuk Savaş'ın emperyal iktidar dengesinin sona ermesinin ardından, tam da Avrupa'da savaş tehlikesinin 1945'ten bu yana en büyük olduğu bir anda (ki, aslında bu yazının yazıldığı sırada üç gerçek savaş devam etmekteydi) silâhsızlanmaktadır.

Doğu Avrupa Liberalizminin Kötü Durumu

Doğu Avrupa'nın liberalleri, normalde, sosyalist solla ortaklık içinde bulunmakla suçlanmışlardır. Bu, nadiren böyledir ama, romantik-popülist sağ, bu liberalleri açıkça hem "Batılı" ve hem de modernist olarak görüyordu ki, bu da ikisini birden lânetlemek için yeterli olmaktadır. Liberal hareketler, bir ardçı savaşı vermektedirler. Bu, Doğu Avrupa'da demokratik bir devrimin gerçekleştiğini inkâr etmek anlamına gelmez ama, bu devrimin ürünü olan demokrasi, Jakoben türden bir demokrasiydi: eski sosyalist doğrudan katılma mitosu tarafından sağlamlaştırılmış, çoğunlukçu, plebisitçi, çoğulculuğa karşı bir demokrasi. Bunda liberal olan hiçbir şey yoktur.

Bütün anketler ve kamu oyu yoklamaları verileri, bölgemizde kamu oyunun diktatörlüğü reddettiğini, fakat başta güçlü bir adam görmek istediğini; halk yönetiminden yana olduğunu, fakat parlâmentodan, partilerden ve basından nefret ettiğini; sosyal refah kanunlarından ve eşitlikten hoşlandığını, fakat işçi sendikalarından hoşlanmadığını; mevcut hükümeti düşürmek istediğini, fakat düzenli bir muhalefet fikrine onayla bakmadığını; piyasa fikrini (bu, Batı tipi hayat şartlarını anlatan bir kod kelimedir) desteklediğini, fakat zengini cezalandırmak ve malını zaptetmek istediğini, bankacılığı da basit çalışan halkın sırtından geçindiği için kınadığını; güvenceli bir asgari gelirden yana olduğunu, fakat işsizliği gaynahlaki bir durum olarak gördüğünü, işsizleri de cezalandırmak ya da mümkünse sürmek istediğini göstermektedir. Macaristan'da yapılan bir kamu oyu yoklamasında, katılanların yüzde 80'inden fazlası komünizmi "kötü" birşey olarak aşağılamışlar ama, en beğendikleri politikacıların adlarını say-

maları istendiğinde, en tepedeki beş kişi içinde yer alan eski komünist önderlerin adlarını sıralamışlardır. Bu sonuçlar, geçmekte olan bir kafa karışıklığının, "geçiş sürecindeki güçlükler"in zamanla bitecek bir yansıması olarak dışlanabilir. Bununla birlikte, bana göre bu büyük bir yanlış olur. Yukarıda özetlenen kanaatler, devrimci sosyalizmin ortaya çıkışından bu yana, özünde değişmemiş olan bir durumun özelliğidirler.[5]

Doğu Avrupalılar, hâlâ liberal kapitalizmin "yabancılaşmış" bireyciliğini ve toplumsal çeşitliliğini kabul etmek istememekte ama, özde birliği gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulacak olan, katı, hattâ zorbaca yönetim türüne geri dönmeyi de arzu etmemektedirler. Bu bakımdan, tamamen yalnız mıdırlar?

Bütün bunların, "muhafazakârlığın" bir canlanmasını gösterdiği söylenebilir ama, modernliğin reddi muhafazakârlık değildir. En nihayetinde, modernlikle barışmayı beceremeyen Burke değil, Robespierre'dir.

NOTLAR

[1]John Lukacs, *The Duel* (London: Jonathan Cape, 1991).

[2]Leo Strauss'un bir başka bağlamda değindiği gibi: "Ütopyalardan nefret edilmesi, daha sıkı bir entellektüel disiplin, daha derin bir entellektüel dürüstlük temeline dayandığının bilincindedir. Ütopyaya karşı çıkmak, dolayısıyla, dine karşı çıkmaktan farklı birşey değildir. Çünkü din de, temelini arzulamakta bulduğu kabul edildiğinden ötürü reddedilmektedir. Arzu etmek değil fakat olanı bilmek; iyi talihi beklemek değil fakat talihe hükmetmek; dolayısıyla kader üzerinde iddia sahibi olmak değil, fakat kaderi sevmek; böylelikle de insanlar üzerinde, başka insanlar üzerinde iddia sahibi olmak değil." *Spinoza's Critique of Religion* (New York: Schocken Books, 1965), 226.

[3]Fukuyama'nın *The National Interest*'in Yaz 1989 sayısında yayımlanan ünlü makalesi ve bunu izleyen kitabı *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992), açıkça, Leo Strauss ve öğrencileriyle birlikte düşünülen konuları ilgilendiren dolaylı yorumlar ve çeşitlemeler niteliğini taşımaktadır. Aslında, hem kitabın, hem de onu önceleyen makalenin, Allan Bloom, *The Closing of the American Mind* (new York: Simon and Schuster, 1987), 222'deki dipnotunun

genişletilmiş bir versiyonu olduğu söylenebilir. Bu dipnotu, karşılık olarak, Leo Strauss ile Alexandre Kojève arasında geçen ve Strauss'un *On Tyranny* (New York: Free Press, 1991) adlı kitabında yayınlanmış bulunan görüş alışverişleri olmadan düşünülemez. Bu bağlantıya, Pierre Bouretz, "Histoire et utopie (Fukuyama/Hegel, Mosès/Rosenzwig)," *Esprit*, Mayıs 1992, s. 119-33'de değinilmiştir. Karş. Dominique Auffret, *Alexandre Kojève* (Paris: Grasset, 1990).

[4]Aurel Kolnai, *The War Against the West* (New York: Viking Press, 1938).

[5]Doğu Avrupa'daki geçiş süreci ile ilgili tek ciddi teorik çalışma, Michel Henry'nin *Du communisme au capitalisme: théorie d'un catastrophe* (Paris: Odile Jacob, 1990) adlı eseridir. Henry'nin önyargılarına ve vardığı siyasal sonuçlara katılmıyorsam da, çözümlemesi mükemmeldir. Onun felsefî görüşleri hakkında bkz. Rolf Kühn, "Freiheits-'Dialektik' und immanente 'Nicht-Freiheit': Analyse des Situationsbegriffs nach Michel Henry," *Zeitschrift für philosophische Forschung* 46 (Ocak-mart 1992): 7-23. Bir diğer ilgi çekici radikal görüş, Zbigniew Rau, "The State of Enslavement: The East European Substitute for the State of Nature," *Political Studies* 39 (Haziran 1991): 253-69'da bulunabilir. Radikal "devletsizleştirme" [de-étatization] ekonomik programı, en iyi bir biçimde, Macarcadan yapılan bu kötü çeviri halinde bile, konu ile ilgili en iyi başvuru niteliğini hâlâ koruyan, János Kornai, *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist Society*'de (London ve New York: W. W. Norton, 1991) özetlenmiştir.

7.
NEOLİBERALİZMİN SAVUNUSU

Jeremy Shearmur

***Jeremy Shearmur**, kısa zaman önce Canberra'daki Avustralya Milli Üniversitesi beşerî ilimler fakültesi siyaset bilimi bölümüne öğretim üyesi olarak katılmıştır. 1992 Mayısına kadar George Mason Üniversitesinde araştırma doçenti ve Institute for Humane Studies'de araştırmalar direktörü ve araştırmacıydı. Doktorasını London School of Economics'den aldı; orada sekiz yıl Sir Karl Popper'in araştırma asistanlığını yaptı ve Friedrich Hayek'in siyasal düşüncesi üzerinde bir tez yazdı. Kendisi ayrıca Edinburgh Üniversitesi ve Manchester Üniversitesinde ders verdi ve Londra'daki Centre for Policy Studies'in araştırmalar direktörlüğünde bulundu.*

Yorumlarımı esas itibariyle Adam Przeworski'nin, değişik ekonomik yaklaşımlarla demokrasi arasındaki ilişki üzerindeki geniş kapsamlı denemesine yönelteceğim. Kendisi, Merkezî ve Doğu Avrupa'da uygar, insancıl ve oldukça müreffeh bir sosyal düzene hızla ve kolayca geçebilme ihtimalleri hakkında aşırı derecede iyimser olanların, ya da buradaki gelişmelerin piyasalarla demokrasinin iyilikçi bir kombinezonuna götürmesi gerektiğini apaçık gibi görenlerin durup düşünmelerine neden olacak birçok şey söylemektedir. Przeworski'nin düşünceleri, böyle bir kombinezonun mutlaka iyi işleyeceğine inananların durup düşünmelerine de neden olmalıdır; en önemlisi o bize cehaletimizi hatırlatmaktadır.

Bununla birlikte, benim bazı rezervasyonlarım da var. Gerçi Przeworski'nin denemesi hayli dağınıktır ve birçok farklı sorunu ele almaktadır ama, genel yönelimi ne yazık ki negatiftir. Przeworski'nin, ideolojiden esin-

lenen aşırı iyimserlikten bıkıp usanmış olması anlaşılabilir ama, önümüzdeki sorunlar bu kadar büyük ve bu kadar âcilken onun sadece eleştiriyle yetinmesi yazıktır.

Daha ciddisi, onun "neoliberal ideoloji"ye yönelttiği eleştiriler hakkında da rezervasyonlarım var. Przeworski bize gözlemlerinin "ister kapitalizm ister sosyalizm içerisinde olsun, geleneksel devlet müdahalesi örüntülerinin savunusu; piyasalara dayanılmaması gerektiği yolunda bir iddia; ya da piyasa yanlısı reformlara karşı bir saldırı olarak yorumlanmaması" gerektiğini söylemektedir. Ancak, büyük bölümü itibariyle piyasa yanlısı yaklaşımların gerekçesi olarak kabul ettiği şeylere karşı yönetilen denemesinin içindekilerin ışığında, bu reddiye büyük ölçüde biçimsel gibi görünmektedir. Przeworski, devletin kalkınmada daha büyük bir rol oynaması lehinde gibi görünen çeşitli düşünceler ileri sürmektedir. Keza kendisi, vatandaşlarının refahıyla ahlâki açıdan sorunlu deneyimlere girişenlerin, özellikle neoliberaller olduğunu da iddia eder görünmektedir.

Przeworski'nin bu eleştirileri açıklarken tartıştığı üç konuyu ele alalım: 1) Piyasanın eksiklikleri ve Adam Smith'in "görünmez el"i; 2) ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede devletin olumlu rolü (bu, Przeworski'yi, İsveç modelinin avantajları üzerinde düşünmeye sevkeden bir konudur); ve 3) çoğulculuk sorunları ve yaşayan insan varlıklarının hayatlarını etkileyen sosyal "deneyler."

Przeworski, piyasanın eksikliklerine ve Smith'in görünmez eline ilişkin yorumlarında, fiilen mevcut piyasa kurumlarının, genel piyasa dengesini gerçekleştirmek için gerekli şartları yaratamamalarının iyi bilinen yollarına değinmektedir. O, bilgimizin eksikliğini -başka bir deyişle insanın cehaletini- özellikle vurgulamaktadır. Bu ve Przeworski'nin ileri sürdüğü diğer hususlar doğrudur, ama bunlar neoliberal görüşe karşı hiç de önemli bir iddia oluşturmazlar.

Netice itibariyle, bu insanın cehaleti sorununu ortaya atmış olan, *Capitalism, Socialism and Democracy*'nin yayınlanmasından az önceki bir yayınında Schumpeter'in Avusturyalı arkadaşı Friedrich Hayek'ti;

Hayek bu soruna, sosyalizmde ekonomik hesaplamaların aşılmaz güçlüklerinden söz ederken değinmişti.[1] Hayek insan bilgisindeki sınırlılıkların, zamanlararası genel denge kavramı (kendisi, daha önce bu fikir üzerinde çalışmıştı) açısından nasıl güçlükler doğurduğunu da açıklamıştı. Hayek'in daha sonraki kendi çalışmalarıyla onu izleyen birçok neoliberalin çalışmaları, tam tamına, insanın cehaletinden, insan bilgisinin bölük pörçük ve bazan zımnî mahiyetinden ve deneme ve yanılma yoluyla öğrenmenin öneminden, devlete karşı piyasaları savunurken söz etmişlerdir.[2] Hayek, insan bilgisindeki eksikliklerin genel denge kavramı bakımından doğurduğu sorunları tartışırken, ne tür kurumsal düzenlemelerin insanların planlarında koordinasyon sağlayacağının, esas itibariyle ampirik bir sorun olduğunu da vurgulamıştır. Burada Hayek'in eserini ayrıntılarıyla tartışacak değiliz. Şu kadarını söylemek yeter ki, gerçek dünyanın genel denge teorisinin varsayımlarını tatmin ettiği iddiası, gerek Hayek'in gerek bildiğim kadarıyla başka herhangi bir neoliberal piyasa savunucusunun eserlerinde hiçbir rol oynamamaktadır. (Przeworski'nin denemesinde, eleştirdiği neoliberallerin gerçek eserlerine hemen hiç değinilmemiş olması kayda değer.)

Przeworski aynı noktaları, Adam Smith'in ünlü "görünmez el" düşüncesine karşı da çarpıcı noktalar olarak göstermektedir. Ne var ki, Smith'i dikkatle okuyan herkes için apaçık olduğu gibi, onun piyasa savunusu, genel denge çerçevesi içinde oluşturulmuş bir modern refah ekonomisi vizyonuna dayanmamaktadır. Tek bir örnek vermek gerekirse Smith'in büyük ölçekli sosyal dönüşümlere ilişkin analizi (meselâ onun "dört aşama" teorisi) bu tür değişimlerin normal olarak bazı kişiler bakımından önemli refah kayıplarını içerdiğini açıkça göstermektedir.[3] Smith'in vizyonunun kalbinde yer alan şey, daha çok, ticarî bir toplumun, tüm vatandaşlarına hem refah hem örneği görülmemiş bir hürriyet sağlayabileceği fikridir.[4] Onun açık iddiası, böyle bir sistemin, teslim edilen bütün kusurlarına rağmen, tüm mevcut alternatiflerden daha iyi olduğuydu.

Smith'i, sanki tıpkı bizimkine benzer toplumlarla uğraşıyormuşçasına ele almak kuşkusuz yanlış olursa

da, onun ticarî toplumlar hakkında söylediklerinin büyük kısmı, bugünkü durumumuz bakımından da hâlâ çok geçerlidir. Eğer Smith, Hayek'in ademimerkeziyetçi karar almanın önemi ve özel mülkiyetin iktidarı dağıtmadaki değeri üzerindeki vurgulamasıyla takviye edilecek olursa, neoliberal iddianın gerçek temeline daha yakın bir şey elde edilmiş olur. Elbette bu iddianın, gerek teorik gerek ampirik açılardan, yeniden değerlendirilmesi gerekir. Ancak, Przeworski'nin değindiği teorik ekonomiye ilişkin hususlar onu hemen hiç etkilemez; buna karşılık, onun gelişme hakkındaki ampirik malzemeye ilişkin tartışması, bazı oldukça ilginç sorunları ortaya çıkarma eğilimindedir.

Sosyal Deneyler ve Devlet

Devletin olumlu rolüne ve İsveç stili sosyal demokrasinin çekiciliklerine gelince, bu konuda şunu söyleyebiliriz: Eğer şanslıysak, devlet olumlu bir rol *oynayabilir* (bunun bazı etkileyici tarihsel örnekleri vardır), ama devlet çoğu zaman pek büyük bir kötülüğün de kaynağı olmuştur. Üstelik başka bir soru da, bundan maddi kazanç sağlayabilecek olsak bile, hürriyetlerimizi devlete terketmeli miyiz, sorusudur. Beslenme ve beden eğitimi konusundaki kontrolumu bir çeşit bakıcıya terketmekle sağlayacağım bir yarar olabilir, ama ben hürriyetimi -bunu kötüye kullanabileceğimi düşünsem bile- uzun, zinde ve sağlıklı bir vesayet hayatına tercih ederim.

Bununla birlikte, eğer Przeworski'nin devlete olumlu bir rol tanıma önerisi bize çekici geliyorsa, bazı sorunları karşımıza almamız gerekir. Birincisi, kamusal tercih teorisinin, devletin herşeyi bilen ve iyiliksever bir despot rolü oynayacağı varsayımıyla yetinmememiz gerektiği yolundaki iddiasına bir cevap bulmak zorundayız. Eğer devlet "piyasa başarısızlıkları"nın üstesinden gelmek için yardıma çağrılacaksa onun, ihtiyacın ne olduğunu nasıl belirleyeceğini, niçin ihtiyaç duyulan şeyi yapacağını ümit etmemiz gerektiğini ve niçin iktidar sahiplerinin bu iktidarı başka -ve yağmacı- amaçlar için kullanmayacaklarını birinin bize anlatması gerekir. Bu meydan okumaya cevap verileme-

diği takdirde ise, devletin ve onun görevlilerinin piyasa başarısızlıklarını düzeltmek için müdahale edecekleri modeller sunmanın, Allahın ve meleklerin bu işi yapacakları modeller sunmadan bir farkı yoktur. Przeworski, kamusal tercih literatürünün bazılarına değinmekle birlikte, bunlara genel bir cevap vermemektedir. Bence bu, onun devletin olumlu rolüne ilişkin olarak verdiği örneklerin, yararlanabileceğimiz genel bir model oluşturma açısından taşıdıkları değeri ciddi olarak sınırlandırmaktadır. İkincisi, Przeworski'nin kurumsal düzenlemenin önemi konusundaki vurgulaması bana tümüyle doğru gibi görünmektedir. Ancak, bana kalırsa, rant arayışının denetlenmesine ilişkin sorunlar, bu tür faaliyetlerin kendilerinin mümkün olduğu kadar özel sektör içinde gerçekleştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Kamusal tercih teorisinin ortaya çıkardığı türde sorunlar, Orta ve Doğu Avrupa'nın şimdiki durumu bakımından geçerlidir. Alt tarafı, buralarda insanlar, kamu menfaatine hareket ettiklerini ısrarla ileri sürmüş olan rejimler altında acı çekmişlerdir -bu deneyim, şüphesiz ki bu insanları, devlet görevlilerinin gerçekten kamu menfaatine hizmet etmelerinin beklenebileceği fikri hakkında şüpheci olmaya sevketmiştir. Bu bölgedeki devletlerin, devletin en iyi ihtimalle başka ve daha mutlu ülkelerde oynadığı türden bir rol oynamasını bekleyebileceğimiz, çok şüphelidir. Kamu menfaati çağrılarına karşı güvensizlik duymak için bol bol sebebin mevcut olduğu bu şartlar altında, liberal geleneğin, fazilete ancak asgari ölçüde dayanmayı gerektiren sosyal işbirliği şekilleri arayışı, özellikle geçerli görünmektedir.

İsveç modeline gelince, bu çekici unsurlardan yoksun değildir. Ama bu model, iyi işlediği zamanlarda, öyle görünüyor ki, artığının refah amacıyla kullanıldığı (tıpkı bir zamanlar Gustavus Adolphus ve Charles XII'nin İsveç'inde savaş amacıyla kullanıldığı gibi), zayıf, yoksul bir piyasa ekonomisine dayanmıştır. Orta ve Doğu Avrupa gibi üretken piyasa ekonomilerinin mevcut olmadığı yerlerde bu modeli savunmak, damdan başlayıp aşağıya doğru giderek bir ev inşa etmeye çalışmaya benzer. Keza İsveç tarzı, etnokültürel türdeşlik ve

İskandinavya-dışı kültürlerden gelen insanların kabul edilmez bulabilecekleri sosyal kontrol şekilleri gibi, başka yerlerde yeniden yaratılması kolay olmayacak bazı sosyal ön-şartlara da dayanmaktadır. Hiçbir insan varlığını -biz ya da başkaları- her tür davranış biçimi talimatının istendiği gibi üstlerine yazılabileceği boş levhalar olarak göremeyiz ve görmemeliyiz.

Przeworski de, hakkını teslim etmek gerekir ki, Orta ve Doğu Avrupa'da yönetenleri yönetilenlerden ayıran mesafeden kaygı duymakta ve sosyal deneylerden, gerçek insanlara acı verebileceği için korkmaktadır, Şüphesiz burada birtakım sorunlar vardır ama, bunları mevcut rejimlere veya onların danışmanlarına karşı ileri sürmek, bana biraz haksız görünmektedir.

Komünizm - sonrası dünyanın insanları, büyük ve felâketli bir sosyal deneyin harabeleri üzerinde kendi toplumlarını ve kendi hayatlarını yeniden kurmaya çalışıyorlar. Bu deneyi gerçekleştirmiş olan rejimlerin önde gelen bir özelliği, parti ve devletten bağımsız sosyal örgütlenme şekillerine karşı düşmanlıklarıydı. Dolayısıyla bunların yerine geçen herhangi bir rejimin, bu tür özerk örgütlerden uzaklığı nedeniyle birtakım güçlüklerle karşılaşmaması şaşırtıcı olurdu. Üstelik, eski rejimden ayakta kalmayı başarabilmiş şeyler, yaşayabilir ve insancıl toplumlar için ideal unsurları hiç de sağlayabilecek nitelikte görünmemektedir.

Ben ve Przeworski gibi böyle yaşayabilir ve insancıl toplumlardan yana olanların kendilerine, bizim ideallerimizin başkalarına dayatılıp dayatılamayacağı ve Przeworski'nin bizi hakkında uyardığı türde sosyal deneyimden kaçınılıp kaçınılamayacağı sorusunu sormaları gerekir. Gerçekten, piyasaya dayalı sosyal düzenin neoliberal savunucularının, bu tür sosyal düzenlerin normal olarak vatandaşların itici buldukları olguları da beraberinde getirdiklerini ne ölçüde vurguladıkları düşünülürse, piyasaya dayalı sosyal reformlardan yana olan herkesin (buna, belli ölçüde bir devlet faaliyetini, hattâ bir tür "piyasaya dayalı demokratik sosyalizm"i isteyenler de dahildir) bu reformların, Doğu ve Orta Avrupa halklarının gözönünde nasıl meşrulaştırılabileceği sorusuna da cevap aramaları gerekir.

Bu bağlamda G.M. Tamas'ın, sosyalizm ve liberalizmin modernliğin alternatif versiyonları olarak paylaştıkları akrabalık hakkındaki düşünceleri, benim gibi antisosyalist bir liberal için biraz utanç verici bile olsa, özellikle çarpıcı niteliktedir. Liberaller için -aslında, komünizm-sonrası ülkelerin acıklı durumundan kaygı duyan herkes için-geniş kapsamlı sosyal değişim hem zorunlu, hem ıstırap verici derecede sorunludur. Tam ne yapılması gerektiği belli değildir; dış gözlemcilere gerekli gibi görünen şeyler de, karakterleri ve beklentileri tamamen farklı nitelikteki rejimler altındaki yaşamla şekillendirilmiş olan insanların desteğini kazanamayabilir.

Przeworski, kollektif cehaletimizin ölçüsüne dikkat çekmekte haklıdır. Ne var ki, o da, en az eleştirdiği neoliberaller kadar, bu cehaletin komünizm-sonrası ülkelerin sorunları için önerilen *tüm* çözümler üzerinde etkili olduğunu teslim etmek zorundadır. Benzer şekilde, bu ülkelerin geleceğinin nasıl en iyi şekillendirilebileceği konusunda fikirleri olan herkes (ister neoliberal olsunlar, ister olmasınlar) kendi önerileri için meşruluk sağlama sorununa da cevap aramak zorundadır.

Yönetimin Meşru Sınırları

Düşüncelerime son verirken, şu hayli heretik soruyu ortaya atmak istiyorum: Demokrasi kendi başına bir değer midir? Hürriyet, refah, özerklik, dostluk, işbirliği - bunların hepsi, içsel bir değere sahip olduklarını iddia edebilirler. Ya demokrasi?

Ben istibdat ve otoritarizmin amansız bir düşmanıyım. Hükümetler bizim adımıza kollektif kararlar verdiklerine göre, onlardan savaşarak değil oy vererek kurtulabilmemiz gerektiğini de sanıyorum. Ayrıca, birçok alanlarda fikir ve kanaatlerimizin aleni ve kamusal eleştiriye açık olması da önem taşımaktadır. Ama demokrasiyi kendi başına değerli bir şey gibi göstermek, bana yanlış –ve muhtemelen zararlı– gibi gelmektedir. Kaygım, böylece insanların, herşeyin sadece çoğunluk kararı sonucu olması nedeniyle meşrulaşabileceği yolunda yanlış bir kanıya sürüklenmeleridir; bu ihtimal birey hürriyetine saygı geleneğinin mevcut

olmadığı ve milliyetçiliğin çoğunluk iradesine âdeta kutsal bir nitelik kazandırabileceği ülkelerde, özellikle endişe vericidir.

Bence önemli olan bireylerdir: Onların yargıları, kanaatleri, tercihleri, garip özellikleri, alışkanlıkları ve herşeyden önce hürriyetleri –şu şartla ki, bütün bunlar, başkalarının benzer kaygılarına saygılı bir biçimde düşünülsün ve kullanılsın. Herbert Spencer'in dediği gibi, "bir vatandaşın yararlandığı hürriyet ölçülü olmalıdır; temsili olsun veya olmasın emri altında yaşadığı hükümet mekanizmasının mahiyeti nedeniyle değil, ama ona getirilen kısıtlamaların nisbeten az oluşu nedeniyle."[5]

Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayanlar bir gece içinde ekonomik kalkınma hedefine bağlansalar ve bunun nasıl gerçekleştirileceği hususunda Przeworski ile mutabakata varsalar bile, geniş ölçekli değişim –ve cehaletimiz nazara alındığında, tehlikeli sosyal deneyler– gene de kaçınılmaz olacaktır. Benim tercihim, birey hürriyetinin, mülkiyet haklarının ve hukuk devletinin herkes için güvence altına alındığı rejimlere geçilmesidir. Bu rejimlerin bundan fazlasını yapmalarını istemem (ama başka vatandaşların, eski rejimler altında yaşamış olup da herşeye tekrar başlayamayacak kadar yaşlı olanlara yardım sorumluluğunu üstlenmesine de taraftarım).

Diğer bir deyimle benim kişisel tercihim, devlete -insan tarihinde sömürünün ve zorbaca sosyal deneyimlerin en sık rastlanan kaynağı- karşı engeller diken bir rejime geçilmesinden yanadır. Bu tür engellerin, demokratik olanlar da dahil, bütün hükümetlerin etrafına inşa edilmesi gerekir. (Demokrasinin sadece araçsal değer taşıdığı yolunda daha önce ifade etmiş olduğum görüş, burada ise karışmaktadır. Demokratik toplumlarda aydınların en önemli görevlerinden biri, bence, demokratik olanlar da dahil, hükümetlerin meşru sınırlarını bize hatırlatmaktır). Bu, diğer şeyler yanında, birçok mal ve hizmetin çoğulcu bir temelde –çoğulcu, çünkü tümüyle gönüllü– sağlanmasını teşvik edecektir. Bu da, öyle sanıyorum ki, yokluklarıyla yönetenlerle yönetilenler arasında Przeworski'yi bu kadar kaygılandıran uçuruma neden olan "ara kurumlar"ın

yeniden doğuşuna katkıda bulunabilecektir. Teslim etmek gerekir ki, bu fikirler biraz spekülâtif niteliktedir; gene de, bugün insanların çoğunun *ancak* devlet tarafından sağlanabileceğine inandıkları birçok şeyin özel olarak sağlanmasının çarpıcı tarihsel örnekleri vardır.[6] Normal insanların mümkün olduğu kadar kendi yargılarına güvenmekte ve kendi pratik bilgilerine göre hareket etmekte serbest bırakıldıkları sistemler lehinde elbette söyleyecek çok şey vardır.

Böyle bir rejim, liberal bir rejim olacaktır ve bu nedenle çoğu milliyetçiler ve modernizm karşıtı dinciler için lânetli bir şey gibi görünecektir. Ama onlara hiç değilse bir şey verecektir: Kendi hayat tarzlarını, başkalarının hürriyetleriyle uyumlu bir biçimde serbestçe sürdürebilme imkânı, Şunu da eklemem gerekir ki, bu aynı zamanda değişim ve meşrulaşma sorunlarının çözümüne de ufak bir katkıda bulunacaktır.

Karl Popper'in eski bir öğrencisi olarak, Przeworski'nin cehaletimize ilişkin vurgulamasını ve başkalarının hayatları hakkında Allah rolü oynamamamız uyarısını memnuniyetle karşılıyorum. Ancak onun, eleştirdikleriyle aynı geminin içinde olduğunu anlayamamış olmasından ve bugün bu tarihsel meydan okumaların üstesinden gelme hususunda hem hürriyete hem muazzam bir sorumluluğa sahip Orta ve Doğu Avrupalılar için söyleyecek pek fazla şeyi olmamasından üzüntü duyuyorum.

NOTLAR

---

[1] Bk. *Individualism and Economic Order*'da derlenmiş olan denemeler (Chicago: University of Chicago Press, 1946).

[2] Meselâ bk. Hayek'in "Competition as a Discovery Procedure," kendisinin *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas* adlı eserinde (Chicago: University of Chicago Press, 1978) 179-90.

[3] Meselâ Smith'in, bir geçim tarzı olarak avcılıktan çobanlığa geçilmesiyle nasıl eşitsizliğin ve yoksulun zengine bağımlılığının ortaya çıktığıyla ilgili tartışmasını ele alalım; "çünkü zengin, artık ehlileştirilmiş olan av hayvanlarını kendi mülkü

haline getirdiğinden, yoksul artık geçimini avcılıktan sağlayamaz olmuştu". "Report Dated 1766," Adam Smith *Lectures on Jurisprudence* (Oxford: Oxford University Press, 1978), 405.

4 Bu sorunlara ilişkin çarpıcı bir genel bakış için, bk. Istvan Hont and Michael Ignatieff, "Needs and Justice in the *Wealth of Nations*," aynı yazarların derledikleri *Wealth and Virtue* (Cambridge: Cambridge University Press, (1983), 1-44.

5 Herbert Spencer, *Man versus the State* (London: Williams and Norgate, 1885), 15-16.

6 Bu ihtimal üzerindeki gelişen literatürden örnekler için bk. Stephen Davies, "Edwin Chadwick and the Genesis of the English Welfare State," *Critical Review* 4 (Fall 1990): 523-36; Bruce Benson, *The Enterprise of Law* (San Fransisco: Pacific Research Institute, 1991); ve David Beito'nun iki denemesi, "Mutual Aid for Social Welfare: The Case of American Fraternal Societies," *Critical Review* 4 (Fall 1990): 709-36; ve "The Formation of Urban Infrastructure Through Non-Government Planning: The Private Places of St. Louis," *Journal of Urban History* 16 (May 1990): 263-303.

8.
SERBEST PİYASA NEDEN YETERLİ DEĞİLDİR?

Robert A. Dahl

***Robert A. Dahl**, kırk yıldan fazla bir süredir hocalık ettiği Yale Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Sterling Profesörüdür (emeritus). Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin başkanlığını da yapmış olan Dahl, eserleriyle birçok ödüle sahip olmanın yanısıra, Michigan Üniversitesi ile Alaska Üniversitesi tarafından fahri dereceler de almıştır. İyi bilinen kitapları arasında* A Preface to Democratic Theory *(1956),* Who Governs? Democracy and Power in an American City *(1961),* Polyarchy: Participation and Opposition *(1971),* A Preface to Economic Democracy *(1985), ve* Democracy and Its Critics *(1989) yer almaktadır.*

Modern demokrasinin sadece, üretim ile bölüşümün esas olarak güçlü bir biçimde piyasa yönelik faaliyet gösteren özel teşebbüsler eliyle gerçekleştirildiği ekonomik sistemlere sahip ülkelerde -yani, kapitalist ekonomik sistemlere sahip ülkelerde- varolduğu, çarpıcı ve sık sık belirtilen bir olgudur. Kapitalist ülkelerin tamamı demokratik değilse ve geçmişte de demokratik olmadıysa da, demokratik ülkelerin tümü kapitalist ekonomilere sahip olageldiler.

Bu bağlantı bana, tarihsel bir tesadüf gibi görünmüyor. Yakınlarda, bir başka yerde, modern demokrasinin piyasa ekonomisini gerektirdiği savını ortaya koymaya çalışmıştım.[1] Merkezden yönetilen bir komuta ekonomisinin, siyasal önderlere, ikna, yönlendirme ve zorlama amaçlarına yönelik oldukça güçlü kaynaklara erişme imkânı vererek, şirketler ister kollektif ister özel mülkiyete ait olsun, uzun dönemde demokrasiyi büyük ölçüde olanaksız kılacağı sonucuna varmaya bizi zorlayan nedenlerin

olduğuna inanıyorum. Gerçekleştirilebilir tek alternatif bir tür piyasa ekonomisidir.

O halde demokrasi, özel değil fakat esas olarak kamusal, devlete ait veya toplumsal mülkiyete dayanan bir piyasa ekonomisiyle uyuşabilir mi? Schumpeter'in, "üretim araçlarının ve üretimin kendisinin kontrolünün merkezî bir otoriteye verilmiş olduğu" çözüm yolu –kendisinin de pek iyi farkında olduğu gibi– bir komuta ekonomisindekilere çok benzeyen tehlikeler yaratmaktadır.[2] Yugoslav deneyimi, demokrasinin, bir tür ademi merkeziyetçi "kollektif" veya "toplumsal" mülkiyet ve denetime dayanan bir "sosyalist" piyasa ekonomisiyle bağdaşıp bağdaşmadığı sorusuna kesin bir çözüm getirmemektedir. En nihayetinde, Yugoslavya'nın alışılmadık çoğulculuğu ve ademi merkeziyetçiliğine rağmen, Tito ve halefleri liberal demokrat insanlar değildi; Parti'nin hegemonyasını sürdürmeyi ve muhalif siyasal partileri baskı altıda tutmayı vurguluyorlardı.

Bununla birlikte, demokratik ülkelerin, ekonomik teşebbüslerin esas olarak özel mülkiyete ait olduğu piyasa ekonomilerine sahip olacaklarını varsayalım. Teorik ihtimallerden biri, demokratik ülkelerde piyasanın, genel olarak, tam anlamıyla rekâbetçi olmalarıdır. Bununla birlikte, tarihsel olarak, bu yolu sürekli olarak tercih etmiş hiçbir demokratik ülke yoktur. Burada, bütün demokratik ülkelerin tam rekâbetçi ekonomileri, piyasanın devlet müdahalesi tarafından önemli ölçüde değiştirildiği karma ekonomi lehine reddetmelerinin bazı nedenlerini tartışmak istiyorum.

Mükemmel makalesinde Adam Przeworski, rekâbetçi piyasaların verimli olmalarının ve ekonomik büyümeyi sağlamalarının neden zorunlu olmadığını göstermektedir. Yine Przeworski, aynı zamanda, tam rekâbetçi piyasa ekonomisinin bir diğer eksikliğinin de ciddî *ahlâk* zayıflıkları olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü, rekâbetçi piyasa verimli neticeler üretecek olsa bilse, (Pareto optimumu anlamında) bu verimli neticelerin haklılaştırılabilir olması zorunlu değildir ve bazı haklılaştırılabilir neticeler de verimsiz olabilirler.

Verimli bir neticenin makûl ölçüler içinde haklı gösterilemez olduğuna karar vermek için bir çok neden vardır

ama, bunlardan yaygın olan ikisiyle kendimizi sınırlı tutalım: adalet (veya hakçalık) ve demokrasi. Adalet söz konusu olduğunda, şu hayatî örnek yeterli olabilir. Verimli bir neticeyi adil veya hakça bir netice olarak kabul etmemiz, yalnızca sık sık belirtilen ve sonra da ihmal edilen, başlangıçtaki gelir dağılımı ve pazarlık gücünün de âdil olduğu yolundaki cüretkâr varsayım temelinde haklı gösterilebilir. Azamî ölçüde verimli bir kaynak dağılımı (Pareto optimumu), tam eşitlikten en aşırı eşitsizliğe kadar uzanan sonsuz sayıda farklı gelir dağılımı ile tamamen tutarlıdır. Dolayısıyla, düzenlenmemiş rekâbetçi piyasanın "verimlilik" ve "toplumsal bakımından mümkün en iyi" neticeler için gerekli *ve dolayısıyla da arzu edilen* bir araç olduğu önermesi, gelir ve diğer hayatî önem taşıyan kaynakların farklı bölüşüm biçimlerinin âdil ve gerçekleştirilebilir olup olmadıklarına ilişkin daha ileri bir iddia ile temellendirilmedikçe, ahlâkî olarak anlamsızdır.[3]

Przeworski'nin işaret ettiği gibi, piyasaları düzenleme çabasının hiçbir bölümü, gelir dağılımını değiştirmeye yönelik bir girişim saikiyle yapılmamıştır. Bu, sözü edilen çabaların sonuçlarının daha hakça bir gelir dağılımı yarattığını söylemek anlamına gelmez (ancak, hakçalık daha az eşit gelirleri gerektiriyorsa, bu durumda bazı ülkeler daha âdil bir gelir dağılımı yaratmış olabilirler). Yine bu, tercih edilen yöntemlerin mutlaka varolanların en verimlileri oldukları anlamına da gelmez; aksine, bu yöntemler çoğu kez son derece verimsiz, etkisiz ve hattâ ters olabilirler.[4] Burada söylenen sadece, eğer varolan gelir dağılımının haksız olduğuna inanılıyorsa, o zaman devlet müdahalesi aracılığıyla daha haklı bir bölüşüme ulaşmaya çalışmanın akla uygun olmasıdır. Ayrıca, böyle bir yaklaşımın, ister başkalarını düşünmekten [*altruism*], ister kamusal erdemden veya rasyonel öz çıkardan kaynaklansın, akla uygun olduğuna da dikkat çekerim.

Rekâbetçi Piyasa Demokrasiye Karşı

Rekâbetçi piyasalardan oluşan bir sistemin ortaya çıkaracağı neticenin, demokratik yönetimin süreç ve kurumları üzerinde son derece zararlı olabileceği sonucuna varmak için de çok iyi nedenlerimiz vardır. Gerçekten de,

bu süreçleri ve kurumları piyasadan –örneğin, bir kimsenin yurttaş veya yasa koyucu olarak sahip olduğu oyunu yahut bir kimsenin devlet memuru olarak verdiği hizmetleri satmasını yasa dışı kılmak suretiyle– ayırmak esaslı bir zorunluluktur.

Demokratik süreçlerle rekâbetçi piyasa arasında varolan ikinci bir çatışma kaynağı da, kendilerinin piyasadan yara aldığına inanan insanların ekonomik bakımdan verimli (Pareto optimumu) neticeleri sadece, rasyonel öz çıkar yerine genel iyiye bağlılık içinde davranmaları halinde arzu edilir bir şey gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Daha eski dille söylersek, bu insanlar güçlü bir kamusal erdem duygusuyla hareket etme ihtiyacını duymaktadırlar. Pareto optimumuna doğru ilerlemek, bu süreçte hiç kimsenin yara almayacağını garanti etmemektedir. Bu, sadece, Pareto optimumuna bir kez erişildikten sonra, herhangi bir değişikliğin bazı kimseleri daha yoksul kılabileceğini belirtmektedir. Benzer biçimde, genel iyi ile ilgili başka hiçbir ölçüt, toplumun daha kapsamlı iyiliği uğruna hiçbir kimsenin kesinlikle zarar görmemesini sağlayan bir reçete sunmamaktadır. Yine de, piyasada ortaya çıkan neticelerden zarar gören kimseler, süreç içinde kendileri yara alsalar bile, toplumun daha kapsamlı iyiliğinin rekâbetçi bir piyasayı gerektirdiğine ilişkin iddiayla karşılaştıklarında, muhtemelen şöyle cevap vereceklerdir: "Ne demek, yani?"

Herkesin (en azından ekonomik işlemlerinde) rasyonel öz çıkar güdüleriyle hareket etmesinden toplumun yarar sağlayacağı varsayımı ile gerçekleştirilebilir en iyi durumun sağlanması bakımından rekâbetçi piyasanın kurbanlarının bencil davranışlarının önlenmesi gereği arasındaki açık çelişki, biraz tuhaf ve alaycı bir durum olmaktadır. Fakat, genel refahın azamileştirilmesi için kurbanların kendi öz çıkarlarına göre davranmamaları gerekiyorsa, o zaman, yine bu kurbanların kendi çıkarları konusunda yanıltılmalarını veya bu çıkarlarını daha kapsamlı bir varlığın iyiliği için kurban etmeyi istemelerini sağlanmak gerekmektedir.[5] Bununla birlikte, bir piyasa toplumunda, aslında belki de her büyük ve heterojen toplumda olduğu gibi, hüküm süren kültürel normlar ve pratikler, kamusal erdeme güçlü bir adanmışlığı pek teşvik etmemektedir.

Demokrasi ile tam anlamıyla rekâbetçi piyasa arasındaki çatışmanın üçüncü kaynağı, bazı durumlarda müdahaleye karşı çıkan iddianın, bırakın kurbanları, genel kamu oyunu bile ikna edemeyecek ölçüde soyut ve karmaşık olması gerçeğine bağlanabilir. En azından Pareto optimumu anlamında verimlilikle ilgili iddianın büyük bir bölümü, insanların çoğu için sözcüğün gerçek manasıyla anlaşılmaz olmaktadır. Tam anlamıyla rekâbetçi piyasaların arzu edilirliği konusunda ikna olmuş entellektüel ve politika üreten seçkinler için bile, kendileri gibi düşünmeyenleri ikna etmenin maliyeti, bir engelleme oluşturmaktadır. Tarih, her halükârda, meselenin çoğu kez böyle olduğunu göstermektedir. Demokratik bir ülkede siyasal seçkinler, çoğunluğu bir yana bırakın, güçlü bir azınlığın tercihlerine karşı rasyonel olarak haklı gösterilebildiğine inandıkları bir siyaseti yürütmek için kamu oyundan gereğince bağımsız bir konuma gelememektedirler.

Son çatışma kaynağı, rekâbetçi piyasanın yarattığı neticeleri demokratik bir ülkede halka *empoze etmenin* yüksek bedelinden kaynaklanmaktadır. Serbest piyasadan zarar gördüklerine inanan insanlar, rasyonel tartışma yoluyla kendi paylarına düşene razı olma konusunda ikna edilemezlerse, o zaman buna razı olmaya zorlanabilirler. Demokratik bir ülkede bile insanlar, beğenmedikleri yasalara itaat etmeye zorlanırlar. En nihayetinde, piyasa ilişkilerini, süreçlerini ve neticelerini *değiştirmeye* yönelik devlet müdahalesini gerektiren politikalar, kendiliğinden zorlayıcı değillerdir; normal olarak bu politikalar, müdahaleci politikaları yürütme amacına yönelik yasaların ve idarî kuralların ihlâl edilmesi durumunda acımasız cezalar ve bu cezaların uygulanması biçiminde görünen zorlama tehdidi ve çoğu kez de bu tehdidin uygulamaya konulmasıyla pekiştirilmektedir. Bununla birlikte, bazen unutulan şey ise, tam anlamıyla serbest piyasaya *geçilmesi*, serbest piyasanın *korunması* veya *sürdürülmesi* amacına yönelik devlet politikalarının da, biraz önce gördüğümüz gibi, normal olarak zorlamayı gerektirdiğidir.

Esas olarak çoğunluk yönetimi ilkesine göre yönetilen bir ülkede, yurttaşların çoğunluğu, dizginlenmemiş piyasaların faydaları lehinde ileri sürülen teorik ve pratik savlara inanma noktasına gelmiş olabilir. Sürekli bir

çoğunluk oluşturmaya yetecek sayıda yurttaş, kendi çıkarlarına en iyi, tüm ekonomik kaynaklar için uygulanacak bir serbest piyasanın hizmet ettiği sonucuna varabilir; yahut yurttaşların çoğunluğu gerçekten genel iyiliğe hizmet etme ilkesine bağlıdır ve bu genel iyilik için tam anlamıyla serbest piyasanın gerekli olduğuna inanmışlardır. İnançlarının temeli ne olursa olsun, bu çoğunluğu oluşturanların, tam anlamıyla serbest piyasaların işleyişine müdahale etmekten kaçınakak veya bu müdahaleyi önleyecek politikaları destekleyeceklerini yahut, yönetimin böyle politiklar benimseyip ulgulamasında ısrarlı olacaklarını düşünebiliriz. Ayrıca, yine bu çoğunluk içinde yer alanların, zarar gördüklerine inanan insanlardan gelen direnmeye karşı bu politikaları yürütmenin -ahlâkî, kişisel, toplumsal, siyasal, ekonomik- maliyetlerini de üstleneceklerini düşünebiliriz.

Bir diğer ihtimali de düşünebiliriz. Modern demokrasinin (veya benim tercih ettiğim deyimle poliarşinin) gerçek dünyasında, siyasal seçkinler çoğu kez hatırı sayılır bir özerklik düzeyinden yararlanabilmektedirler. O halde, sabit bir çoğunluğu ifade eden bir koalisyonun önderlerinin, tam anlamıyla serbest bir piyasa sisteminin sürdürülmesinin önemine güçlü bir biçimde inandıklarını ve birçoğu önderlerinin izlediği politikalara inançlı bir biçimde bağlanmış olmayan seçmen çoğunluğunun desteğini yitirmeksizin, buna uygun politikaları benimseme yeteneğine sahip olduklarını düşünebiliriz.

Fakat, gerçek dünyada zorlama maliyeti yüksek bir iştir. Dolayısıyla, kendi iradelerine zıt politikaların uygulanmasından zarar gören insanların, etkili bir zorlamayı önlemek veya zayıflatmak amacıyla, hem bireysel, hem de kollektif eylem yollarını bulmak, oluşturmak ve benimsemek için gereken nedenleri vardır. Gerçekten de, liberal demokratik sistemlerde, bir azınlığın dierinişine karşı yasaları etkili bir biçimde uygulamak yönetimler için çoğu kez imkânsız veya sadece maliyetini karşılamayacak ölçüde değersiz bir iş olmaktadır. Bir yasayı ne zaman ve nasıl acımasızca uygulamak gerektiği ve muhaliflerine de ne zaman ve nasıl teslim olunacağı sorusu, siyasal yargıyı gerektiren bir sorun haline dönüşmektedir. Bu, artık soyut bir ilke meselesi değil fakat, bir pragmatik karar verme,

çok geniş anlamıyla göreli kayıpların ve kazançların ağırlığını tartma meselesidir.

Devlet Müdahalesinin Kaynakları

Devlet müdahalesinin yüksek maliyetli bir şey olduğunu ve piyasa kararlarına devlet müdahalesinin maliyetinin çoğu kez, bundan sağlanacak yararların ötesine geçtiğini biliyoruz. Savunma amaçlı bir yagıya varmak, açıkça olağanüstü zor bir iştir.[6] Ancak, burada önemli olan nokta, piyasayı yaratmaya veya korumaya yönelik müdahalenin bedelinin de yüksek olmasıdır; direnme ve karşı koyma, tahammül edilmez ölçüde yüksek bir maliyet yaratabilmektedir. Sadece devletlerin, bazen şiddete de başvurarak, işçilerin sendikalaşmalarını ve grev ve diğer kollektif eylemlerde bulunmalarını önlemek için yaptığı girişimleri hatırlamak yeterlidir.

Tam anlamıyla rekâbetçi piyasaları korumak için gerekli olar zorlamanın maliyetinden daha da önemli olan ise, demokratik ülkelerde iyi bilinen siyaset dinamiğidir. Demokratik oyunun kuralları, yetişkin yurttaşlara, hiç değilse seçilmiş önderler için sonuçta büyük bir değeri olan bir imkân sağlamaktadır –oy verme. Oyunun kuralları, ayrıca, birçok insanın siyasal mücadele sahnesine başka yollardan da erişebilme imkânlarını garanti altına almaktadır. Siyasal rekâbet, seçilmiş önderlerin, bir avuç potansiyel seçmenden daha çok sayıda insanın içinde yer aldığı örgütlü ve örgütsüz herhangi bir topluluğun görüşlerine veya oylarına göre davranma niyetlerine de imkân sağlamaktadır. Rekâbet içinde yer alan bir önderler kümesi, böyle bir gruba cazip gelecek bir davranışı, elde ettiği destekten daha çoğunu kaybetmeksizin planlamayı başaramıyorsa, bir başka önderler kümesi onların davasını üstlenmeyi daha yararlı bulabilir.

Çoğunluk oluşturan koalisyonlar nadiren tam anlamıyla türdeştir; bunlar gerçekte, birbirine benzeyen veya birbirini tamamlayan ama tam anlamıyla özdeş de olmayan sorunlara sahip azınlıkların oluşturdukları koalisyonlardır. Bu koalisyonların uzun vâdede istikrarlı olmaları pek mümkün değildir. Dolayısıyla, istekleri mevcut bir koalisyon yönetimi tarafından gözardı edilen insanlar, çoğu

kez, gelecekte kendi iddialarını daha fazla ciddiye alacak bir koalisyon yönetimine kavuşma şansına sahiptirler. Dahası, işbaşındaki koalisyon yönetiminin dışında kalan grupların hükûmet politikalarını etkileyebilme derecesi, demokratik toplumlar arasında büyük ölçüde değişmekle birlikte, hükûmetler çoğu kez kendilerini, muhalefete destek verme eğiliminde olan seçmen gruplarına uygun düşecek biçimde ayarlamaktadırlar.

O halde, öyle veya böyle, zaman içinde serbest piyasanın kurbanları, yönetimi –veya yerel, devlet, eyalet yahut bölgesel düzedeki bir yönetim tarzını– kendilerini koruma amacına yönelik müdahaleci politikaları benimseme yönünde etkileyebilmektedirler.

Tam anlamıyla serbest bir piyasayı kurmanın ve sürdürmenin açıkça imkânsız olduğu gerçeği karşısında, serbest piyasayı savunanların bazıları, yanlışın izlenen politikalarda değil fakat, bilgisilerin bilgili olanlar üzerinde hüküm sürmesine izin veren demokratik süreçlerde yattığı sonucuna varabilmektedirler. Yine bunlar, ekonomik politika konusunda (ve belki başka konularda da) bilgili olanların bilgisizlere egemen olmaları için, demokratik süreç ve kurumların yerini koruyuculuğun veya seçkinler yönetiminin –daha düz bir biçimde söylersek, otoriter bir diktatörlüğün– alması gerektiği sonucuna dahi varabilirler. Burası, böylesi bir görüşün ahlâkî ve siyasal saçmalığını tartışmanın yeri değildir.[7] Burada vurgulanmaya değer olan nokta, belki, bir serbest piyasa ekonomisi ancak demokratik olmayan bir siyasal sistem tarafından sürdürülebiliyorsa, o zaman, ondokuzuncu yüzyıl liberalizmin görüşünün de tümüyle harabeye dönmüş olduğudur.

Bütün bunların özeti, her demokratik ülkenin, düzenlenmemiş serbest piyasa idelojisini değilse de pratiğini reddetmiş olmasıdır. Bütün demokratik ülkelerde piyasa ekonomisinin bulunduğu doğruysa da, her demokratik ülkede piyasanın devlet müdahalesi tarafından biçimlendirildiği de doğrudur. Bu karma ekonomiler, İskandinav ülkelerinin, Almanya, Avustury'a ve Hollanda'nın korporatist sistemlerinden İngiltere ve Birleşik Devletler'in daha parçalanmış sistemlerine dek birçok değişik biçimlerde varolabilmektedir.[8] Bundan da

ötede, müdahalenin ölçüsü ve biçimleri sadece ülkeden ülkeye değil fakat, zaman içinde de değişmektedir.

O halde, ne tarihsel tecrübe, ne de teorik değerlendirmeler, devlet müdahalesi ile piyasaların karmaşık varolma biçimlerinin, piyasa ekonomisine ve demokratik siyasal sistemlere sahip bütün ülkelerde mükemmel olarak istikrarlı veya esaslı ölçüde benzer olacaklarına inanmak için herhangi bir neden ortaya koymaktadır. Bu değişik kalıpların benzeşecekleri Platoncu anlamda ideal bir dengenin varolduğuna işaret eden hiçbir ikna edici kanıt yoktur. Aksine, 1) farklı ülkelerin farklı piyasa rekâbeti, düzenleme ve müdahale kalıplarını sergilemeye devam edecekleri ve 2) herhangi bir ülkedeki kalıbın, toplum, ekonomi, siyasal güçler ve kendi halkının fikir, inanç, anlayış ve değerleri ile birlikte değişeceği sonuçlarına varmak için güçlü nedenler bulunmaktadır.[9]

Bütün demokratik ülkelerin piyasa ekonomisine alternatif olarak merkeziyetçi bir konuta ekonomisini reddettikleri doğrudur; fakat bu ülkeler, aynı zamanda, tam anlamıyla serbest piyasayı da, piyasanın ortaya çıkardığı neticelerin devlet müdahalesi tarafından esaslı bir biçimde değiştirildiği karma ekonominin alternatifi olarak reddettmişlerdir.

NOTLAR

[1] Aşağıdaki savlar şu yazıdan uyarlanmıştır: Robert A. Dahl, "Why All Democratic Governments Have Mixed Economies," John Chapman ve Ian Shapiro, eds., *NOMOS XXXV, Community and Democracy* (New York: New York University Press, 1992) içinde. Burada "demokrasi"nin modern, *geniş ölçekli* demokrasi (poliarşi) anlamına geldiğini akılda tutmak önemlidir. Kollektif veya komünal mülkiyete, üretime ve bölüşüme sahip olan ve *iç* piyasaları hemen hemen hiç bulunmayan küçük toplumlarda çok yüksek düzeyde bir demokrasinin varolabileceği, İsrail *kibbutzim* örneği ve diğer çok küçük ölçekli komunist veya kooperatif toplumları tarafından ortaya konulmuştur. Her ne kadar *kibbutzim* son derece ender rastlanan koşulları gerektirmekteyse de, bunların başarısı ve kalıcı olmaları, *her* gerçek demokratik sistem için piyasanın ve özel mülkiyetin mutlak anlamda

vazgeçilmez oldukları konusundaki genellemelerin evrensen geçerliliğini iddia ederken dikkatli olmayı gerekli kılmaktadır.

[2]Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3. yayımlanış, (New York: Harper and Row, 1950), 167. Schumpeter kuşkularını, tipik olarak, sosyalizm ve demokrasiyi tartıştığı yerin sonlarında gündeme getirmekte ve şöyle yazmaktadır: "Demokratik süreci koruma ödevinin son derece güç bir şey olduğu görülebilir. . . . İş başında bulunan bireyler . . . sosyalist örgütlenmenin doğasında varolan, insanlar üzerindeki muazzam iktidarı ellerinde tutan insanlara hoş gelecek bir eylem planına yöneltilebilirler. Nihayet, sosyalist ekonominin verimli bir biçimde yönetilmesi fabrikadaki proletaryanın diktatörlüğü değil, bu proletarya *üzerinde* diktatörlük anlamına gelmektedir. . . . Pratik bir zorunluluk olarak sosyalist demokrasi, zamanla, kapitalist demokrasiden daha da fazla bir kandırmaca haline gelebilir" (s. 302).

[3]Amerikalı iktisatçı J. B. Clark'ın, bu yüzyıl başlarında, rekâbetçi piyasalarda ortaya çıkan gelir dağılımının normatif anlamda âdil olduğunu kanıtlama girişimi, gelir dağılımını kendi analizlerinin başlangıcı için bir veri kabul eden diğer iktisatçılar tarafından hemen reddedilmiştir. Bkz. Marc Blaug, *Economic Theory in retrospect*, 3. yayımlanış (New York: Cambridge University Press, 1978), 450 vd. Siyasal teori açısından yöneltilen bir eleştiri için bkz. Ian Shapiro, "Three Fallacies Concerning Majorities, Minorities, and Democratic Politics," *NOMOS XXXII, Majorities and Minorities* (New York: New York University Press, 1991).

[4]Gelir ve diğer önemli kaynaklardaki eşitsizliklere getirilebilecek, arzu edilen ve edilmeyen çözümlerle ilgili bir tartışma için bkz. James Tobin, "On Limiting the Domain of Inequality," *Journal of Law and Economics* 13 (October 1970): 263-77.

[5]Şu sorulabilir, hangi daha büyük varlık? İnsanlık mı? İnsanlık değilse, neden daha küçük bir topluluk? Optimum neticenin belirlenmesinde anlamlı kabul edilecek olan insan topluluğunun ne olduğu sorunu, bana, merkezi öneme sahip ihmal edilmiş bir soruyu gündeme getirir gibi görünmekteyse de, burada bu sorunu gözardı etme yönündeki (sakıncalı da olsa) alışılmış pratiği izleyeceğim.

[6]Maliyetler ve kazançlar ile ilgili Birleşik Devletler'deki en son hesaplama şudur: Robert W. Hahn ve John A. Hird, "The Costs and Benefits of Regulation: Review and Synthesis," *Yale Journal on regulation* 8 (1991): 233-78. Bu yazarların 1988 için yaptıkları, uluslararası ticareti, telekomünakisyonu, tarım ürünleri fiyatlarını, hava yollarını, demir yollarını, posta ücretlerini, süt pazarlamasını, doğal gazı, gemi taşımacılığını ve yarım düzineye

yakın diğer faaliyetleri düzenlemeye ilişkin yıllık maliyet tahmini, verimlilik maliyetlerinde 45.3 ile 46.5 milyar dolar ve transfer harcamalarında ise 172.2 ile 209.5 milyar dolar arasındadır (Table 1, s. 251). Yine bu yazarlar, çevre, otoyol güvenliği, iş güvenliği ve sağlığı, nükleer enerji, uyuşturucu, eşit istihdam olanağı ve tüketicinin korunması ile ilgili sosyal düzenlemelerin 1988 yılı maliyetlerini, 78 ile 107 milyar dolar, kazanımları ise 42 ile 182 milyar dolar arasında tahmin etmişlerdir (Table 2, s. 256). Bu yazarların belirttiklerine göre, "Kazançların çoğu durumda ihmal edilebilir olduğu varsayılan ekonomik düzenlemeden farklı olarak, sosyal amaçlı düzenlemeler önemli kazanç sağlama potansiyeline sahip bulunmaktadır. sosyal amaçlı düzenlemeler belirli "piyasa yanlışları"nı düzeltmeye yönelik olduğu için, topluma daha net kazanımlar getirebilmektedir" (s. 253)/.

[7]Bunu, *Democracy and Its Critics* (New Haven: yale University Press, 1989 -Türkçesi: *Demokrasi ve Eleştirileri*, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derniği ve Türk Demokrasi Vakfı yayını, 1993) adlı kitabımda gerçekleştirdim.

[8]Örneğin bkz. John R. Freeman, *Democracies and Markets: The Politics of Mixed Economies* (Itacha: cornell University Press, 1989). İskandinav ülkeleri bile, ekonomik politikaların belirlenmesinde belirgin olarak farklı yollar izlemişlerdir. Örneğin, "Üç Kuzey ülkesi, iş dünyasının siyasal denetimine yönelik olarak çok farklı mekanizmalar geliştirmişlerdir. Norveçli sosyal demokratlar, öncelikle kredi kontrolü yoluyla plânlamayı ve daha sonra da sanayi hisse senetlerinin devlet tarafından satın alınmasını vurgulamışlardır. İsveçliler öncelikle emek piyasasının kontrolüne bel bağlamışlar ama, 1960'lardan sonra yatırımda daha aktif bir rol oynamaya da başlamışlardır. ihayet, Danimarkalı sosyal demokratlar, finans, emek piyasası ve yatırım davranışı alanlarında kamunun yönlendiriciliğini ve denetimini kurumlaştırmakta başarısız olmuşlardır. Bu üç ülkenin tümünde -ama özellikle Norveç ve Danimarka'da- gelir dağılımının belirlenmesinde devletin müdahalesi 1970'lerde temel yollardan biri haline gelmiştir." Gosta Esping-Anderson, *Politics Against Markets* (Princeton: Princeton University Press, 1985), s. 236-37.

[9]Ünlü "İsveç modeli" aydınlatıcı bir örnek sunmaktadır. Sosyal Demokrat hükûmetlerin egemenliğinde geçen yarım yüzyıl boyunca, aşamalı olarak gelişen bu modelin temel öğeleri, İsveç'te ve başka yerlerde, çoğu kez, temel bir toplumsal bütünlüğün neredeyse değiştirilmesi mümkün olmayan bileşenleri olarak görülmüştür. Bununla birlikte, 1980'lerdeki seçmen tatminsizliği, gelir vergisi oranlarını belirleyen cetvelde (azami yüzde 50 olacak biçimde) indirime yol açmış ve Eylül 1991'de, Sosyal Demokrat

Parti'nin 1920'lerder bu yana aldığı en kötü yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, sosyalist olmayan partiler hüumeti kurmuşlardır ve aşamalı da olsa, bazı önemli politikalarda daha ileri değişiklikleri de başlatacak gibi görünmektedirler.

9.
SOSYALİZMİN GELECEĞİ

Francisco C. Weffort

Francisco C. Weffort *Brezilya'daki Sao Paolo Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü ve hem kurucusu, hem ilk başkanı olduğu Center for Studies of Contemporary Culture (CEDEC) merkezinde araştırmacıdır. Geçtiğimiz akademik yılda Washington'daki Woodrow Wilson Center'da araştırmacı olarak bulunmuştur. Yayınları arasında* América Latina: Ensayos de Interpretación Sociológica-Política *(Fernando Henrique Cardoso ile ortak derleme, 1970),* O Populismo na Politica Brasiliera *(1978), ve* Por que Democracia? *(1986) bulunmaktadır.*

Son üç yılın olayları solda bir deprem etkisi yaptı. Sosyalizmin 1989'da başlayan çöküşü herkesi şaşırttı. Bu, mavi bir gökyüzünde çakan bir şimşek gibiydi. Bundan daha da çarpıcı olanı ise, 1991'deki olaylarla birlikte, bütün Sovyet imparatorluğunun dağılması ve dünya tarihinin en büyük kitle hareketlerinden biri olan Rus devriminin müthiş ve trajik bir başarısızlıkla sona ermesiydi. Sol, şimdi heryerde, tarihin en ciddi meydan okuyuşu ile yüzyüze gelmiş bulunmaktadır.

Joseph Schumpeter, klâsik eseri *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'yi 1942'de yayınladığında, kapitalizmin çöküş halinde olduğu sanılıyordu. 1930'ların Büyük Bunalım'ının hemen ardından İkinci Dünya Savaşı gelmişti; önceki on yıl boyunca bir dizi etkileyici siyasal başarı kazanmış olan faşizm, hâlâ askerî bakımdan zirveye doğru yükselişine devam ediyordu. Kapitalizm, 1930'ların sonunda Birleşik Devletler'deki geçici iyileşmesine rağmen, Avrupa'da hâlâ çöküşün eşiğinde sallanıyordu. Stalin'in SSCB'siyle ittifak kurmuş olan kapitalist demokrasiler, savaşı kazanabilirlerdi (nitekim öyle de oldu) fakat, bu zafer bile, birçoklarının düşüncesine göre, onları nihaî felâketten koruyamazdı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonun-

dan itibaren, sosyalizmin modern çağdaki zaferinin kaçınılmazlığı görünür gibiydi. Aslında, sosyalizme doğru ilerleme yirminci yüzyılın ikinci yarısında gücünü yitirmeye başlamış olsa da, sosyalizmin gizemi Berlin Duvarı'nın 1989'daki yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştü.

Sosyalizmden nefret etmesine rağmen, Schumpeter, kapitalizmin daha önce teslim olacağına inanmıştı. Sovyet tarzı merkezî plânlama ve üretimin devlet tarafından denetlenmesi, Schumpeter'a, geleceğin akımı olarak gibi görünmekteydi. Belki de sosyalizmin tam da konu üzerinde kafa yoran bir düşmanı olduğu için, Schumpeter, kendi dönemindeki ideolojilerin ikna güçlerinin ve sadece akla dayanmanın yollarını arayanlara tarihin hazırladığı tuzakların çarpıcı bir örneğini vermektedir. Schumpeter örneğinde yanlışlanmış olan, sadece sosyalist zafere ilişkin özel bir öngörü değil fakat, aynı zamanda, yalnız Schumpeter'e ait olmayan, teleolojik tarih kavramının tamamıdır.

Genelde solcu düşünce ile birlikte düşünülse de, tarihin bir sona doğru hareket ettiği fikri, Marx'ın yazılarından veya modern sosyalist grupların ortaya çıkışından çok öncesine uzanmaktadır. Schumpeter bunu, bir akademisyenin alışılagelmiş temkinliliği içinde ortaya koymaktadır: kapitalizmden sosyalizme uzanan kaçınılmaz yolculukta, demektedir, yol üzerinde düzensiz durumların ortaya çıkma ihtimalini dışlamak mümkün değildir. Schumpeter, örneğin buradaki en önemli sözcük olan "kaçınılmazlığın" yalnızca "gözlemlenebilir bir kalıp içinde varolan eğilimleri" anlattığı ve bu eğilimlerin "bize hiçbir zaman ne *olacağını* söylemediğini . . . fakat sadece, gözlemimizin kapsadığı zaman aralığındaki işleyişlerini aynen sürdürmeleri ve başka hiçbir etkenin işin içine girmemesi durumunda ne *olacağını* bildirdiğini" söylerken, bir miktar taviz vermiş olmaktadır.[1] Marx'ın, çoğu kez bir peygamber gibi konuşmuş olmakla birlikte, bir bilim adamının bütün ihtiyatlılığını da sergilemekten hoşlanmış olması nedeniyle, bu söylenenlerin herhangi birine itiraz edeceğine inanmıyorum.

1989-91 arasındakilere benzer, büyük ve beklenmedik olayların erdemlerinden biri, tarihin, son çözümlemede, özgürlüğün tarihi olduğu yolundaki eski fikre yeni bir

nefes üflemesidir. Modern düşünürler arasında –ister sosyalist, liberal, yeni muhafazakâr veya ister her ne derseniz o olsun– çok sık rastlanan determinizm böylece kışkırtıcı bir biçimde sorgulanmaktadır. Schumpeter'in Marx'ı eleştirme çabalarını ele aldığımızda bile, ikisinin de ortak olarak kabul ettikleri zorunlu bir hareket olarak tarih görüşü, arka plânda yanılmazlığını korumaktadır. Schumpeter'in, teknolojik yenilik yaratmanın gevşemesi nedeniyle kapitalizmin batıp gideceğine dair ekonomik olmaktan çok sosyolojik olan öngörüsü doğrulanmamıştır. Ayrıca, modern kapitalizm, Schumpeter'in korktuğu gibi, "koruyucu tabakaları" (zenaatkâr loncalarını, aristokratik sınıfları, vb.) tahrip etmiş olsa bile, bu, onun tasavvur ettiği felâketli neticeleri doğrumamıştır. Aksine, başarılı modern kapitalizm, başka koruma mekanizmaları geliştirerek, mücadelede üste çıkmıştır. Aynı şekilde, kapitalizm, entellektüellerin düşmanlığını, bunlardan bir çoğunun bağlılığını kazanma noktasına varıncaya dek gideme yeteneğine sahip olduğunu da kanıtlamıştır.

Schumpeter örneği, sosyalizmin çöküşüyle birlikte açığa çıkan entellektüel krizin sadece sola özgü bir kriz olmadığını ileri sürmesi nedeniyle ilgi çekiciyse, Latin Amerika da, 1989-91 olaylarının ideolojik sonuçlarının "gerçekte varolan sosyalizmi" yaşamış olan ülkelerle sınırlı olmadığının yaşayan kanıtı olduğu için ilgi çekici bir bölge olmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin yenilgisinin, bir dizi kalıcı ekonomik başarısızlık ve yavaş bir iç ideolojik aşınma süreci tarafından ima edilmiş olduğu bilinmektedir. Latin Amerika'da sosyalist ideoloji, büyük ölçüde uygulama dışı kaldığı için bütünlüğünü korumuştur. Küba ve (önemli toplumsal tabanları bulunan sosyalist ve komünist hareketlere sahip bulunan) Şili gibi açık örnekler dışında, Latin Amerika sosyalizmi siyasal olmaktan çok entellektüel bir olgu ama, hatırı sayılır pratik öneme sahip bir olgudur.

Latin Amerika, geleneksel olarak, popülist politikacılar için mutlu bir av sahası olmuştur. Daha yakınlarda, farklı partiler arasındaki siyasal mekân, toplumsal duyarlılığa sahip bir liberalizmin yaygınlaşması kadar, sosyal demokratlara da açık hale gelmiştir. Yine de, sosyalist olmayan bu siyaset türleri sosyalizmin ideolojik etkisini kanıtlamaktadırlar. Latin Amerika kapitalizmi başarılarıyla

veya ideolojik meşrulaştırıcılarının cesareti ile ünlü olmadığı için, sosyalistler, bölgenin siyasal kültüründe az olan sayılarını çok aşan bir öneme sahip bulunmaktadırlar. Şimdi, 1989-91'in sarsıntılarıyla herkes kadar geriye itildiklerini farkettikten sonra, Latin Amerikalı sosyalistler, kendi geri kalmış, korporatist ve aşırı ölçüde bürokratik, çoğu durgunluk içinde bulunan ve bazıları da bölünmekte olan toplumlarını yeniden inşa etmeyi planlamaya nasıl yardımcı olabileceklerini sormaktadırlar.

1989-91 olayları, tam olarak söylersek, varolan herhangi bir tarih paradigmasıyla anlaşılabilir gibi değildir. Belki belirli teleolojik ve determinist düşünce tarzları, bir süredir zaten kriz içindeydi ama, "ilerleme"nin kaçınılmazlığına ilişkin solcu güvenin son sığınakları da, Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin son nefeslerini vermesine kadar dayanabildi. 1989'a kadar, sosyalist ülkelerin kapitalizme özgü toplumsal, ekonomik ve siyasal biçimlere herhangi bir biçimde dönüş yapabileceklerine inanan çok az insan vardı. 1991'de, eski düşünce tarzlarının son umutları da toprağa gömüldü.

En çok etkilenen düşünce, Marx'la birlikte anılan düşünce oldu ama, bunun sonuçları çok daha öteye uzanmaktadır. 1989-91'in çağ açıcı olayları, sadece determinist tarih teorilerine çok fazla bel bağlamış olan solcuları değil, fakat aynı zamanda ekonomik açıklamalara öncelik veren kapitalizmin yeni muhafazakâr meşrulaştırıcılarını da sarsması gereken bir biçimde siyasetin yeniden keşfini ilân etti.

Yeni Muhafazakâr Meydan Okuma

Bütün bunlar, kaçınılması mümkün olmayan bir soruyu gündeme getirmektedir: hali hazırdaki çağın anlamı nedir? Bu, elbette, kısa bir makalenin sınırları içinde ele alınamayacak kadar geniş bir konudur ama, bazı varsayımlar ortaya atabilirim. Çağımızın, sadece devlete duyulan güvenin azaldığı, buna karşılık piyasaya güvenmenin arttığı bir çağ olmayıp, aynı zamanda, siyasal demokrasi ile sivil toplumun güçlenerek büyüdüğü bir çağ olduğuna da inanıyorum. Bu nokta aslî öneme sahiptir çünkü, yeni muhafazakârların ileri sürdüklerinin aksine, piyasa, bugünlerde insanların oynayacağı tek oyun

değildir. Sosyalist düşünce varlığını sürdürecek ve anlamlı olacaksa, bu türden varsayımların önemini araştırarak işe başlamalıdır.

Schumpeter, ortak iyiyi gerçekleştirmenin bir aracı olarak anlaşılan klasik demokrasi kavramının yerini seçkinler arasında barışçı bir yarışma aracılığıyla yönetimin seçilmesine ilişkin bir usûller bütünü olarak yeni bir demokrasi kavramının almasını önermesi bakımından burada önemlidir. Buna göre demokrasi, "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi"nden daha çok, halkın özgür seçimlerle seçtiği önderler tarafından yönetim olmaktadır. Schumpeter, bundan da ileri giderek, bunun Lincoln'ın "halk için" yönetim diye adlandırdığı bir duruma doğu değişmesinin ancak koşulların mutlu bir biçimde biraraya gelmesiyle mümkün olabileceğini ima etmektedir.

Schumpeter'in demokrasi ile ilgili yazdığı bölümleri her yeniden okuyuşumda, karmaşık fikirlere sahip olduğumu itiraf etmeliyim. Bu bölümler, modern zihniyet için çok uygun olan rasyonalizm ile bireycilik hakkında tedirgin edici bir kuşkuculuğu sergilemektedirler. Diğer yandan, Schumpeter'in korkusuz gerçekçiliği, siyasal olayların modern dünyadaki gerçekten özerk niteliğini anlamak için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Dahası, Schumpeter'in kendisi demokrasinin kendi içinde bir amaç olarak anlaşılmasına yönelik her türlü fikri reddetmiş olmakla birlik-te, aynı zamanda, okura, yeniden inşa edilmiş bir demokrasi fikrinin kendi içinde bir değer olarak anlaşılmasına giden bir dizi yoldan birini tercih ederek bu reddedişin üzerinden atlama imkânını da vermektedir.

Son onyılların tarihsel tecrübesi, birçok kimse için, usûlî demokrasinin bile yalnızca biçimsel kurallarla ilgili bir soruna indirgenemeyeceği görüşünü doğrulamış olmaktadır. Gerçekte, başarılı demokratik usûller, insanların içinde özgür oldukları kurumsal düzenlemeler gibi esaslı öneme sahip oldukları inkâr edilemez olan şeyleri gerektirmektedir. Bu gibi şeyleri hesaba katmadan, siyasal demokrasinin 1989-91 olaylarında ifadesini bulan küresel yaygınlaşmasını nasıl anlayabiliriz? Latin Amerika ile Doğu ve Güney Avrupa'daki demokratikleşme tecrübeleri, elbette, dikkatimizi ekonomik sistemler ile kültürel değerler arasındaki önemli ayrıma çevirmemizi gerektirmektedir. Dahası, bu tecrübeler, herhangi bir tür determinizmden

kaçınan teorik yaklaşımların inşa edilmesine olan ihtiyacı da doğrulamaktadırlar.

Yeni muhafazakârlar, demokrasiyi sanki yalnızca piyasa ekonomisine bağımlıymış gibi tanımlayarak, demokratik sosyalizmin olabilirliği konusunda kuşku yaratmışlardır. Onların gündeme getirdikleri sorular iyi sorulardır ve burada hesaplaşmayı haketmektedirler. Siyasal özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mümkün müdür? Cevabım hayır. Siyasal demokrasi, piyasa olmadan mümkün müdür? Cevabım yine hayır. Fakat, hem bu iki soru, hem de cevapları pratik bir yararı olmayacak ölçüde soyutturlar. Bunlar, Doğu Avrupa'nın ve eski Sovyetler Birliği'nin totaliter rejimlerini eleştirmekte faydalı olmuşlardır ama, yakın zamanlara kadar Latin Amerika ile Güney Avrupa'da ortaya çıkmış olan "bürokratik-otoriter" rejimlere karşı mücadele etmekte pek yardımcı olmamışlardır. Bu rejimler, demokrasiye olan düşmanlığı, kapitalist özel mülkiyet ve piyasa temellerine dayalı bir ekonomik gelişmeyi ilerletmek için devlet müdahaleciliği ile birleştirmişlerdir.

Devletin, tanım gereği, ekonomik faaliyet üzerinde tam bir denetim uyguladığı totalitarizmde, her şey siyasallaşmakta ve ekonomi, ekonomi olarak, ortadan kalkmaktadır. Devlet ile toplum arasındaki ayrım da, merkezî hükûmet ile birey arasında yer alan, önemleri Tocqueville tarafından vurgulanmış olan aracı örgütlenmeler ile birlikte yokolmaktadır. Devlet, toplumu ve ekonomiyi bu biçimde ele geçirince, bireylerin özgürlükleri de artık varlıklarını daha fazla koruyamazlar. Dolayısıyla, yeni muhafazakârlar, ekonomik özgürlük olmadan siyasal özgürlük, piyasa olmadan da demokrasi imkânsızdır iddiasını ortaya atarlarken haklı bir noktayı dile getirmektedirler.

Bununla birlikte, yine yeni muhafazakârlar, gerçek tarihsel koşulların karmaşıklığı ile uğraşmak zorunda kaldıklarında, zora düşmektedirler. Zorluklardan biri, totaliter sistemlerin oluşumunda, devletin ekonomiyi ele geçirmesinin siyasal demokrasinin bastırılmasından önce değil, siyasal demokrasinin bastırılmasının ardından gelmesidir. Devletin ekonomi üzerindeki denetimini pekiştirme, çoğu kez, savaşa hazırlanmak veya *halen* varolan bir savaşı daha etkili bir biçimde yürütmek amacıyla atılan, öncelikle siyasal bir adım olmaktadır. Bu nedenle, zaten

demokratik olmayan bir rejimin ekonomiyi de ele geçirmesinden sonradır ki, bu devlet güdümlü ekonominin totaliter rejimi pekiştirdiğini ileri sürmek mümkündür.

Benzer biçimde, yeni muhafazakârlar tarafından ortaya atılan eski sorular, işçilerle sosyalistlerin kapitalist ekonomik özgürlük anlayışlarına karşı uzun süredir ileri sürdükleri itirazları pek etkilememektedir. Örgütlenmemiş, bireysel işçiler, onları istihdam eden büyük firmalara karşı ekonomik bakımdan özgür müdürler? Modern dünyadaki bütün demokrasilerde varolan işçi sendikalarının tamamı hayır demektedir. Fakat, işçi, birey olarak firma karşısında özgür değilse, bu, onun ekonomik özgürlüğünün piyasadan çok, sivil toplum ve demokratik siyasal süreçler aracılığıyla erişebildiği düzeltme ve barışçı kendini koruma metodlarına bağımlı olduğu anlamına gelir. Aynı matnığı farklı bir bağlama uygularsak, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin yaşamın en yaygın gerçekleri arasında bulunduğu toplumlarda, yoksulların siyasal bakımdan özgür olup olmadıklarını sorabiliriz. Siyasal düşünceler tarihini gözden geçirme zahmetine katlanmış herkes bilir ki, bu son soru, sadece sosyalistlerin ortaya attığı bir soru olmayıp (bu, yeni muhafazakârların unutmayı tercih edecekleri bir nokta olsa da) siyasal liberalizm içinde de sürekli olarak gündeme gelen bir tema olmuştur.

Ekonomik Sistemler ve Kültürel Değerler

Yeni muhafazakârların sordukları soruların elbette yararlı olduğu noktalar vardır ve bunların başında da, teorik bir soru olan "Özgürlük nedir?" sorusu karşısında bir tavır alma zorunluluğunun olması gelmektedir. Yukarıda söylediklerimden, benim özgürlüğü siyaset alanına atfen tanımlayan teorisyenleri tercih ettiğim açıkça anlaşılmış olsa gerektir. Buna karşılık, yeni muhafazakârların birçoğu için özgürlük ekonomi açısından tanımlanmaktadır. Friedrich Hayek, örneğin, ekonomik özgürlük ile siyasal özgürlük arasındaki ilişkiyi, birincinin öncelikli olduğuna inandığını açıkça ortaya koyan bir tarzda açıklamaktadır: "Hukuk altında özgürlük, ekonomik özgürlüğü içerirken, bütün amaçların araçlarını denetlemek olarak ekonomik denetim, özgürlüğün bütünüyle sınırlandırıl-

masını mümkün kılmaktadır."[2] Hayek, ekonomik liberalizm ile siyasal liberalizm arasındaki ayrımı reddetmekte ve böylece, siyasal demokrasiyi piyasanın bir aracı haline indirgemektedir. Devletin (bazı hizmetler dışında) piyasaya muhtemel herhangi bir müdahalesi, ototireliğe ve hattâ totaliterliğe doğru atılmış bir adımdır. Fakat, bu savda yanlış olan birşey vardır: tam anlamıyla söylersek, Hayek, ekonomik özgürlük ile siyasal özgürlük arasındaki ilişkiyi bir tanımlama usûlüne başvurarak çözmektedir. Sanki okura şöyle der gibidir: "İster alırsın, ister bırakır gidersin." Fakat, soruna böyle bir yaklaşım, onun tarihsel niteliğinden arındırmaktadır.

Hannah Arendt de aynı soruyu ele almaktadır ama, farklı bir tarzda ve tarih üzerine düşünme (ve tarihe katılma) yoluyla çözülmesi imkânını açık bırakarak bunu yapmaktadır. Tocqueville'e kadar geriye giden bir geleneğin mirasçısı olarak Arendt, klâsik antik çağdan bulup çıkardığı temaları, kendisinden önce gelenlere göre, çok daha fazla kullanmaktadır: ekonomi alanı (antik çağda köleliği de içine alan özel veya aile yaşamını ifade eden orijinal anlmanıda), zorunluluğun krallığıdır; özgürlük, sadece siyasal eylemin kamusal alanında ortaya çıkabilir.[3]

Arendt, "toplumsal sorun"un siyasal alana girmesiyle ortaya çıkabilecek olan otoritarizm tehlikesine ilişkin uyarıda, muhtemelen Hayek'le aynı fikirde olurdu. Fakat Arendt, yeni muhafazakârlardan farklı olarak, her türden ekonomik determinizmi reddetmektedir. Ayrıca, modern dünyada özgürlük yönündeki umutlarla ilgili olarak, çeşitli biçimlerde kötümserliğe zaman zaman (ve anlaşılabilir nedenlerle) düşse de, sonuçta Arendt, insanların siyasal eylem yoluyla –"sözleri ve eylemleriyle"– özgür olma fırsatına sahip bulunduklarına inanmıştır. Örneğin Arendt, modern çağdaki devrimleri, bu devrimlerin temelinde özgürlüğün tiranlığa karşı mücadelesinin yattığını iddia ettiğinde (ister Marxist, ister yeni muhafazakâr) hiçbir deterministin kabul edemeyeceği bir biçimde yorumlamaktadır.[4] 1989-91 olaylarının bundan daha orijinal –veya, sonradan anlaşıldığı üzere, daha açık– bir değerlendirmesi olabilir mi?

Bu en derin şaşkınlık anında sosyalistlerin, Norberto Bobbio'nun *Which Socialism?*[5] adlı eserine başvurmaları iyi

olur. Başlığı imalı bir biçimde konmuş eserinde Bobbio, demokratik sosyalizmin ikilemini, hiçbir demokratik ülkenin sosyalizme ve hiç bir sosyalist ülkenin de demokrasiye ulaşmadığını belirterek özetlemiştir. Kendisi bir "liberal sosyalist" olan Bobbio, bugün hepimizin bildiği bir şeyi anlatmaktaydı: demokrasiye erişmek için, Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizmi terketmeleri gerekiyordu. Yukarıda işaret ettiğim gibi, bunun yeni muhafazakârlık için açık bir siyasal zafer olduğu anlamına geldiğini inkâr etmek mümkün değildir. Üretimin toplumsallaşmasının, üretimin devlet kontrolü anlamına geldiği totaliter sosyalizm, siyasal baskıya ve ekonomik durgunluğa yol açmaktadır. Dolayısıyla, yükseliş halindeki bir sivil toplumda gelişen özgürlük isteği, zorunlu olarak, demokrasiye ve kapitalizme geçiş talebini ortaya koyarak, zorunlu bir biçimde devlete karşı çıkmaktadır. Dünyanın Doğu Avrupa'daki bu olaylar dönüşümüne tanık olmasından sonra, sosyalistler, ancak yeni bir *raison d'être* [varlık nedeni] bularak, bir siyasal güç halinde varlıklarını sürdürebilirler.

Devlet sosyalizminin çökmesiyle birlikte, sosyalistler artık, kapitalizme karşı ciddi bir sosyalist alternatifin neye benzeyeceğini kendilerine ve başkalarına açıklama çabası içine girmelidirler. Bununla birlikte, yukarıda belirttiğim ekonomik sistemler ile kültürel değerler arasındaki farklar anlamlı ise, sosyalistler, eşitlik, sosyal adalet ve benzeri gibi eski sosyalist değerler konusunda her zamanki güven duygularını koruyabilirler. Sosyalizmin bu "kültürel" boyutu, dünya üzerinde bugün ne kadar çok sosyalist olduğunu da açıklamaktadır. Her ne kadar bazıları, bu değerlerin modern demokrasilerde de geniş ölçüde kabul edildiğini ve dolayısıyla bunların sosyalizme özgü olmadığını söyleyebilirlerse de, bu, ciddi bir itiraz olarak görülmemelidir. Bu nedenle, ekonomik ve toplumsal teorilerden yoksun olmalarına rağmen sosyalistler, önümüzdeki yıllarda, özel bir sisteme bağlı kalmayan ama, öncelikle değerler esasında tanımlanan bir sosyalizm kavramı geliştirirlerse bu, şaşırtıcı olmamalıdır.

Eduard Bernstein, uzun zaman önce, "hareket herşey, amaç hiçbir şeydir" demişti. Sosyal demokrasinin görkemli günlerinde "hareket," işçilerle sosyal demokratların somut taleplerini kapitalist toplum içinde gerçekleştirme mücadelesini, "amaç" ise, kapitalizmin yerini alacak ve sömürüyü ortadan kaldıracak bir sosyalist toplum fikriydi. Ancak bugün, genelde modern demokrasilerle, özelde de modern sosyal demokrasilerle olan tecrübemiz, bundan biraz daha fazlasını söylememize imkân vermektedir. Bernstein, "hareket"in "amaç"tan daha önemli olduğunu söylerken haklıydı, çünkü amaca giden yolu gsöteren –ve bu anlamda amacı da yaratan– hareketti. Tarihte, önceden belirlenmiş yollar yoktur çünkü, denildiği gibi, "yolu aşındıran şey yürümektir."

Bununla birlikte, Bernstein amacın hiçbir şey olduğunu söylediğinde, tam anlamıyla ciddiye alınmaması gereken polemik bir abartmaya düşüyordu. Amaç, elbette artık kapitalizmin iç çelişkilerinden zorunlu olarak ortaya çıkacak biçimde kaderi önceden çizilmiş gelecekteki bir sosyalist toplumun *kesin* görünüşü değildi. Bernstein'ın, ondokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyıldaki sosyalist hareket içinde yer alan "anti revizyonist" hasımlarının "amaç" ile ilgili kavrayışları böyleydi. İçinde yaşadığımız türden çok yönlü belirsizlikleri bulunan bir çağda sosyalistler, eski kesinlikleri yeniden ortaya atıp savunmakla meşgul olması gereken en son kimseler olmalıdırlar. Fakat sosyalizm, peşinden gidilmesi gereken bir hedeften nasıl vaz geçebilir? Aslında amaç vardır ama, kaderi çizilmiş bir netice olarak değil, özgür bir proje olarak; bu amaç ancak kısmen gerçekleştirilebilir veya büyük engeller ve önceden görülmemiş olaylar tarafından önü bile kesilebilir. Dahası, amaç geleceğe ilişkin bir vizyon ise, bugünün koşullarına göre değişmek zorundadır. Amaç, yüksek ideallerin ilham verdiği bir projedir ama herşey değildir. "Bilimsel sosyalizm" taraftarlarının düşüncelerine rağmen, hiçbir kesinlik garantisi yoktur ama bazen önemlidir. Yolculuğa anlam veren ve yokluğu halinde belki de yolculuğa hiç çıkılmamasına neden olan, yürüyüşçünün niyetidir.

Gelecek hakkında sosyalist bir yaklaşım hâlâ mümkünse, bu, demokrasinin çağımızdaki tarihini incele-

diğimizde, 1989-91 olaylarının bize sağladığı görüş açısından hareketle oluşturulmalıdır. Doğu Avrupa'da, Güney Avrupa'da, Latin Amerika'da devlet, ekonomiyi ve toplumu denetim altına alma çabalarında mağlup olmuştur. Devlet, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri, çeşitli ekonomik ve siyasal bağlamlarda, saldırı halinde olagelmiştir. Totaliterliğin sosyalist ve faşist biçimleri, "bürokratik otoriter" rejimler ve diğer otoritarizmlerin oluşturduğu bir küme, devletin yıllar içindeki genişleme güdüsüne yol açmış siyasal biçimler arasında–tek değilse de– en önde gelenidir. Ancak, devletin yüzyılımızdaki kitlesel büyümesi sadece diktatörlüklerle sınırlı olmayıp, bütün modern demokrasileri de etkilemiştir.

Demokratik sosyalist bir yaklaşımda piyasaya bir yer olmalıdır ama, aynı zamanda siyasal demokrasiyi ve sivil toplumun gelişimini de içine almalı ve toplumsal, ideolojik ve kurumsal çoğulculuğu da kendisiyle bütünleştirmelidir.[6] Bugün, sosyalizmin asıl sorunu, toplumların, toplumsal eşitlik ve siyasal özgürlük ilkelerini biraraya getiren bir öz-yönetim biçimine erişebileceklerini göstermektir. Demokratik sosyalizm, ilham kaynağını, radikal bir demokrasi kavramından almaktadır. Bu, yönetenlerle yönetilenler arasındaki bütün farklılıkları ortadan kaldırma hedefi peşinde koşmak demek olmayıp, daha çok, her zaman siyasal demokrasi ile sivil toplum kurumlarını, özellikle de çalışma dünyası ile ilgili olanları iyileştirmenin arayışı içinde olmak anlamına gelmektedir. Böyle bir yaklaşım, ekonominin en ileri sektörlerinin giderek daha fazla ulus ötesi ve hatta küresel bir nitelik taşıdığını farketmeksizin olmaz ve bunu dışlayamaz. Uluslararasılaşmanın reddi, geri kalmışlığı ve durgunluğu kabul etmek demektir.

Ancak, en ileri modern toplumda bile hiçbir piyasa otomatik bir biçimde işlememektedir. En iyi örneklerde, piyasanın sağlıklı işlemesi garanti altına alınmış, teşvik edilmiş ve hattâ John Kenneth Galbraith'ın Birleşik Devletler örneğinde gösterdiği gibi[7], siyasal ve toplumsal kurumlar ile devlet tarafından konulan ve uygulanan idarî kurallar tarafından güdülendirilmiştir. Devletlerin sık sık piyasaları rahatsız ettikleri doğrudur ama, henüz hiç kimse bir miktar devlet karışması olmadan piyasaları işler kılmanın bir yolunu bulmamıştır. Modern demokrasi-

lerdeki hayatın bu gerçeğini farketmek, devlet sosyalizmini ihya etme yönünde herhangi bir çabayı ima etmemektedir; bu, daha çok, modern tarihe aşina olan herkese kendisini dayatan bir basit gerçekçiliktir. (Devlet sosyalizmine gelince, bir gerçeklik olarak henüz tamamen ölmemiş olmakla birlikte –örneğin Çin ve Küba gibi yerlerde yaşamaya devam etmektedir– ideolojik bir model olarak kesinlikle yokolmuştur.)

Bu açıdan, birçok yeni muhafazakârın devlet ile piyasa arasındaki ilişkiyi kutuplaşma terimleri ile anlama yönündeki ideolojik eğilimi, gerçekte varolan hiçbir toplumun kendisini bir piyasa toplumu olarak göremeyeceği gibi tuhaf bir sonuca yol açmaktadır. Bütün demokratik toplumlar –ki, bizi burada onlar ilgilendiriyor– ekonomik faaliyetlerin devlet ve piyasa arasında, çeşitli biçimlerde paylaşılmış olduğu karma ekonomilere sahip bulunmaktadırlar. Örnek olarak, Japonya'daki müdahaleci devleti, Almanya ile İsveç'in sosyal demokrasilerini ve İngiltere ile Birleşik Devletler'in liberal demokrasilerini verebiliriz.

Modern demokrasilerin karma ekonomi ile olan zengin tarihsel tecrübeleri, bize pek çok şey öğretebilir. İlk olarak, devletin ekonomide bir miktar ve hattâ önde gelen bir varlığının olması, kendiliğinden otoritarizme veya totalitarizme yol açmaz. Modern demokratik toplum bir "asgari devlet" toplumu olmayıp, aksine bir güçlü devleti gerektirmektedir; aynı zamanda, devleti denetim altında tutmak için sivil toplumun ve demokrasinin de güçlü olmasına ihtiyaç duymaktadır. Devlet ile piyasa arasında sürekli bir gerilim bulunmaktadır ama, ikisinin de birbirlerine ihtiyaçları vardır. Hiçbir demokrasi, kıt düşünceli sosyalistlerin iddia ettiği gibi piyasasız yapamayacağı gibi, yeni muhafazakârların idealleştirdikleri türden bir "asgari devlet"le de olamaz.

Sosyalistler İçin Dersler

Ancak, demokratik sosyalistler için en büyük ders bir başkasıdır. Yeni muhafazakâr düşünce determinizme ve piyasanın tekçiliğine eğilim gösteriyorsa, demokratik sosyalist düşünce, çoğulcu ve bir çok ihtimale açık olmalıdır. Sosyalist yorumlar, her zaman, toplumsal düzeni,

devlet, piyasa, demokratik siyasal kültür ve özerk sivil toplumun hepsinin temel öğelerini oluşturduğu çoğul bir gerçeklik olarak ele almalıdırlar. Sosyalist hareketleri diğer demokratik siyasal güçlerden farklı kılan asıl nokta, onların toplumu daha fazla eşitliğe ve daha çok özgürlüğe erişme yönünde hareket geçirme konusuyla öncelikli olarak ilgilenmeleridir. Kapitalist ekonominin giderek artan bir biçimde dünya çapında yaygın bir olgu haline geldiği bir çağda sosyalistler, ayaklarını yere basmak ve modernliğe doğru ilerlemek istiyorlarsa, kapitalizmin en ileri biçimleriyle birlikte yaşamayı öğrenmek zorundadırlar. Fakat, sahip oldukları değerlerinde ve hareketlerinde, kapitalizmin "ruhu" ile özdeşleşmez zorunda değillerdir. Sosyalistler, demokrasi ile sevgiye dayanan bir evlilik yapmalıdırlar ama, piyasa ile olan birleşmeleri bir "mantık evliliği"nden daha fazlasını gerektirmemektedir.[8]

Bu, sosyalistleri, Schumpeter'in çok iyi anlattığı bir biçimde, "bilimsel" olduğu varsayılan bir sosyalizme inanmış olan ve "tarihsel zorunluluğun" kendilerinden yana olduğunu düşünen eski sosyalistlere göre, daha kırılgan bir konuma mı sokacaktır? Sanmıyorum. Fakat, yeni konumlarının daha güçsüz olduğu anlaşılsa bile, bu, demokrasiye kendi içinde bir amaç olarak gerçekten değer veren her sosyalistin ödemek durumunda olacağı asgari bedel olacaktır. İşin başında, kenid görüşünüzün kısmî bir görüş olduğunu, herkese veya bir bütün olarak topluma ait olmadığını açıkça görüp kabul etmekle, sadece bir demokrat olabilirsiniz. Sosyalizm yeni bir anlama erişirse ve buna denk düşen bir geri dönüş yaparsa, bu, sosyalistlerin sonunda, kendi hasımlarının demokratik oyun içinde yer alan meşru oyuncular olarak varlığını kabul etmeyi öğrenmeleri nedeniyle olacaktır. Bu da, sosyalizmin, tasavvur edilebilir herhangi bir biçimi altında, bir tarihsel *zorunluluk* olarak değil bir, *imkân* biçiminde anlaşılması gerektiğinin kabul edilmesini gerektirecektir. 1989-91 olaylarından sonra, bütün halkların sosyalistleri için, kendilerinin geleceğin efendileri olmadıklarını görmek kolaylaşmış olmalıdır.

Aynı biçimde, garip bir ideolojik çarpıtma yoluyla, geleceğin efendilerinin kapitalistler olduğunu tasavvur etmiş olanların da yaptıkları büyük yanlışı anlamaları

kolaylaşmış olmalıdır. Tarih, Lord Acton'ın dediği gibi, özgürlüğün tarihi ise, o zaman geleceğin de zaten efendisi yoktur. Bu, 1989-91 olaylarından çıkarılacak birçok ders arasında en umut verici olanıdır ve daha özgür, daha modern ve –sol eğer bu görevi başarabilirse– daha eşit bir toplumun inşa edilmesine yardımcı olmak isteyen herkesin bu dersi öğrenmesi zorunludur.

NOTLAR

---

[1]Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3. ed. (New York: Harper and Row, 1950), 61. Vurgu aslında.

[2]Friedrich Hayek, "Liberalism," *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas* (Chicago: University of Chicago Press, 1978), 132.

[3]Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1958), Part VI: "The Vita Activa and Modern Age."

[4]Arendt, *On Revolution* (New York: Viking Press, 1963).

[5]Norberto Bobbio, *Which Socialism?* çev. Roger Griffin (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987).

[6]Bu, sadece, burada maalesef tümüyle anlatmak için gereken yere sahip olmadığım bir teorik programın anahatlarını vermektedir. Önemli bazı açıklamalar, Alec Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (London: George Allen and Unwin, 1983), Part V: "Feasible Socialsm"de bulunabilir. Ayrıca, Alan Wolfe, "Three Ways for Development: Market, State, and Civil Society" (basılmamış el yazması, New School for Social Research, August, 1991) adlı çalışma da çok açıklayıdır.

[7]John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State* (boston: Houghton-mifflin, 1967).

[8]Bu fikri bende, birazcık farklı bir bağlamda uyandıran, California Üniversitesi'nden Profesör Jeffrey Weintraub'dur. Yazara mektubu.

10.
KAPİTALİZM VE DEMOKRASİ: KAYIP BAĞLANTI

Francis Fukuyama,

Francis Fukuyama, *Washington D. C.'deki RAND Corporation'ın daimi danışmanlarından biridir. Daha önce A. B. D. Dışişleri Bakanlığı'nda politikaların plânlanmasıyla ilgili ekipte yardımcı yönetici, RAND'ın siyaset bilimi bölümünde kıdemli üye ve Harvard Üniversitesi Bilim ve Uluslararası İlişkiler Merkezi'nde öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 1989'da yayınlanan makalesi* "The End of History?" *bir çok dile tercüme edilmiş ve dünya çapında tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki görüşlerinin daha tam olarak ifade edildiği* The End of History and the Last Man *(Free Press, 1992) adlı çalışması yakınlarda yayınlanmıştır.*

Geçtiğimiz yarım yüzyıl, Joseph Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eserinde ifade ettiği beklentilerin çarpıcı bir biçimde tersine dönüşüne tanık oldu. Schumpeter'in öngördüğü kapitalizmin kaçınılmaz olarak sosyalizme yol açmasının yerine, sosyalizm, önüne geçilemez bir biçimde kapitalizme yol verdi. Bu arada –Schumpeter'in son derece çelişkili olduğuna inandığı– kapitalizm ve demokrasi de birarada yaşamanın ve aslında birbirlerine güç vermenin yolunu da buldular. Schumpeter'in beklentilerindeki bu çarpıcı tersine dönüşlerin nedenleri, iki gelişme içinde bulunabilir: birincisi, modern doğa biliminin yönlendiriciliğindeki sanayileşme sürecinin değişen niteliği ve ikincisi, özerk bir siyaset alanında liberal demokrasinin meşruluğu ile ilgili giderek büyüyen mutabakat.

Sosyalizmin günümüzdeki çelimsiz şöhretine rağmen, geçmişe bakıldığında, sanayileşmenin erken evrelerinde sosyalizmin kapitalizme karşı mükemmelen yaşayabilir bir

ekonomik alternatif olduğu açıktır. Sovyetler Birliği'nin GSMH büyümesinin yıllık hızı, 1928 ile 1955 arasında yüzde 4.4. ile 6.6 arasında olmuş –bu, önce Stalin'in zora dayalı kollektifleştirmesinin, sonra da II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu büyük yıkım ve tahribat gözönüne alındığında dikkat çekici bir rakamdır– ve yine 1955 ile 1975 arasındaki yirmi yılda Birleşik Devletler'deki artış hızının yarısına ulaşmıştır.[1] Sovyet tipi sanayileşmenin çevresel tahribat ve çalışma ahlâkı üzerinde yarattığı somut olmayan ama ciddî ölçüde zarar verici maliyetleri gözönüne alındığında, bu rakamların yeniden gözden geçirilmeleri gerekmektedir. Yine de, SSCB'nin kendisini, bir kuşaktan daha kısa bir sürede, hem ekonomik hem de siyasal özgürlük yönünde hiçbir oluşuma izin vermeden bir sanayi devine dönüştürdüğü doğrudur. Bir ara, bu tür devlet yönetimi altında tepeden sanayileşmenin böylesi hızlı sonuçların elde edilmesi bakımından *tek* yol olduğu sanılmaktaydı ama, Doğu Asya'daki tecrübenin büyük bölümü de, piyasaya dayanan daha ılımlı ve anlayışlı bir yaklaşımı öne çıkarmaktaydı. Yine de, Sovyet başarısını, sınai modernliğin belirli bir aşamasına giden bir yol olarak inkâr etmek veya dışlamak mümkün değildir.

Ayrıca, sanayileşmenin bu erken evresi, ister kapitalizm, ister sosyalizm altında gerçekleşmiş olsun, birçok benzer toplumsal sonuç ortaya çıkarmıştır. Yani, köylüler kırdan büyük sanayi kentlerine doğru çekilmişler veya buralara itilmişlerdir; geleneksel toplumsal gruplar ve otorite biçimleri yerlerini "modern" rasyonel bürokratik tarzlara bırakmışlardır ve hem kitlenin ve hem de seçkinlerin eğitim düzeyleri, bütünsel olarak bakıldığında, esaslı bir biçimde yükselmiştir.[2] Dolayısıyla sosyalist gelişme, bir anlamda, eğitimli ve görece kozmopolit bir kentli sınıf, içinden Gorbaçov'un ve 1980'lerin sonunda onu destekleyenlerin çıktığı bir sınıf yaratarak, komünist totaliterliğin nihaî çöküşünün toplumsal temellerini de oluşturmuştur.

Fakat sosyalizm, Amerikan orta batısının "paslı kuşağı" –çelik, kimyasal maddeler, traktörler ve benzeri– tarafından temsil edilen sanayileşme düzeyini yakalamayı başardıysa da, bir ekonomik sistem olarak başarısızlığı, sınaî modernliğin sonraki düzeylerine erişmekteki yetenek-

sizliğinde yatmaktadır. Sosyalizmin sonuçta kapitalizmin yerini alacağı öngörüsünde bulunurken Schumpeter, değişik biçimlerde "sanayi sonrası toplum," "enformasyon çağı," "teknotronik çağ," ve benzeri etiketlerle anılan şeyin ortaya çıkışını görmekte başarısız olmuştu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik yaşam çok daha karmaşık, enformasyon yoğun, imalâttan ziyade hizmet sektörüne yönelik ve üretkenlik artışını ve büyümeyi sürdürmek için teknolojik yenileşmenin şaşırtıcı hızına bağımlı bir hale gelmişti. Bu koşullar altında, merkezî plânlama ve merkeziyetçi ekonomik karar alma giderek artan ölçüde verimsizleşmişti. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eserini, dünyanın Büyük Bunalım çukurundan geçişinden on yıl kadar sonra, eski ve yeni ekonomi çağları arasındaki geçiş noktasında yazdığı için, yaptığı yanlış oldukça anlaşılabilir ama, yine de yapılan bir yanlıştı.

Schumpeter, açık bir biçimde, kapitalizmin yaşama gücünü ve bu yeni koşullara uyarlanabilme yeteneğini küçümsemişti. Schumpeter, tarihsel performasa bakarak, kapitalist dünyadaki bütünsel büyümeyi, 1928-78 dönemi için yüzde 2 olarak öngörmüştü; OECD dünyası için gerçek performans bunun iki katıydı ve Japonya ile Tayvan gibi ülkeler GSMH'da, uzun süreler boyunca yüzde 10 ve üzerinde bir büyüme hızına erişmeyi becerebilmişlerdi. Dahası, kapitalist gelişmenin bir çok olumsuz neticesi ya somutlaşamamıştı ya da Schumpeter'in inandığından daha az belirleyici olmuştu.

Örneğin, Schumpeter'in kapitalizme yönelttiği eleştirilerin çoğu, kendi inandığı biçimiyle rekâbetin giderek artan oligopole yönelik mahiyetine dayanmıştı. Bu varsayım ise, karşılık olarak, teknolojinin firmalar için sürekli olarak artan bir optimum büyüklüğü zorunlu kıldığı fikrine dayanmaktaydı.[3] Bununla birlikte, pratikte teknoloji her zaman büyük firmalar lehinde olmadı: bilgisayarlardan perakende satıcılığa kadar birçok sanayi kolunda, küçük firmaları, piyasaya yeni girenleri ve artan rekâbet düzeylerini teşvik eden, açıkça görülen bir durum olarak ölçek büyüdükçe verimlilik azalmaktaydı. Müteşebbisliğin, Schumpeter'in korktuğu gibi (s. 132) "rutinleşmesi" de söz konusu değildi çünkü, ilerleyen teknoloji, risk alan bireyler

için olağanüstü geniş yeni fırsat alanları açmaktaydı. Son ve belki de en önemli olarak, kapitalizm kendisine değiştirilmesi mümkün olmayan bir biçimde muhalif bir aydınlar sınıfı yaratarak kendi mezarını kazmış da değildi. Schumpeter'e göre:

> Kapitalist süreç kendi toplumsal düzenine neredeyse evrensel olarak düşman olan bir hava yaratmıştı. . . . Kapitalist süreç . . . zaman içinde kapitalist sınıfın yaşamını sağladığı işlevin önemini azaltmaktadır. . . . [K]apitalizm, diğer birçok kurumun ahlâkî otoritesini tahrip ettikten sonra, kendi aleyhine dönecek olan bir eleştirel düşünce çerçevesi yaratmaktadır; burjuva, hayretler içinde görmektedir ki rasyonalist tavır kralların ve papaların saygınlıkları noktasında durmamakta, özel mülkiyete ve bütün burjuva değerlerinin bulunduğu düzene saldırmak üzere yoluna devam etmektedir (s. 143).

Aydınların anti-kapitalist önyargıları güçlü ve belirgin bir biçimde kalıcı olduysa da, kapitalist ekonomilerin bütünsel üretkenliği, zaman içinde, bu aydınlardan önemli bir bölümünü kendi yanına çekme başarısını gösterdi. O kadar ki, 1980'lere gelindiğinde Avrupa ve Amerika'nın en keskin eleştirel kafaları, kapitalizm yerine sosyalizmin başarısızlıklarını incelemekle meşguldüler.

Schumpeter'in kapitalizmle ilgili öngörülerinden bazıları da doğru çıkmıştır. Örneğin, mülkiyet ile işletme yönetiminin birbirinden ayrılması, rekâbetle ilgili Amerika'daki çağdaş tartışmalarda öne çıkmayı sürdüren bir meseledir ve herkes burjuva ailesinin çöküşünün sonuçlarını yaşamak zorunda kalmıştır (s. 157). Fakat, genelde, kapitalizm tarafından dolaylı olarak yaratılan bu tür "çelişkiler", Scuhmpeter'in yazdığından 50 yıl sonra kapitalizmi gayri meşru kılmak için yeterli olmamıştır.

Sosyalizmi Yanlış Okumak

Schumpeter, aynı zamanda, sanayi sonrası toplumun yarattığı yeni ortamda sosyalizmin bazı çok önemli zayıflıklarını teşhis edememiştir. İlk olarak, Schumpeter, geleceğin merkezî plânlama bakanlıklarının sadece teşebbüsleri "olabildiğince ekonomik bir biçimde üretim yapma"ya yönelteceklerini ileri sürmektedir ki, hızlanan

teknolojik değişim çağında daha da hayatî bir önem kazanan bir savdır (s. 175). Fakat, yine Schumpeter, şirket yöneticilerinin hangi güdülerle kaynaklarda veya yeni teknolojinin alınmasında ekonomi yapmaya yöneleceklerini somutlaştıramamıştır. Sovyetler Birliği tecrübesi göstermiştir ki, yeni teknolojinin uygulanması, her yönüyle kişisel parasal güdülere bağlıdır, tıpkı emeğin fabrika zeminine bağlı olması gibi.

İkincisi, Friedrich Hayek ve Ludwig von Mises gibi "Avusturya okulu"na mensup iktisatçıların en güçlü bir biçimde ileri sürdükleri, plânlama kurullarının "başedilmez karmaşıklık"tan kaynaklanan ödevlerle yüzyüze oldukları iddiasını da ihmal etmektedir. Aslında, "Avusturyalılar" haklıydı: modern ekonomilerin tam anlamıyla karmaşık oluşları, hiçbir doğrusal programlamanın veya büyük bilgisayarların taklit edemeyeceği bir ademi merkeziyetçi ekonomik karar alma sürecini zorunlu kılmaktaydı. Sadece bir örneği belirtmek gerekirse, eski Sovyetler Birliği'nin fiyatlandırma dairesi olan Goskomtsen, her yıl yaklaşık 200,000 fiyat veya eski Sovyetler Birliği'nde uygulanan tüm fiyatların yüzde 42'sini belirlemekteydi.[4] Bu, 1920'lerdeki bir Avrupa ülkesi tarafından üretilen malların sayısı bakımından uygun olabilirdi ama, bugün, sadece bir tek uçak bile bir milyondan fazla farklı parçadan meydana gelmektedir.[5]

Üçüncüsü, Schumpeter, ekonomik karar alma sürecinde belirsizliği azalttığı için sosyalist sanayinin kapitalist sanayiden daha verimli olabileceğini belirtirken yanlıştı. Belirsizliğin bir verimsizlik kaynağı olmadığı, daha çok dinamik, teknoloji tarafından yönlendirilen bir ekonomik ortamdaki üretim imkânları ile piyasa fırsatlarının değerlendirilmesi sürecinin zorunlu bir sonucu olduğu kantılanmıştır. İşletme yöneticilerinin varolan sosyalist toplumlardaki güvenli konumlarının, onların yenilik yaratma veya etkili bir biçimde yeni pazarlar arama konularındaki yeteneksizliklerinin bir belirtisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Aslında, geleceğin sosyalist ekonomisine ilişkin olarak Schumpeter'in çizdiği resmin birçok yönü, bugünden geriye bakıldığında, komik görünüyor. Tam analmıyla ekonomik sorunlardan oldukça ayrı olarak, Schumpeter,

sosyalizmin, tam da hizmetinde olacağını ilân ettiği işçi sınıfının gözünde nasıl gayri meşru göründüğünü öngörememişti. Bir noktada, sosyalist ekonomide emek disiplininin korunmasını tartışırken, şöyle yazmaktadır:

> İktisat politikası, o halde, rasyonelleştirilecek ve en kötü israf kaynaklarından bazıları, sadece tedbirler ile süreçlerin ekonomik önemi her yoldaş tarafından açıkça bilinebilir olması nedeniyle, ortadan kaldırılmış olacaktır. Başka şeylerin yanında, her yoldaş, işbaşında dalgacılığın ve özellikle de grevlerin gerçek önemini farkedecektir. Bu temel üzerinde, grevlerin "artık" ulusun refahına yönelik toplum aleyhtarı saldırılar olduğu yargısına varmış olduğu için, kapitalist dönemin grevlerini sonradan [*ex post facto*] kötülemesinin de en küçük bir anlamı dahi yoktur. Kendisi de aynı biçimde greve gittiğinde, bunu kötü niyetle yapacaktır ve toplumun onaylamayan tepkisini çekecektir (s. 212).

Bu sözlerin büyük bölümü, Polonya'daki Dayanışma tecrübesi karşısında, bir hayli tuhaf gelmektedir. Sosyalist idealin kâr güdüsünün yerini almak bakımından yetersizliği bir yana, sosyalizmin kendisi de, bu düzen içinde yaşayan çok sayıda insanın aktif nefretine konu olma noktasına gelmiştir.

Dolayısıyla, kapitalizm, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki teknolojik değişimin yarattığı yeni ekonomik sorunlar karşısında sosyalizmden çok daha esnek ve uyarlanma kabiliyetine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Biraz şematik bir biçimde söylemek gerekirse, artan sınaî olgunluk koşullarında kapitalizm, ileri kapitalizme doğru evrilme eğilimine girmiş, buna karşılık sosyalizm yerini kapitalizme bırakma yönünde gelişmiştir ve bu iki değişim de tamamen ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Geriye bakarak söylersek, Walt Rostow'un komünizmi "[olgun gelişmeye] geçişin hastalığı" biçimde, çok iftira atılmış olan nitelendirmesi, pek yerinde görünmektedir: başka bakımlardan ne kadar canavarca olursa olsun, komünizm, bir tarım toplumundan kentli-sanayi toplumuna sıçramayı gerçekleştirmeyi sağlayan en uygun *ekonomik* sistemdi ama, sanayi sonrası modernliğin gereklerini yerine getirme yeteneğinden yoksun olduğu

ortaya çıktı ve dolayısıyla aşılması yahut ortadan kaldırılması gerekti.[6]

Ekonomik Gelişme ve Demokrasi

Sosyalizm, sanayi sonrası ekonomik modernliğin gereklerine bir cevap olarak kapitalizme doğru evrilme eğilimi içindeyse, acaba modernleşmekte olan toplumları demokrasiye doğru eğilimli kılan ve buna denk düşen bir ekonomik zorunluluk da var mıdır? Burada cevap daha az açıktır. Gelişme ile demokrasi arasında güçlü *ampirik* bir bağlantının olduğu, makûl ölçüler içinde kesindir. Seymour Martin Lipset bu bağlantıyı 1959'da belirttiğinde, bir çok yönden eleştirilmişti.[7] Örneğin, verili bir bölgede görece daha fazla gelişmiş olan devletler daha demokratik olma eğilimindeyken, Lipset'in sözünü ettiği Latin Amerika demokrasilerinin bir çoğu, hem solda, hem de sağda olan bir dizi Avrupalı otoriter rejimden daha az gelişmişlerdi. Fakat, Lipset'in yazdığından bu yana geçen 30 yıl içinde, bu anormalliklerin çoğu düzeltildi. Güney Avrupa'daki devletler hem demokratikleştiler, hem de ekonomik bakımdan geliştiler, bunun yanında, Doğu Avrupa'daki gelişmiş komünist diktatörlüklerin oluşturduğu büyük blok da, Berlin Duvarı'nın 1989'daki yıkılışından itibaren demokrasiye geçti. Sözü edilen bağlantı, Peru ve Filipinler gibi bir dizi çok yoksul Üçüncü Dünya ülkesinin de demokratikleşmesi ve Singapur ve Tayland gibi bir dizi otoriter ülkenin de hızlı ekonomik gelişme göstermeleri, bir miktar zayıflamış oldu. Orta Doğu'da da kişi başına düşen gelir bakımından Avrupa ve Kuzey Amerika ile aynı düzeyde olan ama demokratik olmayan belirli ülkeler vardır -Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri- ancak, bu anormallik sözü edilen ülkelerin dünyanın en büyük ham petrol rezervleri üzerinde yerleşmiş olmaları gibi bir rastlantı ile kolayca açıklanabilmektedir.

Yine de, 1992'de, yüksek düzeyde sanayileşmiş olup da istikrarlı bir demokrasi haline gelmemiş bir ülke örneği bulunmadığı gibi, son derece yoksul olup da demokratik olan ülke sayısı da çok azdır. Dahası, geçmiş dönemde demokratik devrim tecrübesini yaşamış, İspanya, Portekiz,

Yunanistan, Brezilya, Güney Kore ve Güney Afrika'daki Afrikaner topluluğu ve Sovyetler Birliği de dahil, bir çok ülke, yüzyılın ortalarında esas olarak tarım toplumu iken, demokratikleşme anında sanayileşmiş, kentli toplumlara dönüşmüşlerdi.[8]

Bu bağlantının sadece varolmasından daha ilginç olan ise, bağlantının nedenidir. Özellikle, ileri düzeyde sanayileşmenin kapitalizme olduğu gibi demokrasiye de yol açmasının *ekonomik olarak* zorunlu bir nedeninin olup olmadığını sormak gerekmektedir. Bazıları, demokrasinin karmaşık, modern bir toplumda çıkarların uzlaştırılması bakımından daha işlevsel olduğunu ileri sürmüşledir.[9] Diğer bir çok gözlemci ise, demokrasinin geliştirilmesinde eğitimin önemini vurgulamaktadırlar. Ancak, eğitimin demokrasinin korunmasına yardımcı olduğu kuşkusuz ise de, eğitimin tek başına insanları diğer mümkün yönetim biçimlerine karşı demokrasiyi tercih etmelerini sağladığı hiç de belli değildir. Bir Amerikan üniversitesinde okuyan Güney Koreli bir mühendislik öğrencisi, Birleşik Devletler'de kaldığı süre içinde demokratik fikirlere sahip olabilir ama bunlar, Güney Kore'nin ekonomik ihtiyaçları tarafından belirlenmiş eğitim hedefleri bakımından arızî kalacaktır; benzeri bir öğrenci 1935'te Berlin'de okusaydı, vatanına pekâlâ faşist fikirlerle dönebilirdi. Uzun yıllar boyunca, Avrupa ve Amerika'da, en eğitimli ve kültürlü insanların bazıları Stalinizmin veya her halde demokratik olmayan bir sosyalizm türünün ateşli savunucuları olmuşlardı; liberal demokrasiye temelden destek verenler, bunların daha az eğitimli akranlarıydı.

Demokrasinin ekonomik gerekleri üzerindeki bu tartışmanın büyük kısmını, sadece son 150 yıl içindeki en etkileyici ekonomik büyüme hızlarına demokrasilerin değil fakat, az veya çok kapitalist ekonomik sistemlere sahip otoriter devletlerin eriştiğine işaret ederek yaratılacak bir kısa devre ile kesmek mümkündür. Bu, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji Japonyası ile Alman İkinci Reich'ı için doğru olduğu kadar, Franko İspanyası, 1953-sonrası Güney Kore, Tayvan, Brezilya, Singapur ve Tayland gibi daha yakın dönemlerdeki modernleştirici otoriter rejimler için de geçerlidir.[10]

Bu rakamlarla ilgili ampirik kanıtlardan ayrı olarak, demokrasilerin bir bütün olarak ekonomik bakımdan özellikle verimli olmaları gerekmediğini, en azından ekonomik büyümeyi en temel öncelik haline getirmiş olan usta otoriter rejimler kadar verimli olmaları gerekmediğini düşünmemiz için çok iyi nedenler vardır. Demokrasilerde, toplumsal eşitliğin gereklerine uygun olarak zenginlerden yoksullara servet aktarımı, başarısız sanayileri koruma veya sübvansiyon, yatırımdan daha çok sosyal hizmetlere harcama yapma ve benzeri yönlerde eğilimler mevcuttur. Güney Kore'deki askerî rejim, grevleri bastırmak ve ücretler ile tüketimi kısmak suretiyle ekonomik büyümeyi hızlandırmıştır; 1987'deki demokrasiye geçiş, bir işçi hareketi dalgasına ve sonuçta Kore'nin uluslararası rekâbet gücünü azaltan hızlı ücret artışlarına yol açmıştır. Kendi ülkemize daha yakın bir örnek vermek gerekirse, geçtiğimiz on yıl içinde Birleşik Devletler, yıkıcı ve zararlı etkileri üzerinde herkesin birleştiği, muazzam bir bütçe açığı ile yüzyüze gelmiştir; bununla birlikte, Amerikan demokrasisi, harcamalardaki kesintilerin ya da vergi artırımlarının yaratacağı acının nasıl bölüştüreleceği üzerinde bir anlaşma sağlanamadığı için, bu durumun üstesinden gelememiştir.

Elbette, otoriter devletlerin rasyonel ekonomik tercihlerde bulunacaklarının hiç bir garantisi yoktur. Brezilya'nın 1964 ile 1972 arasındaki hızlı ekonomik büyüme döneminde askerî bir yönetim iş başındayken, 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan Brezilya'nın borç krizini yaratan da bir başka askerî yönetimdi. Fakat, teoride, ekonomik büyümeyi en önde gelen hedefi haline getiren, ehliyetli bir otoriter yönetim, bu işi, Asya'daki bir çok ülkenin gösteridiği gibi, bu hedefine liberal demokrasiden daha kolay erişme yeteneğine sahip olacaktır.

Komünizmin, Dou Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde, insanlar kapitalist bolluğu arzu ettikleri için iş başından uzaklaştırıldığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, İspanya ve Güney Kore gibi ülkelerde, özgürlük olmadan refaha ulaşma tercihi yapılabilirdi ama, yine de demokratik devrimler gerçekleşti. O halde, ekonomik gelişmenin neden demokrasiyi de ilerlettiğinin cevabı, ekonomi alanının dışında aranmalıdır. Demokrasi tercihi, siyaset ve ideoloji alanından –yani, insanın toplum içinde kendi durumun-

dan çıkarak, öz bilinçli bir biçimde düşünmeye çabalamasından ve bir biçimde kendi temel doğasına uygun kuralları ve kurumları bulup geliştirmesinden– çıkmak durumundadır. Siyaset alanının kendi özerk amaçları vardır ve dolayısıyla, ekonomi ve sosyolojinin oluşturduğu alt siyasal kategorilerle tam ve kapsayıcı bir biçimde açıklanamaz. Belirli ideolojiler, belli özel toplumsal ve ekonomik koşullarda daha iyi bir biçimde geliştirilebiliyorlarsa da, bunların önce kendi terimleri içinde anlaşılmaları gerekmektedir.

Tanınma İsteği

Bir başka yerde, demokrasinin altında yatan başlıca psikolojik gerekliliğin, evrensel ve eşit tanınma olduğunu ileri sürmüştüm.[11] Yani, eşitlik ilkesine dayanan sol diktatörlükler de dahil olmak üzere bütün otoriter rejimler, belirli "efendiler"in ("yönetici seçkinler"in, "efendi ırk"ın, "öncü parti"nin veya her ne diyorsanız onun) onurunun "tanınmış" olduğu, buna karşılık, geniş yurttaş kitlesinin onurunun kabul görmediği, efendi-köle ilişkisinin değişik biçimleridirler. Tanınma arzusu, çok değişik biçimler alabilen, tümüyle ekonomi dışı bir güdülenme kaynağıdır ve belli bakımlardan, teokrasi ve saldırgan milliyetçilik gibi demokratik olmayan alternatiflerin de temeli olabilmektedir. Fakat, sadece liberal demokrasi, evrensel ve eşit bir esas üzerinde, temel yurttaşlık haklarını vermek suretiyle, tanınma yönündeki bu insanî arzuyu *rasyonel olarak* tatmin edebilmektedir.

Bu evrensel tanıma ilkesi, tarihsel olarak, insanın Tanrı önündeki evrensel eşitliğini ifade eden Hıristiyan öğretisinden kökenlenmiştir ki, bugünün dünyasında istikrarlı demokrasi ile Hıristiyan kültürü arasındaki yüksek bağlantı derecesini de açıklamaktadır.[12] Fakat, demokrasi, belirli Hıristiyan temalarının veya öğretilerinin bir biçimde lâikleştirilmelerini ifade ediyorsa, bu yolla, tıpkı tarihsel olarak bir Avrupalı icadı olan bilimsel yöntemin evrensel olarak erişilebilir olmasında görüldüğü gibi, bunların potansiyel evreselleşmesi için bir temel de oluşturmaktadır. Fransız ve Amerikan devrimleriyle birlikte, evrensel tanıma ilkesi dünyanın en ileri ülkelerinde uygu-

lanmıştı ve iki yüzyıl sonra en rasyonel olarak varolmaya devam eden de bu ilkedir.

Evrensel tanıma ilkesinin zaferi, hiç bir şekilde, sadece üstün rasyonel özelliği ile teyid edilmemiştir ve bu ilke, içinde bulunduğumuz yüzyılda faşizm ile komünizmin temsil ettiği alternatiflerle öldürücü bir çatışma içinde hapsolunmuştur. Fakat, sonunda, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yaşayan insanların kitlesel olarak komünizmi reddetmeleri, siyasette daha yüksek bir rasyonalitenin doğuşunu temsil etmiştir. Çünkü, bu anti komünist devrimler, bir ölçüde sosyalizm ekonomik krizinden kaynaklmışlarsa da, devrimci oluşumların bütünselliği, "demokratların" birçoğunun açıkça dile getirmiş oldukları, rasyonel tanıma ilkesine dayanan -temel haklarının hukuk devleti düzeninde tanındığı- bir toplumda yaşama isteklerini dikkate almadan açıklanamaz.

O halde, tanınma isteği, ekonomik gelişme ile demokrasi arasında, ekonomik veya işlevsel açıklamaların kendiliklerinden kuramadıkları kayıp bağlantıyı ortaya koyabilmektedir. Sanayi öncesi toplumlarda insanların çoğu, hemen hemen sabit ve hattâ sadece fiziksel varlıklarını sürdürmeye yetecek ölçüde olan zenginlik paylarını tüketerek yaşamaktaydı; ancak, toplum daha zengin ve daha güvenli hale geldikçe, insanlar da, kendi statüleri ve siyasal katılım gibi maddi olmayan hedeflerin peşinde koşabilecek ölçüde özgürleştiler. Yani, kölenin yavaş yavaş ve sancılı bir süreç içinde, kadın veya erkek, benzersiz bir insan onuruna sahip olduğunu ve bu onurun en iyi bir biçimde belirli toplumsal ve siyasal kurumlar tarafından tanınacağını kavrayacak biçimde eğitilmesi gerekti. Hıristiyanlık, demokrasi veya sosyalizm gibi ideolojiler, kölelerin kendi kölelik durumlarıyla hesaplaşmaya ve kendilerinin tanınma arzularının tatmini için bir yol bulma girişmelerinin araçları oldular. Eğitim, sonuçta böylesi bir tanınmayı güvence altına alacak en iyi aracın liberal demokrasi olduğunun anlaşılmasını hiç bir biçimde garanti etmemekteyse de, en azından böyle bir hedef için yararlı olmaktadır çünkü insanlara, evrensel tanınmasın mahiyetinde varolan rasyonaliteyi bir eğitim sürecinden geçmeden anlatmak mümkün olmamaktadır.

Ekonomik modernleşmenin istikrarlı bir demokrasi için temel oluşturmasını beklemek için başka nedenler de bulunmaktadır. Dinamik ekonomik büyüme, çoğu kez, demokrasinin uzun vâdede istikrarlı olmasına yardımcı olan belirli bir tür eşitlik durumunu oluşturma eğilimindedir. Gelişme –özellikle de kapitalist gelişme– elbette, birçok türden ekonomik eşitsizlikler yaratmaktadır ama, bunlar eski sınıf ve statü çizgilerini kesen, bir çok geleneksel ve daha köklü eşitsizlik kaynaklarını ortadan kaldırma sürecinde oluşan yeni ve görece akışkan tabakalaşmalardır. Netice, bütün esaslı eşitsizliklerin giderildiği imasını içinde taşımayan "orta-sınıf toplumu" deyişinde yakalanabilmektedir; bu deyiş, daha çok, önemli eşitsizliklerin tevarüs edilmiş toplumsal konuma değil fakat, eğitim, meslek ve bireysel başarı esasına dayanacağını belirtmektedir. Yüksek bir toplumsal hareketlilik gösteren orta-sınıf toplumları, açıktır ki, liberal demokrasinin geliştirilmesi bakımından, uzun geçmişi olan sınıf engelleriyle yüklü olanlardan daha elverişlidirler. Bu son sözü edilen türden toplumlar, sadece eşitsizlikçi statükoyu ayakta tutan otoriter ideolojileri beslemekle kalmayıp, ayrıca varolan düzeni her ne pahasına olursan olsun yerle bir etmeye kendilerini adamış olan sol otoriter ideolojileri de geliştirmektedirler.

Ekonomik gelişme, istikrarlı bir demokrasi için ne gerekli, ne de yeterli bir koşuldur; bununla birlikte oldukça yararlı olmaktadır. Kosta Rika, Hindistan ve ilk dönemlerinde Birleşik Devletler gibi, uzun dönemler boyunca, işleyebilen bir demokrasiyi sürdürmüş, azgelişmiş ve tarım toplumu niteliğinde çok sayıda örnek vardır. Tersine, 1945 öncesindeki Nazi Almanyası ve Japonya gibi, ileri düzeyde gelişmiş ama demokratik olmayan örnekler de bulunmaktadır. Gelişme ile demokrasiyi birbirine bağlayan herhangi bir determinist yasa yoktur; gelişme, sadece, demokratik normlarla ideolojinin kabul edilmesi için elverişli olan koşulları yaratmaktadır. Bununla birlikte, demokratikleşme, şunları da için alan bir dizi değişik siyasal faktöre bağlı özerk bir siyasal süreçtir: demokrasinin diğer ülkelerdeki otoriter rakiplerine karşı görünür bir başarı kazanmış olması; uluslararası sistemde savaşın (ve barışın) getirdiği fırsatlar; demokratik sistemleri yaratma ve yerleştirme arayışı için-

deki bireysel önderlerin becerileri ve ehliyetli oluşları; ve salt tesadüf. İstikrarlı bir demokrasinin önünde, ayrıca, din, etnik kimlik, önceden varolan toplumsal yapı ve benzeri gibi, ekonomik gelişme düzeyinden bağımsız olan ve demokrasinin olabilirliğini etkileyen kültürel engeller de vardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu faktörler, gelecekte Asya'da gelişme ile demokrasi arasındaki ilişkinin ne denli iyi olacağı ile ilgili soruları gündeme getirmektedir.

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişki dolaylı bir ilişkidir. Yani, kapitalizm, kendi içinde, demokrasi yönünde doğrudan baskılar üretmemektedir. Kapitalizm, çok çeşitli biçimler altındaki otoriter rejimlerle (komünist totalitarizmle olmasa da) mükemmelen uyuşabilir ve hatta demokratik olmayan düzenlerde daha iyi gelişebilir. Fakat kapitalizm, sosyalizme göre, daha verimli bir ekonomik büyüme motorudur ve dolayısıyla istikrarlı bir demokrasinin ortaya çıkışı için elverişli olan hızlı sosyo-ekonomik değişmeyi oluşturma ihtimali daha yüksektir.

Asya Alternatifi

Asya'da, modernleşme teorisi tarafından kural olarak benimsenmiş olan ekonomik gelişme ve demokrasi ilişkisi, makûl ölçüler içinde iyi görünmektedir.[13] Bölgenin ekonomik bakımdan en çok gelişmiş devletleri (Avusturalya ile Yeni Zelanda'yı bir kenara bırakırsak) Japonya, Tayvan ve Güney Kore'dir; bu devletlerin tümü 1945'ten sonra, ekonomik büyüme bu toplumları dönüştürdükçe, demokrasiye geçmişlerdir (veya Tayvan örneğinde daha da demokratik olmuşlardır). 1989'de, Çin Halk Cumhuriyeti de bir demokratik hareket yaşamıştır. Bu hareket, ülke nüfusunun 1980'lerin başındaki ekonomik reformlardan yararlanmış olan en modern kesiminden gelmiştir. Güney Kore'de, yaygın, eğitimli, giderek artan biçimde profesyonel bir orta sınıfın oluşmasının nasıl, 1980'lerin ortalarında, ekonomik büyümeye ek olarak, kendi yurttaşlarının öz-yönetim haklarını ve kapasitesi tanıyan bir siyasal sistemi talep etmelerine yol açtığını görmek mümkündür.

Diğer yandan, Asya'daki siyasal gelişmelerin demokrasiden uzaklaşabileceğini ve bölgenin ekonomik

büyüme göstergelerine rağmen kendine özgü, benzersiz bir yola girebileceğini düşünmek için de nedenler vardır. Liberal demokrasi, bugüne kadar Asya'da, Kuzey Amerika veya Avrupa'da olduğundan biraz farklı yorumlanmıştır. Tayland'dan Japonya'ya kadar, kültürel olarak Konfüçyusçu olan tüm toplumlarda geleneksel grup hiyerarşileri, Japonya'da demokratik evrenselciliğe ve eşitliğe biçimsel bir bağlılık olmasına rağmen, toplumsal yapıya egemen olmuştur. Bu tür hiyerarşiler, Singapur gibi ülkelerde, açık paternalist otoritarizmin de temeli olmaktadırlar. Köktendinci İslâm veya Komünizmden farklı olarak, bu Asyalı "yumuşak" otoritarizm, ileri kapitalizmle ve dolayısıyla teknolojik modernliğin en yüksek düzeyleriyle oldukça iyi bir biçimde uyuşabilmektedir. Singapur'un eski başbakanı Lee Kuan Yew, böyle bir siyasal sistemin Konfüçyusçu kültürlere, Batılı demokrasinin kargaşacı bireyselciliğinden çok daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Bundan da ötede, giderek artan sayıda Asyalı, bu tür bir otoritarizmin, ileri, teknolojik bir sanayi sonrası toplumuna erişmek için gerekli olan, yüksek düzeyde eğitim görmüş, güdülenmiş ve disiplinli insanları üretmek bakımından, Batılı liberal demokrasinin bireyciliğine *üstünlük* sağladığını ileri sürmektedirler.

Bu tür savların bölgenin geri kalan bölümü için bir model oluşturan Japonya'da giderek artan ölçülerde seslendirilmesi, Asya'nın ideolojik geleceği bakımından önemlidir. Savaştan hemen sonraki dönemde, birçok Japon, modernleşme teorisinin birçok varsayımını, kendi toplumlarında ve siyasal sistemlerinde varolan, grup mutabakatının ve dikey *sempai-kohai* (patron-yanaşma) ilişkilerinin vurgulanması gibi "geleneksel" öğelerin ekonomik gelişme sürecinde aşınacağına inanarak benimsemişlerdi. Fakat, Japonya'nın yerleşik Batılı demokrasilere göre çarpıcı ekonomik başarısı, kültürdeki bu geleneksel öğelerin yeniden değerlendirilmesine ve bunların modernlik öncesi bir geçmişten kalan, utanç verici engeller değil fakat, daha çok Japon ekonomik mucizesinin ayrılmaz bileşenlerini oluşturan büyük güç kaynakları olduklarına inanılmasına yol açtı.

Dolayısıyla Asya, gelişme ile demokrasi arasındaki bağlantının geçerlililiğini sınamayı sağlayacak önemli bir yol ayrımında gibi görünüyor. Bir yanda, bölgenin,

demokrasinin ilerleyen sanayileşmenin doğal ürünü olacağı son 40 yıldaki modernleştirici hamleye bağlı kalacağını tasavvur etmek pekâlâ mümkündür. Grup mutabakatı zamanla yerini, tüketicilerin, kadınların ve diğer geleneksel olmayan sektörlerin gücünde açığa çıktığı üzere, bireyselciliğebırakacaktır. Diğer yandan ise, Asyalılar, "sanayi sonrası-sonrası" dünyada da devam eden ekonomik modernleşmenin geleneksel Asyalı değerlerin Batılı demokratik normlar pahasına vurgulanmasını gerektirdiğine daha güçlü bir biçimde inanma noktasına gelirlerse, siyaset daha özerk bir yöne doğru eğilebilir. Belki de, kapitalizm ile demokrasi arasında gelecekteki ilişkinin tanımlanacağı yer de burasıdır.

NOTLAR

---

[1]Bu rakamlar, Ed Hewett, *Reforming the Soviet Economy: Equality versus Efficiency* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1988), 38'den alınmıştır.

[2]Sovyet modernleşmesi ve bunun siyasal sonuçları hakkında daha ileri bir tartışma için bkz. Moshe Levin, *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation* (Berkeley: University of California Press, 1987).

[3]Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3ncü yayımlanış (New York: Harper and Row, 1950), 189. Bu esere ilişkin izleyen tüm sayfa atıfları yukarıdaki metne göre yapılmıştır.

[4]Hewett, op.cit., 192.

[5]Dahası, mal ve hizmetlerin sayısındaki çoğalmaya ek olarak, modern sanayi ekonomisi tarafından üretilen ürünlerin kalitesinde de, merkezî plânlama kurullarının doğası gereği hüküm vermekte yetersiz kalacakları ölçüde muazzan bir farklılaşma vardır.

[6]Walt Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), 162-64.

[7]Seymour Martin Lipset, "Some Social Requisites of Democracy: WEconomic Development and political Legitimacy," *American Political Science Review* 53 (1959): 69-105. Ayrıca bkz. Philips Cutright, "National Political Development: Its Measurements and

Social Correlates," *American Sociology Review* 28 (1963): 253-64; ve Deane E. Neubauer, "some Conditions of Democracy," *American Political Science Review* 61 (1967): 1002-9.

[8] Bu noktayı büyük ölçüde teyid eden bir değerlendirme için bkz. Larry diamond, "Economic Development and Democracy Reconsidered," *American Behavioral Scientist* 15 (March-June 1992): 450-99.

[9]Talcott Parsons, "Evolutionary Universals in Society," *American Sociological Review* 29 (June 1964): 339-57.

[10]Örneğin 1961 ve 1968 arasında, gelişmekte olan dünyada varolan demokrasilerin yıllık büyüme hızı sadece yüzde 2.1 olurken

[11]Bkz. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992), özellikle143-208.

[12]Bu korelasyona, Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in Late Twentieth Century* (Norman, Okla.: University of Oklahoma Press, 1991), 72-85'te değinilmiştir.

[13]Bu konuda, Lucian Pye'ın, Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'ndeki başkanlık konuşmasna bakınız: "Political Science and the Crisis of Authoritarianism," *American Political Science Review* 84 (1990): 3-17. Ayrıca, Pye'ın *Asian Power and politics: The Cultural Dimensions of Authority* (cambridge: Harvard University Press, 1985) adlı eserinin giriş bölümüne de bakınız.

11.
BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ

Arturo Fontaine Talavera

***Arturo Fontaine Talavera**, Santiago, Şili'de önde gelen bir politika araştırma enstitüsü olan Centro de Estudios Públicos'un yöneticisidir. Talavera, ayrıca enstitünün üç ayda bir çıkan yayın organı* Estudio Pûblicos*'un yayın kurulu direktörü olarak da görev yapmaktadır. Şili Katolik Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde de profesör olan Talavera, burada siyaset felsefesi okutmaktadır. Romanı* Oír su voz *Buenos Aires'te, Editorial Planeta yayınevi tarafından yeni yayınlanmıştır.*

Francisco Weffort ve Francis Fukuyama'nın son derece güzel makalelerinde katıldığım pek çok şey olmakla birlikte, burada, bu yazarların katkılarıyla ilgili olarak sorgulanabilir veya aydınlatılmaya muhtaç olduğunu düşündüğüm belirli noktalar üzerinde odaklaşmak istiyorum.

Weffort, sosyalizmi gelecekte nitelendirecek olan amaçlar ve fikirler ile ilgilenmektedir. Komünizmin 1989-91'deki yıkılışından sonra, sosyalizmin geleceğinin olup olmadığı bile sorulabilmiştir. Weffort, komünizmin çöküşünden sonra sosyalizmin yeni anlamının ne olacağını sormakla bu sorudan kaçınmaktadır. Sosyalizmin varlığını sürdürebileceğini böylece tartışmasız kabul ettikten sonra, bu yeni anlamı bazı yan sınırlamalar getirerek desteklemeye çalışmaktadır: geleceğin sosyalizmi 1) (otoriter veya totaliter olana karşı) demokratik ve 2) (devlet mülkiyetini ve merkezî komuta ekonomisini gerektirene karşı) özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi ile uyuşabilir olacaktır.

Buraya kadar çok iyi. Fakat, bu sınırlar karşısında, demokratik sosyalizmi demokratik kapitalizmden ayıran şey nedir? Görünüyor ki, eşitsizlikleri azaltmak uğruna daha çok devlet müdahalesi –ve dolayısıyla piyasa için

Fabian sosyalistlerinin onlarca yıldır savunageldikleri bu tavır bakımından futurist olan hiç bir şey yoktur. Weffort, bu gerçeği ne kabul etmekte, ne de bu sosyalizm türüne karşı geçmişte yöneltilmiş eleştirilerden herhangi birini cevaplandırmaya çalışmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken asıl nokta, totaliter sosyalizmin başarısızlığından çok, demokratik sosyalizmi şimdi kuşatmış olan hareket ve karışıklıktır. İspanya'da, mevcut sosyalist yönetim, General Francisco Franco'nun sağcı diktatörlüğünün yaptığından bile daha çok serbest piyasa yanlısıdır. Başka ülkelerde sosyalizm, serbest piyasa yanlısı gruplarca savunulan değişimlere direnen belirli çıkar gruplarıyla (örneğin anahtar öneme sahip sendika örgütleriyle) yakın ilişki içinde bulunan bir muhafazakâr gücü temsil etmektedir.

Belki bir çıkış yolu vardır. Belki, eşitlik ideali, biraz güçlü bir biçimde yeniden yorumlanabilir. Fakat, böyle bir yorumlamayı demokrasi ve rekâbetçi piyasa ile tutarlı bir tarzda yapmanın, son derece güç bir görev olduğu da kesinlikle görülecektir. Weffort'ın makalesi bu güçlüğün bir örneğini vermektedir ve birçok ülkede demokratik sosyalizmin, eşitlik bayrağı altında ilerleyen yeni bir merkantilizm tipinden başka bir anlam taşıyamayacağına ilişkin korkumu gidermek yönünde pek yararlı olmamaktadır. Ayrıca, çekici, yeni bir sosyalist gündemin herhangi bir işaretini de görmüyorum. Sosyalizmin gözden düşmekte olan kültürel çağrısını, ekoloji hareketinin çekiciliği ile karşılaştırın. En azından şu an için, sosyalizm hoşluğunu yitirmiştir.

Sosyalizmin –en azından Latin Amerika tarzının– kalbinde ekonominin, siyasal kanallarla ifadesini bulan halkın iradesine cevap vermesi gerektiğine olan inanç yatmaktadır. Herkesin bir oy hakkına sahip olduğu bir halk kooperatifi ideali, muazzam gelir ve güç eşitsizliklerinin yer aldığı piyasanın karşıtı olarak görülmektedir. Bir çağdaş sosyal demokrat, piyasayı kaynakların asıl dağıtıcısı olarak kabul edebilir ama, yine de, piyasanın yarattığı neticeleri düzeltmek amacıyla düzenlenmiş, demokratik olarak uygulanan siyasal müdahalelerden yanadır. Hepimiz biliyoruz ki, böylesi müdahaleler, kapitalizmi tahrip etmeksizin uygulanabilir ve uygulanmıştır da. Yine

hepimiz, bu müdahalelerin bazı maliyetlerinin ve risklerinin olduğunu da biliyoruz.

Schumpeter, "halkın kendisinin, kendi iradesini temsil etmek üzere toplanacak olan bireyleri seçmek suretiyle meseleler hakkında karar verdiğini" kabul eden "klasik demokrasi öğretisi"nin naifliğine işaret etmiştir.[1] Demokratik sosyalistler bu dersi sanki hiç öğrenmemiş gibi, çoğu kez "klâsik öğreti" doğruymuşçasına davranmaktadırlar. "Demokrasi," diye yazar Schumpeter, "'halk' ve 'yönetim' terimlerinin bilinen herhangi bir anlamında, halkın fiilen yönetimi anlamına gelmez ve gelemez. Demokrasi, sadece, halkın kendisini yönetecek olan insanları kabul veya reddetmek konusunda bir imkâna sahip olması demektir" (s. 284-85).

Seçilmiş politikacıların bile, devlet iktidarını ayrıcalıklarını sağlamlaştırmak için kolaylıkla kullanmasının nedeni de budur. Müdahaleci bir siyasal gündem, Latin Amerika tarihinin açıkça gözler önüne serdiği gibi, güçlü ekonomik çıkar grupları tarafından kolayca yönlendirilebilir. Demokratik sosyalistler bu sorunu çözemezlerse, piyasanın yarattığı neticeleri eşitlik adına "düzeltme" sorunları da, bütün eşitsiz ayrıcalıkları ve tekelleri ile, bir merkantilizm maskesine dönüşecektir. Weffort'ın yeni tarz sosyalistleri, emek ilişkilerini sömürüye son verecek bir biçimde dramatik olarak dönüştürmeye ilişkin eski Marxist rüyadan vazgeçmiş olacaklardır. Ellerinde kalan, daha çok devlet aktivizmine yönelik bir çığlık olacaktır. Hiç yanlış yapmayalım: böyle bir aktivizm, piyasa güçleri için daha az, devlet memurları ile seçilmiş politikacılar için daha çok iktidar demektir. Sorun, enerjilerini devlet sektörünü kendi yararları doğrultusunda yönlendirmenin yollarını bulmak için harcayacak olan, her türden kaynağı sömürmeye her zaman hazır müteşebbislerin azalmayacağında yatmaktadır. Bu, demokratik sosyalistler tarafından savunulan devlet müdahaleciliğinin siyasal Aşil topuğudur.

Belki de daha derinde bir başka sorun daha vardır. Schumpeter, "sosyalizm yeni bir kültürel dünya demektir" diye belirtmiş ve sonra da bu yeni dünyanın biçiminin ne denli bulanık olduğuna işaret etmiştir (s. 170). Aslında, komünist toplumlarda yaşamış olan insanlar, kapitalist toplumlardaki insanlardan farklı değerleri paylaşıyormuş

gibi görünmemektedirler. 1990'da Rusya'yı ziyaret ettiğimde, buradaki herkesin Bloomingdale's'dan alışveriş etmek istediğini gördüm. İsveç'te, bir bakıma yeni, özel olarak sosyalist bir değerler kümesi var mıdır? Yeni bir demokratik sosyalizm, yeni bir yaşam biçimi sunabilir mi? Sunamazsa, ekonomik kurumları bir kültürel dönüşüm yaratmak üzere değiştirme yeteneğinden yoksun bir sosyalizmin önemi nedir?

Tarihin Belirsizliği

Francis Fukuyama, ünlü "tarihin sonu" teorisini, kitap halinde ortaya atmış bulunuyor.[2] Fukuyama, bu derlemedeki makalesinde kendini, bu teorinin bazı öğeleri üzerinde durmakla sınırlıyor ki bunların arasında en önde geleni, ekonomik gelişme ile demokrasi arasındaki bağlantının doğası ile ilgili olanıdır. Onun tezine karşı iki kısa itirazı gündeme getirmek istiyorum.

Fukuyama, kitabında, tarihin teknolojik teorisinin bir çeşidini sunmaktadır.[3] "[M]odern doğa biliminin ilerlemeci ve sürekli bir biçimde gelişmesi, sonraki tarihsel gelişimin birçok yönlerini açıklamaya yarayan yön gösterici bir Mekanizma sağlamıştır"[4] diye belirtmektedir. Bununla birlikte, bu teoriyi sunuşunda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Teknoloji, gelişmesini sağlayabilecek veya engelleyebilecek olan hukuksal ve ekonomik kurumlardan bağımsız değildir. Örneğin, icatlar ile entellektüel ürünler üzerindeki mülkiyet haklarının gelişmesi, rekâbetçi bir piyasa ekonomisinin varlığı ve akademik bir deney yapma özgürlüğü buna eşlik ettiğinde, teknolojinin yayılmasını belirlemeye daha çok etkide bulunmaktadır. Teknolojiyi (veya herhangi bir başka tek nedeni) tarihsel değişimin öncelikli motoru olarak tanımlayan bir teoriye ihtiyacımız var mıdır?

Hegel, gerçeğin rasyonel, rasyonel olanın da gerçek olduğunu söylemişti. Hegel söz konusun edildiğinde hep olduğu gibi, onun ne demek istediğini yorumlamak hiç kolay değildir ama, tartışmanın selâmeti için, liberal demokrasideki serbest piyasa sisteminin, erişilebilecek en rasyonel kurumsal düzenleme olduğunu kabul edelim. Bu düznelemenin üstün rasyonalitesi, yine de, hiç bir biçimde,

onun herhangi bir mekânda veya zamanda yürürlükte olacağını garanti etmemektedir. Tarihte hiçbir şey gerçekleşmesinden önce kaçınılmaz değildir ve ırk, din, sınıf veya kültür çatışmaları, güçlü akıldışı akımların ve hattâ kör yıkıcılığın önünü açabilirler.

Fukuyama, yaklaşmakta olan tarihin sonunu ilân ettiğinde, normatif bir yargı değil, bir öndeyide bulunmaktadır. Hegel, *Hukuk Felsefesi*'nde, kendi düşündüğü devleti, özgürlüğü de kapsayacak ve böylece tarihin sonunu temsil edecek bir biçimde betimlemiştir (tarih Hegel'e göre, özgürlüğün ilerlemeci bir tarzda açılımından başka birşey değildir). Şimdi, Hegel'e göre tarih, ondokuzuncu yüzyıl başlarında "sona ermiştir." Fakat, Hegel'den sonra Marxizm'in ve Nazizm'in yükselişi gelmiş ve "geleceğin dalgası," özel mülkiyeti, özgür sözleşme yapmayı ve Hegel-vari "rasyonel özgürlüğün" diğer kurumlarını silip süpürmeye kararlı gibi görünmüştür. Alexandre Kojève'e göre tarih, Soğuk Savaş yıllarında zaten sona ermiş bulunuyordu. Tarihin sonu öğretisinin pratik sonuçları, o halde nedir? Ampirik anlamı neredediir? Öyle görünüyor ki, tarihin sonundan sonra bile, "evrensel türdeş devlet," dünyanın birçok bölümünde kaçınılmaz değildir ve bir başka ideal adına buna karşı çıkılabilir. Gelişmiş dünyada bile, (belirli bir dinsel yönü bulunan) ekolojik hareketin bir gün liberal demokratik modelin hâkimiyetine ciddî biçimde karşı çıkması en azından mümkün değil midir? Tarihin sonu teorisinin doğru ya da yanlış olmasının ne farkettiğini gerçekten anlamıyorum.

Bana göre, benim de Fukuyama'nın da desteklediği temel liberal demokratik kurumların toplamı, Hegelci olmaktan çok Kantçı terimlerle daha iyi kavranabilir. Dolayısıyla, özgürlüğü içeren devleti, tarihin önceden bilinebilir bir biçimde ürettiği bir ampirik netice olarak görmekten çok bir aşkın ideal diye kavramak gerekmektedir.

Şili Tecrübesi

Şimdi, Hegel felsefesinin yüksek tepelerinden aşağıya doğru, ekonomik gelişme ile demokrasi arasındaki ilişki sorununa inelim. Benim ülkemin, Şili'nin yakın tarihi, bu ilişki hakkında bazı dersler sunmaktadır. Birinci ders,

sanırım, bir ülkenin refahının, o ülkenin seçkinlerinin rasyonel karar alabileceklerine olan yaygın güvene yakından bağlı olduğudur. Zenginlik, uzun vâdede, doğal kaynaklardan veya örneğin sanayileşme düzeyinden çok bir kurumlar sorunudur. Kurumlar, başka şeylerin yanısıra, insanların davranışlarını daha tahmin edilebilir kılmak ve böylece rasyonel karar almayı mümkün hale getirmek üzere düzenlenmiş âletlerdir. Bir toplumun sahip olabileceği *en* iyi sermaye, iyi kurumlardır ve çoğu yoksul ülkede olmayan da budur.

İstikrarlı demokrasi, her zaman, üst düzeyde ekonomik zenginlik gerektirmemiştir. Şili ve Uruguay, Almanya ve Fransa'ya göre çok fakirdir ama, ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar, ilk sözü edilen ikili, ikincilerden çok daha iyi bir demokrasi tecrübesine sahip olmuşlardır. Şimdi sorun, modern iletişim araçlarının, yaşam standardlarında hızlı bir büyüme yönündeki istekleri yaratmış olmasıdır. Sonuçta, yükselen beklentiler ile kıt kaynaklar arasındaki zıtlık popülizmi ve beraberinde getirdiği neticeleri, siyasal ve toplumsal kargaşayı ortaya çıkarmaktadır. Kargaşa da, buna karşılık olarak, düzen, otoritenin yeniden tesis edilmesi, bütünlüğü olan ve etkili bir karar-alma sistemi yönündeki çağrıları yaratmaktadır.

Şili örneğinde, bu olaylar zinciri, otoriter bir rejimin doğuşunu getirmiştir. Şili'deki 1973 darbesinin gerisinde, komünizm korkusu ve kargaşa vardı. Darbenin amacı komünizmi mağlup etmek, kargaşayı da ortadan kaldırmaktı, yoksa bir piyasa ekonomisi kurmak değil. Bununla birlikte, otoriter rejim, düzeni kurmasından sonra, ekonomik ve toplumsal talepleri, kuvvet yoluyla dayatılan bir piyasa sistemi içine kanalize etmeye başladı. Silâhlı kuvvetlerin bir piyasa ekonomisini seçmelerinin nedenleri karmaşıktır ve bu nedenleri daha tam olarak başka bir yerde ele almıştım.[5] Burada, generallerin askerî yönetimi güçlendirmek ve meşrulaştırmak için gerekli olduğunu düşündükleri ekonomik istikrar ve büyümeyi sağlayacak bir yol aradıklarını söylemek yeterli olacaktır. Bundan 17 yıl sonra, rejim başarılı bir biçimde demokrasiye geçti. Demokratik sürecin yeniden kurulmasında kapitalizmin katkısı ne oldu?

Refah koşullarına kapitalizm yoluyla erişilmesinin, klâsik sosyalist politikaların izlenmesini (sadece sosyalistlere oy verme anlamında olmasa da) daha da güçleştirdiği açıktır. Mülkiyetin devletleştirme yoluyla büyük çapta transferi daha az muhtemel hale gelmektedir çünkü, siyasal bakımdan riskli çok fazla belirsizlik içermektedir.Franko-sonrası İspanya'nın yakın tarihi, bu sürecin mükemmel bir örneğini vermektedir.

Şili örneğini son derece karmaşık kılan, serbest piyasa kurumlarının yerleştirilmesine rağmen, ters dış koşulların, nüfusun zenginliğinin hızlı bir biçimde yahut plânladığı kadar hızlı bir biçimde yükselmesine izin vermemesidir. Gerçekten, 1987 yılındaki GSMH, 1970'deki GSMH'den pek fazla değildi. Bununla birlikte, koruma tarifelerinin indirilmesi, Şili'yi bir zamanlar yasak olan, statü sembolü olarak görülen ithalâta açmıştı. Yiyecek daha pahalılaşırken, kullanılmış Amerikan giysileri, buzdolapları, televizyonlar ve otomobiller daha ucuzlamıştı. Yükselen hayat standardları ile değişen siyasal tutumlar arasında, Şili örneğine bağlı olarak herhangi bir basit bağlantı çıkarsanamazsa da, ekonomik reformun bir sonucu olarak tüketim kalıpları ve imkânları değişmişti. Ekonominin açılmasının ve ihracattaki artışın, gurur, onur ve umut duygularının yükselmesine yardım ettiğini düşünüyorum. İlişkide olmak –dünyanın bir parçası olmak ve bunu giysilerinizle ve sahip olduğunuz mallarla gösterebilmek– belirli bir değer taşımaktadır. Dahası, kamusal refah programları önemli ölçüde iyileştirilmiş ve en yoksul olanlara daha fazla yardım ulaşmıştır.[6] Yine de, askerî rejimin 1990'daki sona erişinde, kamu oyu yoklamaları, serbest piyasa politikalarına pek az destek olduğunu göstermiştir.[7]

Nasıl olursa olsun, kapitalizmin, özgürlüklerden yararlanılabilmesi için daha elverişli koşulları yaratmış olduğu kuşkusuzdur. İlk olarak, otoriter yönetim altında bile, toplum içinde, sadece çok sayıda işveren, özel mülkiyet altında bulunan medya ve devletin siyasal kararların alanını ekonomik sorunlarla sınırlandırma yönündeki kararı tarafından yaratılmış olan özgür alanlar bulunmaktaydı. İkincisi, kapitalizm insanları burjuva yaşam biçimine erişmeye doğru harekete geçirmişti. Seçkinler, ama sadece seçkinler değil, para kazanma ve

özel teşebbüs yoluyla yer edinme imkânlarını görmüşlerdi. Piyasanın sunduğu ödüller, para kadar belirli bir kimlik tipiydi de. Bütün bunlar, sivil toplumu daha güçlü hale getirmişti. Üçüncüsü, kapitalizmin işleyişinin, Şili'nin verili koşulları altında, rejimin demokrasiye yeniden dönmeyi plânlamaya 1980 kadar erken bir tarihte başlamasını teşvik eden uzun vâdeli istikrar isteklerini yaratmış olmasıydı. Son olarak, ekonominin 1980'lerin sonlarındaki sağlıklı durumu, hükûmete iyi tanımlanmış ve düzgün işleyen bir sistem içinde çalışma imkânı vererek, geçiş sürecinin istikrarına hayatî bir katkı yapmıştı.

Şili'nin ondokuzuncu yüzyıldan bu yana uzanan tecrübesi öztele şöyledir: demokratik kapitalizm; demokratik merkantilizm (kentleşme, sanayileşme, beklentilerin yükselmesi); Marxist-popülist devrim; kargaşa; yükselen komünizm korkusu ve düzen talepleri; otoriter yönetim; rejimin istikrarını sağlamak için âcil ekonomik büyüme talepleri; uzun vâdeli kurumsal istikrar talebi; demokrasiye geçiş; demokrasiyi yerleştirme talebi; kapitalizm.

Kapitalizmin, Şili'de demokrasiye geçişi sağlayan en önemli faktör olduğunu düşünmüyorum; kültürel faktörler ve ulusal ve uluslararası düzeylerdeki siyasal gelişmeler, bütün olarak bakıldığında, daha önemli gibi görünmeketedirler.[8] Sosyalist ve Hıristiyan Demokrat seçkinlerin, siyasal ve ekonomik konularda değişim geçirmekte olan görüşleri, İspanya'daki gibi başarılı bir demokrasiye geçiş ve demokratik kökleşme türünden uluslararası gelişmelerle birleşerek, son derece önem kazanmaktadır. Başkan Patricio Aylwin'in yeni seçilmiş hükûmeti, serbest piyasa yaklaşımına bağlılığını bir kez açıkça ortaya koyduktan sonra, kapitalizm, demokratik bir destek bulmuştur. Halen devam etmekte olan bu süreç, güçlü önderliğin neticesidir. 1970'lerin başlarındaki toplumsal, siyasal ve ideolojik kutuplaşmanın zirve noktasında, Şili'nin kişi başına GSMH'sı, bir toplumsal barış, mutabakat ve ılımlılık havasının hüküm sürdüğü 1990'daki yeni demokrasinin başlangıcındaki kişi başına düşen GSMH'ya çok yakındı. Şili'nin öyküsü, siyaset ile tarihin ve değerlerin, fikirlerin, sembollerin ve toplumsal ruh halinin önemini sergilemektedir. Bu örnek, ekonomik determinizm

veya mekanik tarih görüşlerinin lehinde pek bir şey söylememektedir.

Çağdaş dünyadaki yoksul bir ülke, piyasa sistemine geçmek için otoriter bir rejime mi muhtaçtır? Bu soruya cevabım varmış gibi görünemesem de, 1973'ün Şili'sinde kapitalizmi demokratik yollarla kurmanın imkânsız olduğunu söyleyeceğim. Ancak, bugün, Başkan Carlos Menem'in yönetimindeki Arjantin, serbest piyasayı amaçlayan demokratik bir yol çiziyor gibiyse de, bir şey söylemek için vakit henüz çok erkendir. Kapitalizmi yerleştirmek için, gerçek bir önderlik kapasitesine sahip güçlü, tutarlı ve verimli bir yönetime ihtiyacınız vardır. Benim gibi, serbest piyasa reformunu güçlü bir biçimde destekleyen ama, demokrasinin yıkıldığını görmeyi istemeyenler için sorun, demokratik önderliği yaratacak olan kültürel, siyasal ve ekonomik şartların nasıl yaratılacağıdır.

NOTLAR

---

[1] Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3. yay. (New York: Harper and Row, 1950), 250. Bu esere yapılan bütün sayfa atıfları metin içinde gösterilmiştir.

[2] Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).

[3] Bu türün belki de en ilginç tarih felsefesi, G. H. Cohen'in *Karl Marx's Theory of History* (Princeton: Princeton University Press, 1979) adlı eseridir.

[4] Fukuyama, op. cit., 73.

[5] Bkz. Arturo Fontaine Talavera, "Sobre el Pecado Original de la Transformación Capitalista," Barry Levine, der., *El Desafío Neoliberal* (Bogotá: Grupo Editorial Norma, 1992).

[6] Tarsicio Castañeda, *Para Combir la Pobreza* (Santiago: Centro de Estudios Públicos, 1990).

[7] Roberto Méndez, Oscar Godoy, Enrique Barros ve Arturo Fontaine Talavera, "Por qué ganó el 'No'?," *Estudios Públicos* (santiago) 33 (Yaz 1989), 83-134.

[8] Ibid., passim.

12.
SOSYALİST ALTERNATİF

Ralph Miliband

***Ralph Miliband**, City University of New York'un Lisansüstü Okulu'nda siyaset biliminde seçkin konuk profesördür. Bundan önce, London School of Economics'te ve Leeds Üniversitesi'nde (İngiltere) hocalık etmiş ve Brandeis Üniversitesi'nde Emek ve Toplumsal Düşünce Morris Hillquit Profesörü olarak bulunmuştur. Yayınları arasında,* The State in Capitalist Society *(1969),* Marxism and Politics *(1977) ve* Divided Societies *(1989) yer almaktadır. Miliband, aynı zamanda, Londra ve New York'ta yayımlanan yıllık makaleler derlemesi olan ve 1964'ten bu yana düzenli olarak çıkmakta olan* Socialist Register*'ın da ortak editörüdür.*

Francis Fukuyama'nın makalesi, *The End of History and the Last Man* adlı kitabındaki bazı anahtar temaları ele aldığından, ben de, bu sempozyumun amaçları açısından, yorumlarının bir bölümünü o çalışma üzerinde odaklaştırmanın yararlı olacağını düşünüyorum.[1] Fukuyama'nın iddiasının çekirdeğinde, kendisinin liberal demokrasi diye adlandırdığı şeyin (ki, ben bunu kapitalist demokrasi diye adlandırmayı tercih ederdim) hiçbir alternatifinin olmadığı fikri bulunmaktadır. Bu yüzyıl içinde, kapitalist demokrasiye karşı başlıca meydan okuma, onun dediğine göre, şimdi artık kesin bir başarısızlık olduğunu açığa vurmuş bulunan Sovyet tipi komünizmdi. Şu veya bu türden diğer alternatifler –faşizm, sağcı otoritarizmlerin çeşitli biçimleri veya İran tarzı teokrasi– mümkün olmaya devam etmektedirler ama, bunlar, kapitalist demokrasiye göre son derece düşük düzeyde tatmin edicidirler ve hiç bir biçimde tarihin yürüyüşüne denk düşmemektedirler. Gelecek, Fukuyama'nın sözleriyle, "insanlığın ideolojik evriminin

son noktası"nı ve "insanî yönetimin son biçimi"ni (s. xi) temsil eden kapitalist demokrasiye aittir. "Liberal demokrasilerin solcu eleştirileri," yine onun iddiasına göre, "eşitsizliğin daha başedilmez biçimlerinin üstesinden gelmeye yönelik *radikal* çözümlerden garip bir biçimde yoksundurlar" (s. 293, vurgu aslında).

Bu akıl yürütme çizgisine karşıt bir biçimde ben, solda kapitalist demokrasiye radikal bir alternatifin aslında varolduğunu ileri sürmek istiyorum. Bu alternatif, Sovyet komünizmi ile hiç ilgisi olmayan ve Fukuyama'nın hiç de dikkate almadığı sosyalist demokrasidir. Yine Fukuyama, komünizm sonrası ülkelerdeki insanların yeni kazanılmış özgürlüklerini, "ne komünizm, ne de kapitalist demokrasi olan 'insanî' bir sol alternatifi seçmek" için kullanacaklarını uman bir çok Batılı'dan söz etmektedir (s. 34). Bunun tümüyle bir hayal olduğu ortaya çıkmıştır diye de, oldukça haklı olarak eklemektedir. Sovyet komünizmine keskin biçimde eleştirel bakan bir çok sosyalist, Sovyetler Birliği'nin neticede sosyalist toplum olarak adlandırılabilecek bir şeye doğru yakınlaşmaya başlayabileceği umudunu beslemişlerdi. Bu özel umutların hayal niteliğinde olmaları, bize, sosyalizmin olabilirliği hakkında hiçbir şey söylememektedir.

Fukuyama, ayrıca, bir dipnotunda, "[benim *The National Interest*'teki ilk makalem 'The End of History'] üzerindeki bütün tartışmanın akışı içinde, bildiğim hiç kimse, kendisinin [liberal demokrasiden] daha iyi olduğuna inandığı alternatif bir toplumsal örgütlenme ortaya koymadı" demektedir (s. 347-48n.10). Eğer doğruysa bu, solun şu anki güçsüzlüğünden başka hiçbir şeyi kanıtlamaz. Ben, kapitalist demokrasiye göre sonsuz ölçüde daha çok arzu edilir ve gerçekleştirilebilir bir toplumsal örgütlenme oldğunu düşündüğüm sosyalist alternatifi ele almak istiyorum. Ancak, bu görüşe ilişkin savunmamın temelini hazırlamak üzere, önce kapitalist demokrasi ve insan ilerlemesinin vazgeçilmez bir şartı olarak buna radikal bir alternatifin neden gerekli olduğu hakkında bir şey söylemeliyim.

Fukuyama, "liberal demokrasilerin, işsizlik, çevre kirliliği, uyuşturucu, suç ve benzeri birçok sorunla kuşkusuz zehirlenmiş olduklarını"(s. 288); "kapitalizmin doğurduğu ekonomik eşitsizliğin *haddi zatında* saygınlıkta

da eşitsizliği içerdiğini" (s. 289) ve en çarpıcı olarak da, "en mükemmel liberal toplumlarda bile başlıca toplumsal eşitsizliklerin varolmaya devam edeceğini" (s. 292) teslim etmektedir. Kapitalist demokrasinin bu gayet kararlı avukatının sözü geçen dürüst kabulü, en azından kendisinin tarihsel sürecin kalbine yerleştirdiği "saygınlık" isteğini liberal demokrasinin benzeri görülmedik bir biçimde tatmin ettiği üzerindeki ısrarı gözönüne alındığında, iddiasına hasar vermektedir. Böyle olsa da, kapitalist demokrasinin uygunsuzluğunu kabul edişinde pek de yeterince ileri gitmemektedir. Kapitalist demokrasiye karşı ileri sürülebilecek daha büyük ve kapsamlı bir suçlama daha vardır ki, burada bunun sadece bazı kalemlerini belirtebileceğim.

Kapitalist demokrasinin terimlerde bir çelişki olduğunu, çünkü iki zıt sistemi içine aldığını belirtmekle işe başlayayım. Bir yanda, iletişim araçlarının esaslı bir bölümünün yanısıra, sınai, ticarî ve finansal faaliyetin başlıca araçlarına da sahip olan ve bunları kontrol eden görece küçük bir sınıf insanın varlığını gerektiren bir ekonomik örgütlenme sistemi olarak kapitalizm bulunmaktadır; böylelikle, bu insanlar, hem kendi ülkelerindeki ve hem de kendi sınırlarının çok ötesinde bulunan topraklardaki siyaset ve toplum üzerinde tümüyle orantısız bir etki yapmaktadırlar. Diğer yanda ise, böylesi bir üstünlüğün *reddi* üzerine kurulu olan ve, Fukuyama'nın da kabul ettiği üzere, kapitalizmin tam da doğası gereği izin vermediği, kaba bir *eşitlik durumunu* gerektiren demokrasi bulunmaktadır. Hâkimiyet ve sömürü, Fukuyama'nın sözlüğünde ortaya çıkmayan çirkin sözcüklerdir ama, kapitalist demokrasinin tam göbeğinde yer almaktadırlar ve onunla ayrılmaz bir bağlantı içindedirler.

Bugünlerde pek az sözü edilen konulardan biri, kapitalizmin, ücretli emek temeline dayanan bir sistem olduğudur. Ücretli emek, üretim araçlarının sahibi olması veya onları denetlemesi sayesinde, işçilerin ürettiği her türlü artığa el koyma hakkına sahip bir özel işverenin hizmetinde, bir ücret karşılığında ortaya konulan çalışmadır. İşverenler, işçilerine diledikleri gibi muamele etme veya onların ürettiği artığa dilediğince tasarruf etme özgürlüklerini sınırlandıran çeşitli baskıların kısıtlaması

altında bulunmaktadırlar. Fakat bu, sadece, işverenlerin bir artığı çekip alma ve uygun gördükleri biçimde bunu kullanma hakkına sahip olduklarını göstermektedir. Bu hak hemen hiç sorgulanmamıştır ve tıpkı bir zamanlar köle emeği konusunda olduğu gibi, "doğal" görülmüştür. Ücretli emek, elbette, köle emeği değildir ama, sosyalist bir açıdan, ahlâken iğrenç olan bir toplumsal ilişkidir: hiç kimse, bir başkasının özel zenginliği için çalışmamalıdır. Komünist tecrübe, üretim araçlarının kamusal mülkiyetinin, kendiliğinden sömürüyü ortadan kaldırmadığını açıkça göstermiştir. Fakat, kamusal mülkiyet altında sömürü bir *çarpıklık*tır çünkü, kamu mülkiyeti üzerine kurulu bir sistem, sömürüye dayanmaz ve sömürüyü gerektirmez; demokratik denetim şartları altında, kamusal mülkiyet, üreticilerin özgür ve yardımlaşmaya yönelik birliktelikllerinin temelini oluşturmaktadır. Bunun aksine, o faaliyetin araçlarına sahip olan ve bu araçları kontrol edenlerin özel zenginleşmesiyle (bu zenginleşme hangi amaca hizmet ederse etsin) neticelenmediği sürece hiçbir anlamı olmayan özel mülkiyete dayanan ekonomik faaliyetin bütün amacı ise sömürüdür.

Kapitalist Demokrasinin Sınırları

Hâkimiyetin ve sömürünün kapitalist demokratik rejimlerde, en azından ileri kapitalist ülkelerde sınırlandırılmış olduğuna kuşku yok. Fakat bu, siyasal, yurttaş ve toplumsal hakları kısıtlamaya ve aşındırmaya yönelik tepeden gelen çabalara karşı, tabandan bu hakları genişletme yönündeki dinmek bilmeyen baskının sonucu olmuştur.

Kapitalist demokrasi, tam da derin ve aşılması imkânsız sınıf bölünmesi üzerine kurulu olduğu gerçeği yüzünden, demokrasiyi, toplumsal piramidin tepesinde yer alan insanların –daha özgül olarak, bir yanda kurumsal iktidarı, diğer yanda da devlet iktidarını ellerinde tutan ve birbirleriyle zor ama çok gerçek bir ortaklıkla bağlanmış bulunanların– iktidarını, mülkiyetini, ayrıcalıklarını ve konumunu ciddi olarak tehdit etmeyecek bir biçimde kısıtlamak zorundadır. Dolayısıyla, kapitalist demokrasinin Fukuyama gibi ateşli bir savunucusu için, kendisinin "tam olarak biçimsel bir demokrasi tanımı" dediği şeyi tercih

tanınan evrensel ve eşit seçme hakkı temelinde, dönemsel, gizli oya dayalı, çok partili seçimler yoluyla seçme hakkını veren bir ülke demokratiktir" (s. 43) demeye devam etmesi gayet tutarlıdır. Fakat, yine Fukuyama, hemen eklemektedir ki, "biçimsel demokrasi, tek başına, her zaman eşit katılımı ve hakları garanti etmez. Demokratik usûller seçkinler tarafından manipüle edilebilir ama her zaman halkın iradesini veya gerçek öz çıkarlarını tam olarak yansıtmaz" (s. 43).

Gerçek şu ki, kapitalist demokratik rejimlerde, "demokratik usûller" seçkinler ve onların denetimindeki iletişim medyası tarafından manipüle edilmekte*dir* ve bir dizi şaşırtmaca, yarı-doğru ve açıkça yalan üretmeye hizmet etmekte*dir*. Bu tür rejimlerde demokratik usûller, içinde işledikleri bağlam tarafından tümüyle hükümsüz kılınan bir demokrasi hayali gibidirler. Yakınlarda, koloni dönemi Amerika'sında seçimlere ilişkin bir referansa rastladım. Yazara göre, o dönemde seçim yoluyla siyasete katılma, "bir emniyet sübabı, sıradan insanların başka zamanlarda kendilerine verilmeyen bir iktidarı ama, ancak yarı-hayalî bir iktidarı hissedebildikleri bir geçici dönem[di]. Ayrıca seçimler, meşrulaştırıcı bir ritüel, halkın oligarşik iktidar yapısına olan rızasını yenilemesini sağlayan bir törendi."[2] Bu, tam anlamıyla iki yüzyıl sonraki aynı süreci tasvir etmektedir. Bu, tesadüfen, pek de demokrat biri olmayan Schumpeter'in demokrasiden söz ederken kafasında olan sürecin hemen hemen aynısıdır. Schumpeter'in demokrasi ile anlatmak istediği, "siyasal kararların alınması için, bireylerin, halkın oyunu almak üzere rekâbetçi bir mücadeleye girmek suretiyle karar alma gücünü ele geçirdikleri bir kurumsal düzenlemedir."[3] Bu, elbette, rekâbet halindeki lider "takımları" üzerinde odaklaşan ve halkın katılımını esas olarak oy kullanma ile sınırlayan, çok dar bir demokrasi tanımıdır. Kapitalist demokrasi, gerçekte demokratik biçimlerle harmanlanmış bir oligarşik yönetimdir.

Bu, hiçbir biçimde, demokratik usûllerin kapitalist koşullar altında bile sahip oldukları önemi yoksaymak anlamına gelmez; işaret edilmek istenen, daha çok, bu usûllerin, böylesi koşullar altında, *tabandan gelen baskıyı*

engellemek için bir araç niteliğini de taşıdıklarıdır. Bu engelleme, tepeden yürütülen sınıf siyasetinin vazgeçilmez bir parçası, daha doğrusu kesinlikle en önemli parçasıdır.

Daha önce belirttiğim gibi, demokratik usûller, kapitalist koşullar altında bile, reform yapmayı mümkün kılmaktadır. Fakat, çok büyük ve cevaplandırılmamış olan soru, bu usûllerin, varolan iktidar ve ayrıcalık sistemine radikal bir karşı çıkışı mümkün kılıp kılmadığıdır. Tecrübeyle biliyoruz ki, böyle bir çok çaba, dünyanın pek çok yerinde, demokratik usûllerin gelişmelerine izin verilemeyecek ölçüde tehlikeli olmaya başladıklarını gören muhafazakâr güçler tarafından önlenmiştir. Dünyanın heryerinde, bu muhafazakâr güçler, Birleşik Devletler'deki liberal ve muhafazakâr liderlerin tümünden büyük ölçüde yardım almış ve cesaretlendirilmişlerdir: Muhammed Musaddık'ın 1953'te İran'da, Jacobo Arbenz'in 1954'te Guatemala'da, Joao Goulart'ın 1964'te Brezilya'da, Juan Bosch'un 1965'te Dominik Cumhuriyeti'nde, George Papandreu'nun 1967'de Yunanistan'da, Salvador Allende'nin 1973'te Şili'de devrilişlerini ve benzerlerini hatırlayın –bunların tümü de anayasal demokratik reformculardı. Bu, uluslararası bir bağlamda tepeden yürütülen sınıf siyasetidir ve Yeni Dünya Düzeni denilen şeyin de hayatî bir boyutu olarak varolmaya devam etmektedir.

Kapitalizmin mazeretçileri, bunun üretkenlikteki olağanüstü başarısına işaret etmekte ve Marx ve Engels'in, *Komünist Manifesto*'da, kapitalizm henüz çocukluk dönemindeyken, bundan apaçık bir biçimde övgüyle söz ettiklerini belirtmektedirler. Fakat, kapitalist toplumsal düzenin suçlanmasında hayatî önemi olan noktalardan biri de, tam olarak, kapitalizmin kendisinin yaratmış olduğu muazzam kaynaklardan en iyi bir biçimde yararlanmayı beceremediğidir. Bu muazzam kaynaklara rağmen, kapitalist toplumlar, korkunç bir sefalet ve işsizlik, aşağılık kollektif hizmetler, güvensizlik, okuma yazma bilmeme ve yabancılaşma ile dikkati çekmektedirler ve bunların tümü de, ırkçı, yabancı düşmanı ve genellikle gerici siyaset için verimli bir toprak oluşturmaktadırlar. Bir diğer deyişle kapitalizm, demokrasinin, yalan yanlış kapitalist biçimi altında bile sürekli bir aşınma tehdidine maruz kaldığı bir toplumsal düzen üretmektedir.

Şimdi, sosyalist demokrasinin kapitalizme karşı sunduğu alternatifi ele almak istiyorum. Daha işin başında, sosyalist demokrasinin Sovyet komünizmi tarafından temsil edilen "model"le, daha doğru antimodelle hiçbir ilgisinin olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Sosyalist demokrasi, ne emredici merkezî plânlamayı, ne bürokratik devlet mülkiyeti altındaki bir komuta ekonomisini, ne tek parti önderlerinin elindeki bir iktidar tekelini, ne toplumun parti ve devlet tarafından bütünsel denetimini, ne de kişiye tapınmayı içerir. Bunların sosyalizmle veya o anlamda Marx'ın Marxizmiyle hiç bir ilgisi yoktur.

Sosyalizm, Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'deki tanımına da tekabül etmemektedir. Schumpeter, "sosyalist toplum derken," diye yazmıştı, "üretim araçları ile üretimin kendisi üzerindeki kontrolün merkezî bir otoriteye verildiği –veya, diyebiliriz ki, toplumun ekonomik işlerinin ilke olarak, özel değil kamusal alana ait olduğu– bir kurumsal düzeni anlamamız gerekiyor" (s. 167). "Merkeziyetçi sosyalizm" dediği şeyi bu dar, "ekonomist" biçimde tanımlarken, Schumpeter, "bir toplum tam anlamıyla ve hakikaten sosyalist olabilir ama yine de, mutlak bir yöneticinin önderliği altında bulunabileceği gibi, mümkün olan bütün yönleriyle en demokratik bir biçimde örgütlenmiş de olabilir; aristokratik veya proleter . . . [ve benzeri] olabilir" (s. 170) gibi yanıltıcı bir iddiada da bulunabilmektedir.

Bu sosyalizm kavramı, sosyalizmin her renkten sosyalist düşünce için taşıdığı anlama ters düşmektedir. Farklı okullar arasındaki farklar ne denli derin olursa olsun, demokrasinin sosyalizmin doğasında yer alan bir parça olduğu üzerinde oybirliği vardır. Aslında sosyalistler, sürekli olarak, sadece demokrasiden yoksun bir sosyalizmin büyük bir çarpıklık olduğunu ileri sürmekle yetinmemiş, sosyalizmsiz bir demokrasinin de sakat ve eksik olduğunu iddia etmişlerdir.

O halde, sosyalist demokrasi ne demektir? Bu, bir "karma ekonomi"dir ama, kamusal ve özel sektörün kapitalizmdeki göreli paylarının tersine çevrildiği bir karma ekonomi. Sosyalist bir demokraside, ekonomik faaliyetin temel araçları, mümkün olan en yüksek demokratik

katılımı ve denetimi sağlayan kamusal, toplumsal veya kooperatif mülkiyetin şu ya da bu biçimi altında olacaklardır. Bu, bugün revaçta olan bir anlayış değildir ama, kamusal alanın böylesi radikal bir genişlemesi *olmazsa olmaz* bir durumdur çünkü bu, en nihayetinde, sosyalizmin esaslı amaçlarından biridir –yani, varolan ve derinlemesine eşitsiz bir iktidar sisteminin çözülmesi. Sosyalist karma ekonomide piyasa, kesinlikle önemli bir yere sahip olacaktır ama, buna eşlik eden belirli bir miktar plânlama da olacaktır. Kapitalist devlet, halihazırda, bir miktar ekonomik plânlama yapmaktadır; sosyalist bir devlet çok daha fazlasını yapacaktır ama, ekonominin her yönünü tümüyle kontrol altında tutmak gibi bir amaç için değil.

Bütün bunların pratikte iktidarın bürokratik bir devlete devredilmesine anlamına gelebilme tehlikesi açıkça ortadadır; bu, sosyalist girişim içindeki ama gerilim noktalarından birini ifade etmektedir. Francisco Weffort, makalesinde, "modern demokratik toplum bir 'asgari devlet' toplumu değildir, aksine güçlü bir devleti gerektirir" demektedir. Bu, sosyalist demokrasideki devlet için de doğrudur ama, demokratik bir toplumun, "sivil toplum ile demokrasinin devleti denetleyecek kadar güçlü oldukları" bir toplum olduğu konusunda Weffort'a katılıyorum. Ancak, burada sahici bir gerilim noktası olduğu konusunda hiç şüphem yok.

Sosyalist demokrasi, hukuk devleti, güçler ayrılığı, yurttaş özgürlükleri, siyasal çoğulculuk ve canlı bir sivil toplum gibi liberal demokrasinin birçok özelliğini içinde taşıyacaktır ama, bunlara çok daha etkili bir anlam verecektir. Sosyalist demokrasi, devlet ile toplumun her düzeyde demokratikleştirilmesini sağlamaya çalışacaktır. Kısacası, yurttaşlık kavramına, sınıflara bölünmüş toplumda olabileceğinden çok daha hakiki ve geniş bir anlam verecektir. Sosyalist demokrasi, kapitalist demokrasinin bir *uzantısını* ve fakat, aynı zamanda onunla bir *kopuşu* da oluşturacaktır.

Bunların tümüne bir anda erişilmesi mümkün değildir. Sosyalist demokrasinin gerçekleştirilmesi, birçok onyıla uzanacak olan ve hattâ hiçbir zaman bitmeyeceği dahi söylenebilecek olan bir süreçtir. Fukuyama'nın liberal demokrasiyle ilgili görüşünden farklı olarak, sosyalist demokrasiyi "tarihin sonu" olarak görmüyorum. Sosyalist

demokrasi, birçok çelişkilerle yüzyüze gelecek ve giderek büyüyen bir demokrasinin önünde duran tüm engellerle sürekli bir mücadele içine girecektir.

Sosyalist demokrasi, bana, kapitalist demokrasiyle kıyaslanması mümkün olmayan ölçüde daha çok arzu edilir bir hedef sunuyormuş gibi görünüyor. Yine de, bunda uzaktan "ütopik" olan herhangi bir şeyin bulunmadığını ileri süreceğim. Sosyalist demokrasiye erişmenin önündeki güçlükler konusunda herhangi bir yanılsama söz konusu olamaz ama, bu güçlüklerin aşılamayacağını düşünmek için de ciddi bir neden yoktur.

Elbette, sosyalist demokrasinin ilerlemesi yönündeki umutlar, bırakın gerçekleştirilmesini, şu an pek de iyi görünmüyor. Bugün, sosyalist demokrasinin içerdiği türden değişimlerin peşinden gidecek herhangi büyük seçmen kitlesi, hiçbir yerde yok; çoğunluğun desteğine dayanmak zorunda olduğu ölçüde, sosyalist demokrasinin daha alacağı çok yol var. Bununla birlikte, radikal değişiklik isteyen halk çoğunlukları, liberal demokrasilerde, seçmenlerin çoğu sosyalist olmasa bile, tekrar tekrar bulunabilmişler*dir*. Kapitalizm, bütün içsel yanlışları ile varolmaya devam ettiği sürece, sosyalist alternatif de canlılığını koruyacaktır; aslında, kapitalizm, insanlığın yüzyüze geldiği başlıca sorunları çözme yeteneğinden yoksun olduğunu gösterdikçe, sosyalist alternatif hep daha fazla zemin kazanacaktır. Bu nedenle, komünizmin çöküşü, giderek artan bir biçimde, sosyalist alternatife öldürücü bir darbe vurmuş olmaktan çok, onun vaadettikleri açısından tümüyle ilgisiz bir şey olarak değerlendirilecektir.

NOTLAR

[1]Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992). Bu esere yapılan bütün sayfa atıfları metin içinde gösterilmiştir.

[2]Edmund S. Morgan, *Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America* (London ve New York: W. W. Norton, 1988), 206.

[3]Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3üncü yay. (New York: Harper and Row, 1950), 269. Bu esere yapılan tüm sayfa atıfları yukarıdaki metne yapılmıştır.

13.
SON DÜŞÜNCELER

Seymour Martin Lipset

Daha önceleri Harvard ve Stanford üniversitelerinde okutmuş olan ***Seymour Martin Lipset,*** *halen Fairfax, Virginia'daki George Mason Üniversitesinde Kamu Politikası Hazel Profesörü ve Hoover Institution'da Senior Fellow'dur. Hem Amerikan Sosyoloji Derneğinin, hem Amerikan Siyasal Bilim Derneğinin başkanlığına seçilmiş tek sosyal bilimci olan Lipset, 21 kitabın yazar veya ortak yazarı ve ayrıca 25 kitabın editörü veya ortak editörüdür. En tanınmış yayınları arasında* Union Democracy *(Martin Trow ve James Coleman'la birlikte, 1956),* Political Man *(1960),* The First New Nation *(1963) ve* Continental Divide *(1990) yer almaktadır.*

Joseph A. Schumpeter'in *Capitalism, Socialism and Democracy*'si[1] 50 yıl sonra ne kadar geçerlidir? Eserin yayınlanmasının ellinci yıldönümü dolayısıyle bu kitabın yayınlanması, eserin süregelen önemine tanıklık etmektedir. Dokuz farklı ülkeden bir düzine bilim adamı, kitabı değerlendirmişler ve farklı sonuçlara varmışlardır.

Bu son denemelerin ortaya çıktığı iklim, kuşkusuz, Joseph Schumpeter'in tepki verdiği iklimden çok farklıdır. Schumpeter, 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında -dünya ölçüsünde ekonomik depresyonu, faşizmin yükselişini ve küresel savaşın patlayışını görmüş olan yıllar- yazmıştı. Batı demokrasisi ve kapitalizm tehlikedeydi. Demokrasi yukarı değil, aşağı doğru gidiyordu. Sağcı otoritarizmin çeşitli şekilleri, İtalya, Almanya, Avusturya, İspanya, Yunanistan ve Doğu Avrupa ile Latin Amerika'nın büyük bölümünde iktidara gelmişlerdi. Büyük Bunalım'ın Kuzey Amerika ve

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar süregelmesiyle, kapitalizm verimsiz bir sistem gibi görünüyordu. Geriye gidişi Keynes'çi pompalamalarla durdurma yolundaki merkez-sol çabaları, Fransa'da Başbakan Leon Blum, Amerika Birleşik Devletlerinde de Başkan Franklin Delano Roosevelt dönemlerinde başarısızlığa uğramıştı.

Bu şartlar Schumpeter'i, kapitalizmi reddetmeye yöneltmedi. Piyasaları tekelci uygulamalarla istikrarlı kılmaya çalışan büyük oligopolcü yapıların ortaya çıkmasına rağmen o, kapitalizmin, maddi ilerleme, artan verimlilik ve daha yüksek hayat standartları sağlamada, sosyalizmin tüm çeşitleri dahil, düşünülebilecek bütün diğer sistemlerden daha iyi olduğunu ileri sürmeye devam etti. Çünkü kapitalizm, doğası gereği evrim gösteriyordu: "Kapitalist motörü harekete geçiren ve hareket halinde tutan temel dürtü, yeni tüketim mallarından, yeni üretim ve taşıma yöntemlerinden, yeni piyasalardan, kapitalist teşebbüsün yarattığı yeni sanayi örgütlenmesi biçimlerinden gelmektedir" (s.83). Sistemin ayırıcı özelliği, "yaratıcı yıkım," bir zamanların egemen milletlerini veya firmalarını eğer yeniliklere ya da ekonomik krizlere süratle cevap veremiyorlarsa, dize getiren bir tür kaostur. Schumpeter, herhalde IBM ve General Motors'un gerileyişini ya da Japon şirketlerinin yükselişini, yaratıcı yıkımın nasıl daha iyi ürünler üretmeye yaradığının örnekleri olarak görürdü.

Bu vurgulama nazara alındığında klâsik liberal Schumpeter'in "kapitalizm yaşayabilir mi?" sorusunu kesin bir "hayır"la cevaplandırmış olması şaşırtıcıdır. Ne var ki Schumpeter, kapitalizmin çöküşünün diğer bazı ünlü kâhinleri gibi sosyalist değil, sadece kötümserdi. Onun dediği gibi, "tahmin, insanın tahmin ettiği olayların istenilirliği konusunda hiçbir şey içermez... Bir kimse sosyalizmden nefret edebilir. . . ama onun doğacağını öngörebilir" (s.61).

Onun açıklamasına göre kapitalizm, zorunlu olarak "kendi sosyal düzenine karşı hemen hemen evrensel bir husumet atmosferi doğurduğu" için çökecekti (s. 143). Ona göre, [illegible] kapitalist teşebbüsün başarısı, paradoksal [illegible] bu başarıyla birinci derecede ilişkili sınıfın (yani [illegible] burjuvazi) prestijini veya sosyal

ağırlığını azaltma eğilimindedir; devâsâ denetim birimi (büyük şirket) de burjuvaziyi, o sosyal ağırlığı kendisine borçlu bulunduğu fonksiyonlardan uzaklaştırma eğilimindedir" (s. 139). Aile şirketlerinin gerileyişi, "mülkiyet fikrinin hayatiyetini ortadan kaldırır... Gayrımaddileşmiş, fonksiyonlarını yitirmiş, mülkünün başından uzaklaşmış mülkiyet, yaşamsal mülkiyet biçiminin yarattığı ahlakî bağlılığı yaratmaz" (s.142). Bu nedenle kapitalizm, ahlakî meşruluğunu büyük ölçüde yitirir ve antikapitalist bir sosyal atmosfer ortaya çıkar.

Kapitalizm ve Aydınlar

İkincisi ve Schumpeter'in görüşünce daha da önemlisi, kökü yabancılaşmış bir sınıfta olan "aktif bir husumetin ortaya çıkması"dır (s.145). Marx, bu sınıfı kuşkusuz proletaryada bulmuştu. Schumpeter de işçilerin antikapitalist rolünü kabul etmekle beraber, aydınların daha da büyük bir sorun çıkardıklarına inanmaktadır. Kendisi, bu sınıfın mensuplarını, "sözlü ve yazılı anlatımın iktidarını kullanan kişiler" olarak tanımlamıştır. Aydınların ayırıcı özelliği, kurumlara karşı "eleştirel bir tutum"a sahip olmalarıdır (s. 147). Bunlar yerleşik şeylere karşı doğal bir kuşku duyarlar; çünkü mesleksel rolleri, yenileştirici olmalarını gerekli kılar, aydınlar, orjinallikleri nedeniyle ödüllendirirler; bu da Thorstein Veblen'in bir zamanlar söylediği gibi, daha önceleri kabullenilmiş olan şeylerin reddini içerir. Schumpeter, belki de Modern Dil Derneği saflarındaki son gelişmeleri önceden görerek, şunu bile ifade etmişti: "Bir metnin eleştirisinden bir toplumun eleştirisine giden yol, göründüğünden daha kısadır" (s. 148).

Gariptir ki, aydınların kapitalizme karşı düşmanlıkları, "kapitalist evrimin her başarısıyla birlikte, azalacak yerde artar" (s.153). Çünkü kapitalizm geliştikçe, o kuru yaratık *homo economicus*'un zevklerini ve tercihlerini yansıtan "romantizmden ve kahramanlıktan yoksun bir uygarlık" olma niteliğini gitgide daha fazla açığa vurur (s.160). Dolayısıyle kapitalist sistem, "ölüm hükmü ceplerinde olan" ve güdüleri akıldışı" nitelik taşıyan hâkimler önünde yargılanır. Bunlar, "tok karınlardan daha yüksek hedefleri amaçlayan" ütopyacı bir

duygusalcılığın çekimine kendilerini kaptırmış kişilerdir. "Sosyalizm, herşeyden önce yeni bir kültür dünyası demektir. . . bu nedenle onun lehindeki veya aleyhindeki salt ekonomik bir iddia, hiçbir zaman kesin belirleyici olamaz" (s.170).

Dolayısıyle kapitalist düzen, "kendi aydın sektörünü etkin bir denetim altında tutamaz" (s. 151). Zamanla ve işçi hareketlerinin yardımıyla aydınlar, kapitalizmin meşruluğunu parça parça kemirerek öldürürler. "Aydın grup kemirmeden duramaz, çünkü o, eleştiriyle yaşar ve tüm konumu eleştirinin acıtıcı olmasına bağlıdır; hiçbir şeyin kutsal olmadığı bir ortamda kişilerin ve günlük olayların eleştirisi, öldürücü biçimde, sınıfların ve kurumların eleştirisine müncer olur" (s.151). Gariptir ki, bugün antikapitalist ideolojinin ve piyasa sistemi eleştirilerinin hâlâ en güçlü olduğu yer, yirminci yüzyıl kapitalizmin kalesi Amerika Birleşik Devletleridir. Amerikan aydınları edebiyat eleştirmeni Lionel Trilling'in bir zamanlar "karşıtlık kültürü" adını verdiği kültürü geliştirmişlerdir; bu, burjuva ve milli-vatansever değerlere, doğası gereği kuşkuyla bakma eğilimindedir. Aydınlar uzun süredenberi, Amerikan siyasetindeki nisbeten küçük aşırı sol eğilimlerin ve bu arada ülkenin tarihinde zaman zaman ortaya çıkmış bulunan çeşitli radikal üçüncü partilerin en güçlü destekçileri olmuşlardır.

Amerikan aydınları arasında Marksizmin canlı ve oldukça sağlıklı olduğu yargısı yaygındır. Garry Abrams'ın belirttiği gibi, "Amerikan üniversiteleri en azından gelişmiş dünyada, aydın Marksizmin son kalelerinden biri olabilir."[2] Oxford'lu siyaset teorisyeni John Gray de, "kapitalist Amerika'nın akademik kurumları, Marksist teori çalışmalarının son kalesi olacaktır" sonucuna varmıştır.[3] Cambridge üniversitesinden Nobel ödülü sahibi M.F. Perutz, seçkin Amerikan bilim adamlarının tutumları ve eserleri hakkındaki yazısında, "Marksizm Doğu Avrupa'da gözden düşmüş olabilir ama, Harvard'da hâlâ canlı görünüyor" gözleminde bulunmuştur.[4] Amerikan ve Sovyet akademik edebiyat eleştirmenliği arasındaki farklar üzerinde benzer bir yorumda bulunan Robert Alter, şuna işaret et-

miştir ki, "bizim akademik çevrelerimizde edebiyat daima küçümsenmekte, baskı ideolojilerinin bir aracı olarak kınanmaktadır."[5] İdeolojik sol, Hollywood'da ve televizyonun yaratıcı personeli arasında da güçlüdür.

Son yıllarda bu örüntü dışarıda da yaygındır; aydınlar ve öğrenciler, ekolojik hareketlere ve onlarla ilişkili "yeşil" siyasal partilere verilen desteğin büyük bölümünü oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte Avrupa'da ve Japonya'da aydınların çoğu, artık Marksizme olan eski bağlılıklarından vazgeçmiştir. Bu değişim, kısmen, aydınların güçlü sosyalist, işçi ve komünist (İtalya ve Fransa'da) partilerle olan eski bağlarından ileri gelmektedir. Ütopyacı sosyalizm, gerek otoriter gerek demokratik biçimleriyle, açıkça başarısızlığa uğramıştır. Daha önceleri sosyalist siyaset içinde olan birçok aydınlar ondan uzaklaşmışlardır ama, kapitalizmin temellerini kemirmeye devam etmektedirler.

Demokrasinin Gerekleri

Schumpeter'in kapitalizmin geleceği hakkındaki kötümserliği, onu demokrasinin geleceği hakkında korku duymaya zorlamıştı; çünkü ona göre "modern demokrasi kapitalist sürecin bir ürünü"ydü. Bununla birlikte o, "demokrasinin, kapitalizmin onunla birlikte ölecek ürünlerinden biri olup olmadığı" sorusunu açık bırakmıştı. Burjuvazinin menfaatleri onu, "kamu otoritesinin alanını" sınırlandırmaya çalışmaya sevketmektedir; bunun sonucu şudur ki; "yalnız bırakılmakla menfaatlerine en iyi hizmet edilmiş olacak bir sınıfın demokratik kendini sınırlamayı uygulaması, doğal olarak devletten geçinmeye çalışan sınıfların bunu yapmasından daha kolaydır" (s. 297-98).

Faşizmin (doğrudan doğruya tartışmış olmadığı bir hareket) en parlak günlerinde yazan Schumpeter, olguların, burjuva demokrasisi için "kötümser bir öngörü" gösterdiği sonucuna varmıştır. Ona göre bunun en önemli sebebi, sadece sosyalist sistemlerin öngörülen yaygınlaşmasında değil, aynı zamanda sanayi toplumlarındaki çatışmanın doğal olarak artmasındadır; çünkü "milletler, temel sosyal yapı sorunları üzerinde

çok bölünmüş durumda oldukları takdirde demokratik yöntem hiçbir zaman en iyi şekliyle işleyemez" (s.298).

Faşizmden çok sosyalizmin galip geleceğine inanan Schumpeter, sosyalizmde demokrasinin geleceği hakkında kaygılıydı. Onun, hür bir toplumun şartı olarak siyasetin sınırlandırılması gereği üzerindeki vurgulaması nazara alındığında, şu uyarıda bulunmasını anlamak mümkündür: "Hiçbir sorumlu kişi, demokratik yöntemin, yani 'siyaset'in alanının tüm ekonomik işlere teşmil edilmesinin sonuçları hakkında kayıtsız kalamaz" (s.299). O, sosyalist toplumda, "siyasal alana burjuva düzenince getirilen otomatik kayıtlamalar"ın yokluğundan doğacak tehlikeleri vurgulamaktadır.

> Üstelik sosyalist toplumda, siyasal yöntemdeki verimsizliklerin, netice itibariyle hürriyetin bir güvencesi olduğu düşüncesiyle rahata kavuşmak da artık mümkün değildir. Verimli yönetimin yokluğu, ekmek yokluğu demektir (s. 299).

Bununla birlikte, yukarıda belirttiğimiz gibi Schumpeter, sosyalizmin zaferinin zorunlu olarak demokrasinin sonu demek olacağına inanmamıştır. Onun dediğine göre, "demokratik olgunluğun tüm şartlarını yerine getiren bir toplum dışında, sosyalist demokrasiyi işletmek, tamamen ümitsiz bir iş olacaktır." Bu şartlar ancak sosyalistlerin iktidara seçimler yoluyla geldikleri, "bütün sınıflara mensup insanların ezici çoğunluğunun demokratik oyunun kurallarına uyma konusunda kararlı olduğu, bunun sonucu olarak da kurumsal yapılarının temelleri üzerinde büyük ölçüde mutabakat halinde bulunduğu" çok istikrarlı ve sağlam biçimde kurumsallaşmış bir demokraside sağlanabilir (s. 301). Bu şartlar Robert Dahl tarafından *Polyarchy* adlı klâsik eserinde ayrıntılarıyla incelenmiştir.[6] Bunlar arasında elbette, genel oy hakkı ve gizli oyu içeren düzenli serbest seçimler ve sorumlu iktidar sahiplerinin değişebilmeleri de vardır. Muhtemelen bu şartlar ancak, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dakiler gibi ekonomik bakımdan gelişmiş ve istikrarlı siyasal sistemlerde sağlanabilir.

Demokrasinin temel sorunu, yarışan elitler arasında, hattâ bunlar birbirlerinin zaaflarını ve başarısızlıklarını açığa vururken, kütlelere alternatif programlar arasında bir seçme yapma imkanını veren barışçı rekabeti kurumsallaştırma ihtiyacıdır. Şu halde istikrarlı bir demokrasinin temel bir şartı, işler haldeki bir sivil topluma kök salmış, kurumsallaşmış partilerdir: "Bunlar, tıpkı bir ticari şirketin paralel uygulamalarına benzer biçimde, siyasal rekabeti düzenlemek için bir girişim oluştururlar. Parti yönetiminin ve parti reklamlarının psikolojik yöntemleri, sloganlar ve marşlar teferruattan ibaret değildir. Bunlar siyasetin özüdür" (s. 283).

Totaliter sistemler, bireyle devlet arasında aracılık eden grupları sistematik olarak yok etmeye çalışmışlar, böylece haleflerini etkili sivil toplumlardan yoksun bırakmışlardır. Bu, bireylerin, girişimcilik gibi yaratıcı faaliyetlere ya da Tocqueville'in "sivil ortaklıklar" başlığı altına soktuğu herşeye karşı yatkınlıklarını azaltarak, grupların genel etkinliklerini azaltmak suretiyle, *örgütlenmiş* muhalefet imkanlarını da kısıtlamıştır. Ne mutlu ki, eski komünist blok dışındaki genç demokrasilerin çoğu, meselâ İspanya ve Şili, hiçbir zaman totalitarizm deneyimi geçirmemiş ve dolayısıyle otokratik yönetim altındayken bile, sivil toplumun çoğulcu kurumlarının bazılarını muhafaza etmişlerdir.

Siyasal Partiler ve Seçim Sistemleri

Siyasal partilerin kendilerinin de, vatandaşla devlet arasındaki aracı kurumlar olarak görülmeleri gerekir. İstikrarlı bir demokrasinin vazgeçilmez bir şartı, seçmenler arasında geniş ve hemen hemen sürekli destek tabanları olan büyük partilerin varlığıdır. Bu destek, açık politika başarısızlıklarına ve skandallara rağmen ayakta kalabilecek kadar, eleştiricilikten uzak olmak zorundadır. Eğer böyle bir sadakat varsa, partiler hiçbir zaman tümüyle silinip süprülemez ve her zaman etkin bir muhalefet için bir temel oluşturabilirler. Meselâ Amerika Birleşik Devletlerinde Bunalım döneminde Cumhuriyetçi parti, bunun ertesinde başlayan güç günlere rağmen, seçim desteğinde büyük düşüş göstermekle

birlikte, bir ana muhalefet partisi olarak kaldı. 1970'lerin başlarındaki Watergate skandalının ertesindeki benzer bir meşruluk yitirme süreci, Cumhuriyetçilerin 1980'lerde iktidara yeniden gelmelerini engellemedi.

Partilerin sağlam sadakat duygularına dayanmadıkları yeni siyasal sistemlerde, bunlardan bazıları kolayca yok olabilir. Amerikan Cumhuriyetinin ilk yıllarında Jefferson'cu Demokratik-Cumhuriyetçilerle rekabet etmiş olan Hamilton'cu Federalist Parti, 1800'de başkanlığı kaybettikten sonra hızla geriledi ve kısa zamanda yok oldu. Daha yakın zamanlardaki otoritarizm-sonrası Avrupa siyasal sistemlerinde, kütle desteğine sahip gibi görünen ilk demokratik hareketler –meselâ savaş-sonrası İtalya'da Eylem Partisi, İspanya'da (ilk Franco sonrası seçimlerden sonra bir çoğunluk hükümeti kurmuş olan) Demokratik Merkez Birliği, Çekoslovakya'da Vatandaş Forumu, Polonya'da Dayanışma– bunların tümü, ilk seçimlerde ya yok oldular veya yok olma sınırına geldiler. Bu örüntü, eski Sovyetler Birliğinin yeni bağımsızlaşan birçok cumhuriyetinde de tekrarlandı. Sâdık bir kütle temeline dayanan en az iki partinin varlığının, neredeyse demokrasinin zorunlu bir şartı olduğu bile söylenebilir. Güçlü partiler olmaksızın demokrasinin yaşaması olası değildir.

Hükümetleri seçme ve değiştirme yöntemleri de, demokratik istikrar ihtimallerini etkileyen başlıca faktörler arasındadır. Seçmenlere, iktidardakileri buradan atma konusunda etkin bir yol sağlayan seçimler, seçim kurallarının ya da siyasal güçlerin genel dengesinin değişimi güçleştirdiği sistemlere oranla daha fazla istikrar ve meşruluk temin eder.

Amerika Birleşik Devletlerinde ve İngiliz Milletler Topluluğunun büyük bölümünde mevcut olan türde seçimlerde, kamuyu iki ana parti arasında tercihe zorlayan tek üyeli seçim çevreleri vardır. Seçmenler, iktidar partisinden usandıkları takdirde, onun yerine muhalefet partisini getirebileceklerini bilirler. Bu tür sistemlerde partiler, türdeşlikten yoksun koalisyonlar olma eğilimindedirler ve seçmenlerin çoğu, çoğu zaman, "ehveni şer"i tercih eder. Üstelik muhalefet genellikle politikayı değiştireceğini vaad ettiği için, iktidardakiler

halkın hoşuna gitmeyen politikalardan veya üzücü olaylar sırasında başta bulunmaktan dolayı cezalandırılabilirler. Saf nisbi temsilin ve ona bağlı olarak çok partinin var olduğu ülkelerde –Weimar Almanya'sı, faşizm-öncesi İtalya, Birinci Dünya Savaşından sonra Doğu Avrupa'nın büyük bölümü, ya da bugünkü İsrail– seçmen kütlesi, çoğu zaman, hükümetin gerçek bileşimi üzerinde pek az söz sahibidir. Hiçbir partinin çoğunluğa sahip bulunmadığı durumlarda, farklı güçlerden değişken koalisyonlar yaratmak gerekir. Hükûmet koalisyonundaki bir parti, oylarını arttırabilir, ama kendisini seçimden sonra kurulan yeni kabineden dışlanmış bulabilir. Küçük, oportünist, ya da özel çıkarları savunan partiler güç dengesini ellerinde bulundurabilir ve böylece seçim sonrası koalisyonların biçimini ve politikalarını belirleyebilir. Bir gecede yeni partiler ortaya çıkabilir.

Bu sistemlerin ıslah edilmesi mümkündür. Üçüncü ve Dördüncü Fransız cumhuriyetlerinin istikrarsızlığını, birçok kısa ömürlü ve güçsüz hükümetler doğurmuş bulunan çok-partili parlâmanter sistemlere atfeden Charles de Gaulle, 1958 yılında, iktidarı bir başbakan ve bakanlar kuruluyla paylaşan güçlü bir başkana yer veren karmaşık bir sistem getirmeyi başarabilmişti. Bu değişiklik, öyle görünüyor ki, solla sağ arasında daha odaklaşmış yarışmalara ve daha güçlü ve uzun ömürlü hükümetlere yol açmıştır.

Schumpeter'in doğru olarak belirttiği gibi, sosyalizmde demokrasi ancak, bir kuşağın daha sonraki bir kuşak yararına büyük fedakarlıklara katlanmasının gerekli olmadığı durumlarda işleyebilir. "Ama insanları bir Gosplan vasıtasıyla terletmek gerekli olmasa bile, demokratik süreci sürdürme görevi son derece nazik bir görev olabilir. . . . Netice itibariyle sosyalist ekonominin etkin yönetimi, fabrikadaki işçinin değil, ama onun *üzerinde* bir diktatörlüğü içerir" (s.302). Schumpeter sosyalizmi, "üretim araçları ve üretimin kendisi üzerindeki denetimin bir merkezi otoriteye verildiği -ya da şöyle diyebiliriz ki, toplumun ekonomik işlerinin ilke olarak özel alana değil, kamu alanına ait olduğu- bir kurumsal örüntü" olarak tanımlayarak şu sonuca varmıştır ki, "bunun ortodoks sosyalistlerin düşledikleri

uygarlığın doğuşu demek olacağına inanmak için pek bir sebep yoktur. Bunun, faşist özellikler taşıması çok daha olasıdır" (s. 375).

Schumpeter'in Tahlilinin Yeniden Değerlendirilmesi

Schumpeter'in bu kötümser gözlemlerde bulunuşundan elli yıl sonra, bunları çok farklı olan kendi çağımızda değerlendirmeye çalışıyoruz. Olaylar Schumpeter'in, sosyalizmi özellikle azgelişmiş, esas itibariyle tarımsal toplumlarda bir ekonomik sistem olarak işletmenin güçlükleri hakkında haklı olduğunu göstermektedir. Rus devriminden üç çeyrek yüzyıl sonra komünizm Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliğinde çökmüştür; Çin ve Vietnam'da da kendisini temelde bir pazar ekonomisine dönüştürmeye çalışmaktadır. Bugün komünizmin, ekonomik bakımdan muazzam bir başarısızlık olduğunu; eski Sovyetler Birliğindeki şartların, onun en sert eleştiricilerinin bile düşündüklerinden veya belgelemeye çalıştıklarından çok daha kötü olduğunu biliyoruz. Gerçekte eski Sovyet cumhuriyetleri (Rusya dahil) Üçüncü Dünya milletleridir.

Ne var ki, tarih Schumpeter'in kapitalizmin siyasal iflâsı konusunda yanıldığını kanıtlamıştır; bugün kapitalizm, her zaman olduğundan daha fazla dünyanın daha geniş kesimlerinde daha büyük ölçüde kabullenilmektedir. İsveç'ten İtalya'ya, Şili'den İsrail'e kadar tüm sosyal demokrat partiler de, piyasa ekonomilerinin planlı ekonomilere üstünlüğünü açıkça teslim etmişlerdir. İspanya'nın Sosyalist başbakanı Felipe Gonzalez'in (Churchill'in demokrasi üzerindeki sözlerini hatırlatan bir formülasyonla) belirttiği gibi, rekabetçi serbest piyasa ekonomileri, hırs, yolsuzluk ve zayıfın sömürülmesi açılarından kusurlu olabilirler, ama "kapitalizm var olan en az kötü ekonomik sistemdir." Bugün pek az solcu parti hâlâ sosyalizmi savunmakta, bunlar da küçülüp marjinalleşme eğilimi göstermektedirler.

Demokrasi, tarih boyunca hiçbir zaman olmadığı kadar, yükseliş içindedir. 1970'lerin ortalarında

Yunanistan, Portekiz ve İspanya'daki siyasal açılmalarla başlayarak otoriter rejimler, hemen hemen tüm Latin Amerika'da, Doğu Asya ve Afrika'nın bazı bölümlerinde ve Doğu Avrupa'nın eskiden komünist olan ülkeleriyle bir zamanlar Sovyetler Birliği olarak anılan ülkenin büyük bölümünde, az çok yarışmacı çok-parti sistemlerine dönüşmüşlerdir. 1970'lerin ortalarından bu yana dört düzineyi aşkın siyasal sistem, böyle bir değişim geçirmiş bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlere üye devletlerin çoğunluğu, ilk defa, hür toplumlar olarak kabul edilebilir. Demokratik eğilime karşı direnç gösteren tek milletler grubu, çoğunlukları itibariyle Müslüman olan milletlerdir.

Bu kitaba katkıda bulunan yazarlar, Schumpeter'i değerlendirmeye çalışırken, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde kapitalizme dönüşün veya kapitalizmin ortaya çıkışının, istikrarlı demokrasiler yaratmaya yardımcı olup olmayacağı sorusunu ele almışlardır.[8] Francis Fukuyama'nın en iyimser oluşu, şaşırtıcı değildir. Ancak, onun beklentisi bile sınırlıdır. Kendisinin belirttiği gibi:

> Kapitalizmle demokrasi arasındaki ilişki, dolaylı bir ilişkidir. Yani kapitalizm, kendi başına doğrudan doğruya, demokrasi yönünde baskılar doğurmaz. Kapitalizm, otoritarizmin birçok şekilleriyle (ama elbette komünist totalitarizmle değil) mükemmelen bağdaşabilir, hattâ demokratik olmayan rejimlerde daha iyi gelişebilir. Ancak kapitalizm, ekonomik büyüme için sosyalizmden daha güçlü bir motördür ve bu nedenle de istikrarlı demokrasinin ortaya çıkışını teşvik edecek hızlı sosyoekonomik değişimi doğurması daha olasıdır.[9]

Hür Demokrat İttifakı içinde klâsik liberal grubun liderlerinden biri olan Macar filozofu G.M. Tamas, analistlerimizin en kötümser olanıdır. Kendisi, Doğu ve Orta Avrupa'daki kültürel şartların, Batı'da kapitalizme ve demokrasiye vücut vermiş olanlardan temelde farklı olduklarını ve böyle kalmaya da devam ettiklerini ileri sürmektedir. Modernlik gelenekleri "güçlü şekilde bireycilik aleyhtarı" olan Doğu'da gelişmemiştir. Doğu

Avrupa'daki antikomünist milliyetçi sağ, "kapitalizmden nefret etmektedir."

Bu ülkelerin çoğundaki devrim, popülist , çoğunlukçu ve antiplüralisttir. "Bunlarda (klasik anlamda) liberal olan hiçbir taraf yoktur":

> Bütün anketler ve kamu oyu yoklamaları verileri, bölgemizde kamu oyunun diktatörlüğü reddettiğini, fakat başta güçlü bir adam görmek istediğini; halk yönetiminden yana olduğunu, fakat parlâmentodan, partilerden ve basından nefret ettiğini; sosyal refah kanunlarından ve eşitlikten hoşlandığını, fakat işçi sendikalarından hoşlanmadığını; mevcut hükümeti düşürmek istediğini, fakat düzenli bir muhalefet fikrine onayla bakmadığını; piyasa fikrini (bu, Batı tipi hayat şartlarını anlatan bir kod kelimedir) desteklediğini, fakat zengini cezalandırmak ve malını zaptetmek istediğini, bankacılığı da basit çalışan halkın sırtından geçindiği için kınadığını; güvenceli bir asgari gelirden yana olduğunu, fakat işsizliği gayrıahlaki bir durum olarak gördüğünü, işsizleri de cezalandırmak ya da mümkünse sürmek istediğini göstermektedir.[10]

Yakın zamanların tarihi Tamás'ı desteklemektedir. Sovyetler Birliğinden ilk ayrılan ve komünizmi terkeden Sovyet cumhuriyeti Litvanya'da, reformcu komünist parti 1992 Kasımındaki seçimlerde çoğunluğu kazanmış, ayrılışa önderlik etmiş olanlar ise kıyıda köşede kalmışlardır. Polonya'da eski resmi sendikalar bugün Dayanışma'dan daha büyüktür ve Demokratik Sol İttifak –gerçekte yeni bir ad altında Komünistler– parlâmentoda en büyük sandalye bloklarından birine sahiptirler. Eski Sovyetler Birliğine halef olan devletlerin hepsinde antikomünist bağımsız sendikalar, eski resmi sendikalardan çok daha zayıftır ve bu eski sendikalar özelleştirme çabalarını başarılı şekilde zayıflatmakta veya durdurmaktadır. "Eski" komünistlerden oluşan şebekeler hükümetlere ve ekonomilere egemen olmaya devam etmektedir. Öte yandan, verimlilikteki, gıda maddeleri arzındaki, istihdamdaki , kanun ve düzen hâkimiyetindeki gerilemeler, iktidarı hiçbir zaman gerçek anlamda kullanmamış olsalar bile, neoliberallerin üstüne atılmaktadır.

Peter Berger ve Jagdish Bhagwati'nin kendi denemelerinde vurguladıkları gibi, Batıcı ve liberal zafer duygusu "erken" ve "yersiz"dir; ama Adam Przeworski'nin, Doğu Avrupa'da ve eski Sovyetler Birliğinde henüz hemen hiç mevcut olmayan ve onun ekonomik büyümeye ya da güçlü temsili kurumlara ulaştırmayacağına inandığı neoliberal piyasaların fonksiyon bozuklukları hakkındaki kaygısı da öyledir.[11] Bu ülkelerin hepsinde devletçilik hâlâ ekonomik hayata egemendir.

Yazarların en gerçekçisi olan Berger, şunu belirtmektedir ki, "bu toplumların hepsinde, ister demokratik ister diğer rejimler altında olsun, (kapitalizme) geçişin gerçekleşebileceği bile, kesin olmaktan uzaktır. . . . Kapitalizm yönündeki tüm gelişme durabilir ve siyasal yöneticiler, sürekli olarak kurumsallaşabilecek bir tür bir 'olağanüstü hal' sosyalizmini yeniden dayatabilirler."[12] Böyle bir sistemin sosyalist olarak adlandırılması da gerekmez - popülizm veya milliyetçilik, halkla ilişkiler açısından daha iyi bir başlık ödevi görebilir.

Buna karşılık Güney Kore'li Kyung-won Kim, komünizm-dışı dünyada özellikle Japonya ve Almanya'da devletin demokratik olmayan öncülüğü altında gerçekleştirilen başarılı ekonomik gelişmeye dikkati çekmektedir. Kendisi, Ralf Dahrendorf'un araştırmalarına dayanarak şunları söylemektedir:

> Alman örneği göstermektedir ki, kapitalist sanayileşme siyasal bakımdan özerk bir burjuvazi yerine devlet tarafından başlatıldığı ve yönlendirildiği takdirde, otoriter bir rejim, aksi halde demokrasi için bastırabilecek olan grupları özümlemek ya da yollarından çevirmek suretiyle, liberal demokrasinin yükselişini önleyebilir.[13]

Piyasa mekanizmalarını davranışı özendirecek ve kaynakları tahsis edecek âletler olarak kullanmak suretiyle kalkınmayı kamçılamaya çalışan otoriter *güdümcülük* programları, gerek komünist olmayan ülkelerde (Güney Kore ve Tayvan gibi) gerek komünist ülkelerde (Çin ve Vietnam gibi) denenmiştir. Bunlar kaçınılmaz biçimde, Kim'in (Robert Scalapino'yu izleye-

rek) "otoriter çoğulculuk" olarak adlandırdığı bir duruma yol açmaktadır. Bunu yapmakla "otoriter çoğulcu rejim, isteyerek veya istemeyerek, bir orta-sınıfın doğmasını mümkün kılmaktadır." Bu sınıf da, kaçınılmaz biçimde, "otoriter rejime karşı siyasal taleplerde bulunmaya başlamaktadır."[14] Doğu Avrupa ve Asya deneyimleri, Schumpeter'ci analiz için bir tür sınama imkanı sağlamaktadır. Bunlardan ilkinde demokratik reformlar, dönüşüme karşı direnç gösteren sosyalist bir ekonomik temele dayanmaya devam etmektedir. İkincisinde kapitalizm ortaya çıkmak ve gelişmekle beraber, otoriter tek-parti rejimleri iktidarlarını sürdürmeye devam etmektedir. Ancak Kim'in, Schumpeter'i izleyerek belirttiği gibi, "demokratik güçleri gizlice besleyip sonunda açığa çıkarmak kapitalizmin doğasında saklıdır." Dolayısıyle Asya'da, devletin kendisinin dolaylı olarak beslediği hak arayıcı bir orta sınıfın açığa salacağı demokratik güçler"in ortaya çıkmasını bekleyebiliriz.[15] Bhagwati'nin belirttiği gibi, Çin'de Deng Xiaoping'in ekonomik kalkınma üzerindeki ısrarı, bu ülkeye bir gün hürriyeti getirebilir; oysa eski SSCB'de Gorbachev'un çabaları kesinlikle başarısızlığa uğramıştır.

Eski Sovyetler Birliğinde, *nomenklatura*'nın, hâlâ çok güçlü olan eski komünist işçi sendikalarının (bunlar refah ve konut hizmetleri fonksiyonlarını muhafaza etmektedirler) ve ekonomi üzerinde devlet denetimini tercih eden bir "geleneksel" gruplar kompleksinin desteklediği sosyalizm, başka adlar altında yeniden ortaya sürülmektedir. Bu kurumlar, yeni bir burjuva sınıfının doğuşu, özelleştirme ve gerçek anlamda bağımsız işçi sendikalarının yaratılması yoluyla zayıflatılmadıkça, devletin "ekonomik alan üzerinde süregelen tekeli... resmi kamu hayatı içinde eleştiri ya da muhalefete hiç bir yer bırakmamakta veya pek az bırakmaktadır."[16]

Tarih Fukuyama'nın neo-Hegelci anlamında ölmüş değildir; çünkü Marksizm ve komünizm meşrulaştırıcı ideolojiler olarak artık yaşamasalar bile, devletçi sosyalizm yaşamaktadır. Fukuyama'nın (ve diğer birçok Batı eserlerinin) önermesi, sosyalizmin, eski Marksist-Leninist devletlerde uygulandığı şekliyle sona erdiğidir.

Ne mutlu ki bu, gerçekten de doğu Almanya'da, Macaristan'da, Polonya'da ve Çek Cumhuriyetinde tükenmiş bir güçtür ama, başka yerlerde henüz böyle değildir. Eski Sovyetler Birliğinde ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümündeki hâlâ güçlü devletçi ekonomik kurumlar içerisinde yuvalanmış, kararlı bir eski komünist yönetici sınıf vardır. Eski yönetici sınıfın ayrıcalıklarını koruma isteğiyle, bir yığın işçinin, köylünün, küçük bürokratın ve subayın ekonomik güvenlik ve sosyopolitik istikrar isteğinin bir araya gelişi, bir Restorasyon ihtimaline işaret etmektedir. Amerikan devrimi bir yana bırakılırsa, ne kadar az sayıda devrimin başarıya ulaştığını hatırlamak, insanı zafer sarhoşluğundan ayıltmaktadır.

Kapitalizmin Karşılaşmaya Devam Ettiği Sorunlar

Kapitalizm ve serbest piyasanın ideolojik onaylanması yönündeki kapsamlı değişim, görünüşte evrensel olmakla birlikte, kısa süreli olabilir. Schumpeter ve daha yakın zamanlarda Irving Kristol gibi bu kurumların dostları bile demokratik kapitalizmin, sosyalizm ve komünizmin tersine, insanlığın bellibaşlı sorunlarını kesin olarak çözebilme iddiasını taşımadığını belirtmişlerdir. Salt ekonomik anlamda bile serbest piyasa, her derde deva olacak bir ilâç sunmamakta ve bir ütopya vaad etmemektedir. En iyi ihtimalle, hile karıştırılmamış bir piyango vaad etmektedir ama, bütün bu tür yarışmalarda olduğu gibi ikramiyeler oyuncuların azınlığına gitmektedir. Dolayısıyle "kaybeden" birçok kişi (hiç değilse nisbî anlamda) olacak; bunların bir kısmı, reformcu veya antikapitalist akımların etkisinde kalacaktır. Kapitalistçe ödül dağıtımı çok eşitsiz olmak zorundadır ve Tocqueville'in birbuçuk yüzyıl önce belirttiği gibi, eşitlik fikri, yoksulları yeniden dağıtımcı partileri ve politikaları desteklemeye sevkeder.

Serbest piyasa ideolojisinin merkezinde öz-çıkar, ya da haset uyandırıcı bir deyim kullanmak gerekirse, hırs vurgulaması vardır. Adam Smith'ten Milton Friedman'a kadar iddia edilegelmiştir ki, sınırsız kişisel veya kurumsal kazanç peşinde koşulması, statüsü veya zenginliği ne olursa olsun herkese yarar sağlayacak, sürekli

büyüyen bir ekonomiyle sonuçlanacaktır. Bununla birlikte biliyoruz ki, sadece başarıda bireysel farklılıklar değil, ülkeler arasında da ekonomik performans bakımından önemli farklar vardır. Üstelik, piyasa ekonomilerinin bir özelliği olan iş dönemleri yalnız gelişmeyi desteklemez, gerilemeleri de -artan işsizlik, yüksek enflasyon veya belki ikisinin birlikte bulunduğu dönemler- içerir.

Kapitalizme karşı küçümseme duygusunun canlanması şu nedenle de beklenebilir ki, piyasaya dayalı toplumların eğilimi, ateşli idealizme karşı soğuk ve sıradan akılcılığı vurgulamaktır. Kristol'un iddia ettiği gibi:

> (Kapitalizmin) gerçek sorunu, hiç de sosyolojik veya ekonomik değildir. Bu sorun, burjuva toplumunun "vasatileştirici" mahiyetinin, evren üzerinde vasatileştirici taleplerden fazlasında bulunan ve vasatileştirici cevaplardan fazlasını isteyen insanların manevi doğasının tüm genişliğini yeterince kavramakta yetersiz kalmasıdır. Burjuva toplumunun bu zafiyeti, daha en baştan beri aydın eleştiricilerce vurgulanmıştır.[17]

Kapitalizm, etkin cemaat değerleri doğurmakta başarısızdır. Bu başarısızlıkları onu, birçok dinsel cemaatle çelişki içine koymuştur. Roma Katolik Kilisesi, daha dayanışmacı hatta ailesel bir sosyal ilişkiler modelini savunması itibariyle, bunun günümüzdeki bir örneğini sunmaktadır. Şimdiki papa John Paul II, ülkesi olan Polonya'da komünizmin çöküşünde büyük bir rol oynamıştır ve papalığın sosyalizme karşı geleneksel muhalefeti konusunda sağlam durmaktadır ama, kendisi aynı zamanda kapitalizmin de keskin bir eleştiricisidir. Kapitalist toplumlarda saklı bencillik, eşitsizlik ve yoksulluk tehlikeleri hakkında defalarca uyarılarda bulunmuştur. Sınırsız piyasalara ilişkin olumsuz görüşü onu, cemaatçi *noblesse oblige* kavramlarını ve belli sosyal refah türlerini uzun zamandır savunan Katolik gelenekle aynı çizgiye koymaktadır.

Kapitalizm, derin manevî özlemleri gerçekleştirme ya da eşitsizliği, yoksulluğu, ırkçılığı, seksizmi, çevre

kirliliğini ve savaşı ortadan kaldırma vaadinde bulunmaz; idealist yönden gençlere hitap etmemesine şaşmamak gerekir. Aristoteles'in 2500 yıl önce vurguladığı gibi gençler –buna aydınlar da eklenebilir– topyekûn çözümler ararlar. Bu nedenle, yeni akımlar ve yeni ideolojiler -hattâ reformcu ve ütopyacı vaadlerde bulunan eski akım ve ideolojiler- dünya yüzünde ortaya çıkacak veya yeniden ortaya çıkacaktır. Cemaatçi kaygılar, devleti, ırk, cinsiyet ve sosyal statü eşitsizliklerini ortadan kaldırmasa bile azaltacak bir araç olarak yeniden meşrulaştıracaktır. Bunlara çevreci kaygılar da eklenebilir. Bu tür sorunların gerek eski gerek yeni solcu partiler arasında öncelik almaya başlamış bulunmasına hayret etmemek gerekir. Klâsik liberaller, sosyal demokratlarla Yeşillerin siyaset gündemlerine, her ikisi de piyasalara ve serbest rekabete çok fazla müdahaleyi gerektirdiği gerekçesiyle karşı çıkacaklardır.

Fransisco Weffort, sosyalizm bu ekonomik olmayan değerler üzerinde yoğunlaşsa bile, onu siyasal bakımdan yaşayabilir görmektedir. Kendisinin ileri sürdüğü gibi,

> Sosyalistler, eşitlik, sosyal adalet v.b. eski sosyalist değerler konusunda her zaman olduğu kadar kendilerine güven duyabilirler.Dünyada hâlâ niçin bu kadar sosyalistin var olduğunu açıklayan, sosyalizmin bu "kültürel" boyutudur. Dolayısıyle, alternatif ekonomik ve sosyal teorilerden yoksun bulunan sosyalistlerin, önümüzdeki yıllarda belli bir sisteme bağlı bulunan değil, esas itibariyle değerlerle tanımlanan bir sosyalizm anlayışına kucak açmaları şaşırtıcı bir şey olmayacaktır.[18]

Daha çok eşitliğin partisi olarak anlaşılan solla, statükonun savunucusu olarak anlaşılan sağ arasındaki mücadele bitmiş değildir. Eski komünist ülkelerde "sol kanat" ve "liberal" deyimleri şimdi devlet bürokrasisinin iktidarını azaltmaya çalışan serbest piyasa ve demokrasi savunucularını tanımlamakta kullanılmakta, "sağ kanat" ve "muhafazakâr" deyimleri ise devlet denetimlerini savunanlara işaret etmektedir. İlginçtir ki, ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümü boyunca bu ideolojik kavramların kullanıldıkları orji-

nal anlamlar bunlar olmuştur. Oysa, sosyalist akımların gelişmesini takiben "solcu" deyimi devleti başlıca reform aracı olarak gören, cemaatin ve eşitliğin daha çok vurgulanmasından yana olan anlamına gelmeye başlamıştır. Savunma içindeki kurumlarla bağlantılı olan sağ ise, özellikle İkinci Dünya Savaşından bu yana, devlet müdahalesine muhalefetle özdeşleştirilmiştir. Sosyalizm bugün kötü bir kelime bile olsa, bu iki yönelim arasındaki rekabet asla bitmiş değildir. Derin siyasal çatışma –başka bir deyişle, tarih– süregidecektir.

NOTLAR

---

[1]Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper and Row, 1950). Bu kitaptan bütün alıntılar için sayfa numaraları metin içinde verilecektir.

[2]Garry Abrams, "After the Wall: As New Era Emerges U.S. Political Thinkers Ponder Fate of Marxism," *Los Angeles Times*, 6 December 1989, E2. E6.

[3]John Gray, "Fashion, Fantasy, or Fiasco," *Times Literary Supplement*, 24 February - 2 March 1989, 183.

[4]M.F. Perutz, "High on Science," *New York Review of Books*, 16 August 1990, 15.

[5]Robert Alter, "Tyrants and Butterflies," *New Republic*, 15 October 1990, 43.

[6]Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press, 1971).

[7]Sosyal demokrat partilerdeki değişimlerin ayrıntılı şekilde belgelenmesi ve analizi için, bk. Seymour Martin Lipset, "No Third Way: A Comparative Perspective on the Left," Daniel Chirot, ed., *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989* (Seattle: University of Washington Press, 1991), 183-232.

[8]Kapitalizm ve demokrasi üzerindeki literatürün bir eleştirisi için, bk. Gabriel Almond, "Capitalism and Democracy," *PS: Political Science* 24 (September 1991): 467-74.

[9]Bk. yuk., s. 146.

[10]Bk. yuk., s. 96.

[11]Berger ve Bhagwati'nin yorumları yukarıda s. 2 ve 51-52'de bulunabilir.

[12]Bk. yuk., s. 12.
[13]Bk. yuk., s. 27.
[14]Bk. yuk., s. 29-30.
[15]Bk. yuk., s. 34.
[16]Bk. yuk., s. 34.
[17]Irving Kristol, *Two Cheers for Capitalism* (New York: Basic Books, 1978), özellikle 153-87, 255-70.
[18]Bk. yuk., s. 130.

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

Abrams, Garry, 172
Acton, Lord, 134
Adenauer, Konrad, 56
Afrika, XI, 43, 87, 179
Afrikanerler, 142
Eylem Partisi, 176
Allende, Salvador, 165
Almanya, 3, 26-28, 34, 83, 90, 132, 146, 156, 169, 177; 181-183
Alter, Robert, 172
Amerika. *Bkz.* Birleşik Devletler
Amerikan Devrimi, 144, 183
Ansiklopedistler, 85
Aparaçiki, 91
Arbenz, Jacobo, 165
Arendt, Hannah, 128
Aristotle, 185
Arnold, Matthew, 86
Arrow, Kenneth, 59
Asya, XI, 16, 27-29, 83, 182. *Ayrıca bkz.* Doğu Asya; Güneydoğu Asya
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), VIII
Avrupa Topluluğu, 7
Avrupa, 15, 77-78, 121, 138, 140-142, 148, 169, 173. *Ayrıca bkz.* Orta Avrupa; Doğu Avrupa; Kuzey Avrupa; Güney Avrupa; Batı Avrupa
Avustralya, 147
Avusturya, 6, 85, 87, 116, 169
"Avusturya okulu," 139
Aydınlanma, 84
Aydınlık Yol (Sendero Luminoso), 13
Aylwin, Patricio, 158
Babel, Isaac, 78
Bağımsız Devletler Topluluğu, 54
Bakunin, Mikhail, 48
Balcerowicz, Leszek, 64
Baltık Devletleri, 54
Barbusse, Henri, 79
Barro, Robert, 63
Barry, Brian, 68
Batı Avrupa, VII, VIII, XI, 27, 28, 67,84-87, 174 *Ayrıca bkz.* Avrupa
Bely, Andrei, 78
Bentham, Jeremy, 78
Berger, Peter, 38-40, 49-51, 181
Berlin Duvarı, 121, 141
Bernstein, Eduard, 130
Bhagwati, Jagdish, 181-183
Birinci Dünya, 70, 72.*Ayrıca bkz.* Üçüncü Dünya
Birleşik Arap Emirlikleri, 141
Birleşik Devletler, VII, VIII, XI, 2, 7-8, 44, 56-59, 90, 116, 121, 131-132, 136-138, 142,143, 165, 169, 172, 175, 176. *Ayrıca bkz.* Kuzey Amerika
Birleşik Krallık. *Bkz.* İngiltere; Büyük Britanya
Birleşmiş Milletler, 179
Bismarck, Otto von, 27
Blake, William, 80
Blok, Aleksandr, 78
Bloom, Allan, 97
Bloomingdale's, 154
Blum, Léon,169
Bobbio, Norberto, 128
Bolşevikler, 79-82, 92
Bolşevizm, 80, 94

Bonn Konferansı, Avrupa'da Ekonomik İşbirliği Üzerine, VIII
Bosch, Juan, 165
Brezilya, 142, 165
Britanya. *Bkz.* İngiltere; Büyük Britanya
Burke, Edmund, 91-93, 97
Butler, Samuel, 86
Büyük Britanya, 34, 86, 87. *Ayrıca bkz.* İngiltere
Büyük Bunalım, 121, 137, 169
Byron, Lord, 80

Caligula, 10
Cambridge Üniversitesi, 53
Carbonari, 86
Carossa, Hans, 79
Cengiz Han, 10
Cezayir, 22, 95
Charles XII, 104
Chartistler, 68
Churchill, Winston, 83
Coca-Cola, 71
Collor de Mello, Fernando, 71
Cumhuriyetçi Parti, 176

Çavuşesku, Nicolae, 94
Çekoslovakya, 2, 11, 176, 183
Çin, 5, 29-32, 54, 132, 178, 181, 182

Dahl, Robert, 174
Dahrendorf, Ralf, 26-28, 32, 50, 181
Danimarka, 119
Darwin, Charles, 89
Dayanışma, 140, 176
de Gaulle, Charles, 177
Debreu, Georges, 59
Demokratik Merkez Birliği, 176
Deng Xiaoping, 30, 51-54, 181
Dobb, Maurice, 54
Doğu Asya, 7, 16, 27-30, 50-54, 137, 179. *Ayrıca bkz.* Asya
Doğu Avrupa, VIII-XI, 28-32, 49, 52, 55, 59, 64, 77n, 79-84, 88-96, 99, 103-107, 122-124, 128-131, 141, 143-145, 169, 172, 177-183. *Ayrıca bkz.* Avrupa
Dominik Cumhuriyeti, 165
Dumézil, Georges, 81
Dumont, Louis, 81
Dünya Bankası, 63
Dünya Savaşı I, 77, 80, 86, 130
Dünya Savaşı II, 6, 121, 135, 156, 169

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), 69
Eliot, George, 86
Elson, Diane, 68
Engels, Friedrich, 78, 166

Fabiancılık, 78
Farmasonlar, 86
Federalist Parti, 176
Filipinler, 142
Findlay, Ronald, 63
Fischer, Stanley, 60
Franco, Francisco, 152
Fransa, 7, 90, 156, 170, 173
Fransız Devrimi, 39, 86, 144
Friedman, Milton, 183
Fukuyama, Francis, 95-96, 151, 154-155, 160-164, 167, 179, 182

G-7 (7'ler Grubu), 54
Galbraith, John Kenneth, 131

Gamsakhurdia, Zviad, 22
Genç Öncüler, 89
General Motors, 170
Gomulka, Wladyslaw, 94
González, Felipe, 177
Gorbachev, Mikhail, 51-54, 137, 184
Goskomtsen, 140
Gosplan, 177
Goulart, João, 165
Graves, Robert, 79
Gray, John, 172
Greenwald, Bruce, 60
Grossman, Gene, 63
Guatemala, 165
Guesde, Jules, 79
Gustavus Adolphus, 103
Güney Afrika, 142
Güney Amerika, XI
Güney Amerika. *Bkz.* Latin Amerika
Güney Avrupa, 125, 126, 131, 141 *Ayrıca bkz.* Avrupa
Güney Kore, 7, 29, 31-33, 73, 142-143, 147, 182. *Ayrıca bkz.* Kuzey Kore
Güneydoğu Asya, 29, 88. *Ayrıca bkz.* Asya
Gürcistan, 22

Habsburg monarşisi, 2
"Harrod-Domar modeli," 53
Harvard Üniversitesi, 42, 172
Hayek, Friedrich, 46-47, 83, 100-102, 127, 139
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 154-155, 182
Hemingway, Ernest, 79
Hıristiyan Demokrat Parti, 158,
Hıristiyanlık, 86, 144-145
Hindistan, 29, 53, 88, 146
Hitler, Adolf, 47, 78, 87
Hobbes, Thomas, 39
Hollanda, 91, 114
Hong Kong, 7, 53
Humeyni, Ruhollah Musavi, Ayetullah, 83, 95
Hür Demokratik İttifak, 179

IBM, 170

İngiliz Batı Hind Adaları, 88
İngiliz Uluslar Topluluğu, 176
İngiltere, 9, 83, 132 *Ayrıca bkz.* Büyük Britanya
İran, 95, 165
İskandinavya, IX, 116. *Ayrıca bkz.* Danimarka; İsveç; Norveç
İslâmî Selâmet Cephesi (FIS), 22-23
İspanya, 7, 29, 142-143, 152, 157-158, 169, 175, 179
İsrail, 117, 176-177
İsveç, 4, 59, 100, 118, 132, 154, 177
İsviçre, 6
İtalya, 169, 172, 176-177
İvan IV ("Korkunç"), 10

Jakobenler, 86, 92
Japonya, 7, 23, 29, 40, 52, 59, 132, 137, 142, 144-145, 173, 181
Jaurès, Jean, 80
John Paul II, 184
Joseph II, 85
Journal of Democracy, IX
Jünger, Ernst, 78

Kant, Immanuel, 155
Kapital, 41
Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi', IX, XII, 1, 98, 124, 137, 169
Katolik Kilisesi, 72, 83, 184
Keynes, John Maynard, 79

Kızıl Ordu, 84
Kibbutzim, 10
Kim, Kyung-won, XII, 38-44, 49-51, 181-182
Klaus, Vaclav, 11
Kohli, Atul, 52
Kojève, Alexandre, 155
Kolnai, Aurel, 95
Komünist Manifesto, 166
Komünist Parti, 85, 91, 108, 181
Konfüçyusçuluk, 149
Kosta Rika, 148
Kristol, Irving, 181
Kun, Béla, 78
Kuwait, 142
Kuzey Amerika, 14, 67, 141, 148, 169, 175. *Ayrıca bkz.* Kanada, Birleşik Devletler
Kuzey Avrupa, 4. *Ayrıca bkz.* Avrupa
Kuzey Kore, 29-30. *Ayrıca bkz.* Güney Kore
Küba, 123, 132
Kyung-won Kim, XII, 38-43, 49-51, 181-183

Lange, Oskar, 4, 47
Latin Amerika, XII, 10, 28, 123-125, 131, 140, 155, 169, 179
Lee Kuan Yew, 148
Lenin, Vladimir I., 19, 78-82, 87
Leninizm, 9, 14, 29, 34. *Ayrıca bkz.* Marxizm
Liberal Demokratik Parti, 24
Lincoln, Abraham, 39, 125
Lipset, Seymour Martin, XII, 141
Litvanya, 181
Lloyd George, David, 86
Locke, John, 39
Lukacs, John, 83
Lukács, Georg von, 80
Luxemburg, Rosa, 78
Lysenko, Trofim, 47

Macaristan, 6, 76, 94, 181
Macauley,Thomas Babington, 68
Mackintosh, James, 67
Madison, James, 67
Malezya, 29
Mandeville, Bernard, 82
Maocular, 84
Marshall, Alfred, 45
Marx, Karl, 10, 17-20, 23, 25, 31-34, 38, 42, 48, 68, 77-79, 89, 94, 122-124, 165, 170
Marxizm, 14, 77, 79, 82, 155, 165, 173-175.*Ayrıca bkz.* Leninizm
Mazowiecki, Tadeusz, 72
McDonald's, 82
Menem, Carlos, 159
Milton, John,80
Minerva'nın Baykuşu, 43
Mises, Ludwig von, 139
Modern Dil Derneği, 171
Moore, Barrington, 31, 50
More, Sir Thomas, 47
Musaddık, Muhammed, 165
Mussolini, Benito, 78

Narodnikler, 81
Nazizm,95-97
Neoliberaller, XII, 56-58, 63, 72, 100
New York Review of Books, 172
Newton, Isaac, 82
Nomenklatura, 14, 182
Norveç,119-120

Orta Avrupa, 80, 83-85, 99, 100-105, 179. *Ayrıca bkz.* Avrupa
Orta Doğu, 88

Papandreu, George, 165
Pareto, Vilfredo, 59
Paris Şartı, VIII
Peru, 13, 141
Perutz, M. F., 172
Petro I ("Büyük"), 85
Pilnyak, Boris, 78
Platon, 47
Polonya, 64, 72, 139, 176, 180-184
Popper, Karl, 99, 108
Portekiz, 72, 141, 179
Przeworski, Adam, 99-108, 111, 181

Remarque, Erich Maria, 79
Ricardo, David, 68
Robespierre, Maximilien de, 98
Romantizm, 19, 36, 82
Romanya, 89, 97
Roosevelt, Franklin Delano, 169
Rostow, Walt, 141
Rousseau, Jean-Jacques, 19
Rönesans, 82
Rus Devrimi, 10, 121, 178
Russell, Bertrand, 47-49
Rusya, 47, 81, 87, 95, 154, 178. *Ayrıca bkz.* Sovyetler Birliği

Sacher-Masoch, Baron von, 3
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, 80
Salinas de Gortari, Carlos, 71
Salisbury, Lord, 86
Samuelson, Paul, 45
Sanayi Devrimi, 84
Sassoon, Siegfried, 79
Scalapino, Robert, 29, 182
Schumpeter, Joseph, VII, X, XII, !-3, 17, 20-25, 34, 43-46, 49-51, 61, 96, 110, 118, 121-123, 125, 132, 135-139, 153-154, 165-167, 169-175, 177-179, 181-183
Sendero Luminoso. *Bkz.* Aydınlık Yol
Lipset, Seymour Martin, XI, 141
Singapur, 7, 23, 29, 53, 141-143, 149
Smith, Adam, 9-10, 82, 101-102, 183
Soğuk Savaş, X, 154
"Solow-Swan modeli," 62
Sosyal Darwinizm, 44
Sosyal Demokrat Parti, 119
Sovyetler Birliği', VIII-IX, 1-3, 11, 15, 30-33, 37, 48, 54, 57, 76n, 122, 124, 135-137, 139, 141-143, 147-149, 176-179. *Ayrıca bkz.* Rusya
Spencer, Herbert, 80, 103
Spengler, Oswald, 79, 96
SSCB. *Bkz.* Rusya; Sovyetler Birliği
Stalin, Josef, 47, 57, 83, 135
Stalinizm, 43, 141
Stigler, George, 63
Stiglicz, Joseph, 59-61
Strauss, Leo, 97
Suudi Arabistan, 141
Swedberg, Richard, 45

Şili, 7, 123, 156-159, 165, 175, 182

Tamás, G. M., 110, 179
Tanzi, Vito, 60
Tayland, 141-143
Tayvan, 7, 29, 32, 40, 52, 73, 137, 141, 147, 181
Tito, Josip Broz, 94, 107
Tocqueville, Alexis de, 126-127, 184

Tollison, Robert, 63
Tractarianlar, 80
Trilling, Lionel, 172
Troçkistler, 85
Trotsky, Leon, 78
Türkiye, 87

Ulusulararası Para Fonu (IMF), 74
Uruguay, 156

Üçüncü Dünya, VIII, 12, 14, 29, 178. *Ayrıca bkz.* Birinci Dünya

Vatandaş Forumu, 176
Veblen, Thorstein, 171
Vietnam, 29, 178, 182
Viyana Kongresi, 79

Walras, Leon, 45, 59
Watergate, 176
Weber, Max, 12
Weffort, Francisco, XI, 151-152, 167, 181
Whigler, 92

Yeltsin, Boris, 54
Yeni muhafazakârlar, XI, 123, 125-127
Yeni Zelanda, 147
Yeşiller, 173, 184
Yugoslavya, 6, 106-108
Yunanistan, 72, 141, 165, 169, 179

Zimmerwald hareketi, 78